

4072

891.99

6-58

2-59

100

Printed in Turkey

671

537

108000

ՀԱՆՐԱՅՔՈՎ ՄԱՐԴԻԿ

1957

10 NOV 2011

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

891.99

ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

Կ-58

ԸՆԴՈՒՅՔՈՎ ՄԱՐԴԻԿ

(ԼԷՊ ՏԵՂԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ)

Հ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՍԱԳԱԵԱՆ

1907

معروف (نظارت) جلیله سنك ۳۱۷ نومروى و فی ۷ ایلول ۲۲۲
تاریخلو رخصتنامه سیله طبع اولمشدر

4070

8 .04. 2013

28561

Printed in Turkey

ՏԻԿԻՆ ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ

Իսկապէս յառաջարան մը չէ ներկայ գրուածքը, — այս տեսակ յաւակնութիւն մը իմ կողմէ կրնայ վնաս բերել զրչիս —. այլ ամէնօրեայ տպաւորութիւններէս բաղուած, ամփոփուած «պզտիկ ուսումնասիրութիւն» մը լոկ, զոր զրի առեր էի արդէն և զոր, ազնիւ հրատարակչներու հրաւերով, կը յօժարիմ դնել հոս, յուսալով որ Տիկին Զապէլ Եսայեան ներողամիտ պիտի ըլլայ ինծի իմ դատողութիւններու արդար կերպին և դիտողութիւններու անկեղծ շեշտին համար:

Ե՛ն առաջ, Տիկին Զապէլ Եսայեանի մէջ իբր գրող, կարելի է տեսնել երկու հաճելի յատկութիւններ, որոնց շնորհիւ կըցած է քիչ ատենուան մէջ համբաւի մը տիրանալ. Վերջին աստիճան զգայնոտ, փափուկ հոգի մը կը կրէ, մշակուած միտք մը և տաք սիրտ մը պարփակող իր կնոջական ազնիւ մարմնոյն մէջ: Հիմա իսկ, յիշողութեանս կը ներկայանայ երբեմնի այն Զապէլ Յովհաննէսեանը որ 1895ի «Ծաղիկ»ներուն մէջ իր գողտրիկ արձակ բանաստեղծութիւնները ստորագրեց, անոնցմով պարզելով տա-կաւին անկեղծ ու ծարմ իր միտքին երազանքները, խանդավա-ռութիւնները, երեւակայութիւնով և հեշտանքներով լեցուն: Այդ արձակ բերթուածները շատ աւելի մօտէն խօսած են պատանի սրտերու, տարաշխարհիկ բուրաստաններէ հաւաքուած բերուած ծաղիկներու փունջի մը պէս գինովցնելով սիրատարի ու երա-զուն «աղջկան հոգիներ»ը:

Թող չկարծուի սակայն որ բոլոր այս խանդավառութիւնները իր հոգիին մէջ սպառած ըլլան կանուխէն, ընդհակառակը: Տիկ. Զապէլ Եսայեան զոր մեր զրականութիւնը ունի այսօր յանձին Օր. Զապէլ Յովհաննէսեանի, ամուսնութեամբ իրմէ ո՛չ նուազ արուեստագէտ ու գրասէր Տիգրան Եսայեանի հետ, աւելի տէրն է հիմա իր այդ զգացումներուն, զանոնք աւելի գիտակցօրէն կը պարզէ, կ'արտայայտէ, և այսօր, բոլոր իր գրուածքներուն մէջ հաւասարապէս իյայտ կուգայ անոնց արձեքը, մեծութիւնը և ներդաշնակութիւնը: «Վէպը»ին, «Սպասման Սրահը»ին մէջ շատ գեղեցիկ էջեր կան, շատ գողտրիկ բացատրութիւններ կան Բնու-

569
40

Սեան պարզեւած այլազան տեսարաններուն վրայ, խորունկ զգացողութեամբ մը գրուած, և նկարուած՝ նոյնքան ճարտար վրձինով մը որ ապահովապէս իր նկարիչ ամուսնոյն վրձինը չէ:

Ներշնչուած այս կնոջ բով որ տող մը ոտանաւոր գրել չէ փորձած թերեւս, չի նկարագրուիր, չամփոփուիր մտքի ֆիզով մը սեղմուած, ճնշուած բառերու ամուլ շրջանակի մը մէջ, այլ իբր տեսակ մը ներքին անբացատրելի ոյժ, կը մղէ զինքը Բնութեան ծոցին մէջ փնտռելու, որոնելու այն կարգ մը անմափանցելի խորշերը, աներեւոյթ նրբութիւնները որոնցմով կարելի պիտի ըլլար ամբողջացնել զծուած պատկեր մը, զգացուած տպաւորութիւնները:

Երկրորդ յատկութիւնը Տիկին Զապէլ Եսայեանի — և այս յատկութիւնը աւելի կարեւորն է իր վկայագրի խմբին — իր դիտելու և դատելու յաջող կերպն է, որ գրեթէ միշտ կը յայտարարուի իր գրչին տակ այնքան ճշգրտօրէն որքա՞ն համարձակօրէն: Յաճախ իսկ փորձուած եմ էրիկ մարդու մը գրչին վերագրելու իր գրուածքներուն մէջ տեղ տեղ արտայայտուած այն առողջ եզրակացութիւնները իր հոգեբանական վերլուծութիւն՝ զոր կ'ընէ այրական շունչով մը և շատ անգամ ճշմարիտ վիրաբոյժի մը խորութեամբ: Օր մը, «Վէպը»ին մէջ զոր չստորագրեց կանխաւ, խմբագրական ԵՐԱՇ-ի մը անստով, կը յիշեմ կարդացած ըլլալ տողեր որոնք անգամ մըն ալ հաստատած են հեղինակը էրիկ մարդ մը նկատելու փորձութիւնս, այնքան այդ տողերը հեռի էին կնոջ գրչի մը արտայայտութիւնը ըլլալէ, իրենց յղացման և արտայայտման տեսակէտներով: Թերեւս նաև ամէն բան շատ մօտէն դիտած, խորունկէն ուսումնասիրած, կեանքի դառնութիւնները աղէկ ճանչցած, զգացած ըլլալուն համար է որ Տիկին Զապէլ Եսայեան, ուրիշ գրուածքներու մէջ ալ, բայց մասնաւորապէս «Սպասման Սրահ»ին մէջ գրած է տեսակ մը անտարբերութեամբ անանկ նկարագրական տողեր որոնք նուազ պիտի վայելին իր կնոջական գրչին: Աւելորդ կը նկատեմ մանրամասնութեանց մէջ մտնել, որովհետեւ նպատակս խիստ և միակողմանի բնութեանէ մը անցընել չէ իր գրական ամբողջ պաշարը, բայց որչափ որ կը յիշեմ վերագրեալ վէպին մէջ շատ intime վերքեր, շատ զաղտնի ցաւեր կան տեսակ մը վեհանձնութեամբ ու չափազանց անկեղծութեամբ մէջտեղ դրուած, երբ անոնք պէտք էին

մնալ հիւանդանոցին զոց պատերուն մէջ, ամէն հետաքրքիր և խուզարկու աչքերէ հեռի:

Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն, իր կնոջական ճշմարիտ ու նուրբ զգացումները հանդէպ բնութեան գեղեցկութեան մէկ կողմէն, և միւս կողմէն, իր դիտող ու վառվառուն միտքը ընկերական կեանքի զաղտնիքները մերկացնելու, բարոյական ցաւերը ամօքելու հետամուտ, պիտի բաւէին լիուլի իր գրական կարողութիւնը հաստատելու, զայն բեղմնաւորելու և դնելու անանկ սահմանի մը մէջ ուր քիչեր կը հասնին դժբաղդաբար: Արդարեւ, Տիկին Եսայեան, Պոլսահայ գրողներու վերջին սերունդին մէջ, մասնաւոր և ինքնավստահ տեղ մը կը գրաւէ այսօր, պատիւով և աշխատութեամբ վաստակուած, և ոչ որ կարող է զրանալ իրեն այդ փառքը, որքան ալ պզտիկ ըլլայ անիկա, աւա՞ղ, որովհետեւ ամէն բանէ առաջ, իբր գրող, այս մանկամարդ կիներ իր գրականութեան մէջ ձգտում մը դրաւ, իր միտքի արտադրութիւնները չի նմանցուց այն տեսակ մը վիժած և գրական անունին չի վայլող պոռոտախօսութիւններու զորս ստորագրելու չեն վարանիր շատեր այսօր: Ամփոփենք պահ մը իր ցիրուցան յօդուածները և անոնց մէջ պիտի գտնենք իր կնոջ հոգին, իր դատելու հասնելի կերպը և հոգեբանական պզտիկ հարցերու լուծումները երբեմն զորս ինքը միայն, իբր կին, կրնայ զգալ և եզրակացնել: Այս կնոջ մէջ գրական sens մը կայ և կատարեալ entendement մը ունի գրականութեան հանդէպ, ինչպէս ուրիշներ ունին զայն՝ երաժշտութեան հանդէպ:

Մնաց որ, Տիկին Զապէլ Եսայեան, խոստովանինք, բոլոր այս բաները կը զրէ առանց ճարտար հոգեբան մը, ո՛չ ալ եզական վերլուծող մը ըլլալու: Կեանքի աներեւոյթ իրերուն մէջ զաղտնիք մը փնտռելու չափ առաջ չերթար և ոչ ալ ընկերական արտակարգ պարագաներ, բարբեր ուսումնասիրելու չափ յանդուգն է: Կնոջական վերապահութիւն մը թերեւս իր կողմէ, բայց իր վէպերուն մէջ դրած է, և յաջողապէս, այն անձերը միայն որոնք հոգեկան ներքին փոփոխութիւններու ծովախտէն բուժուած են և ենթակալ եղած ճակատագրային այն վտանգավոր պատահարներուն որոնց ակնատես կ'ըլլանք յաճախ մեր առօրեայ կեանքին մէջ: Եւ այդ հոգիները որոնք «աղջկան հոգիներ» չեն այլ եւս, զմեզ կը յուզեն անկեղծապէս և սիրցնել կուտան ինքզինք:

նին: «Վէպը»ին մէջ Հրանդ և Սարգիս նոյն հոգեկան փոփոխութիւններու ենթարկուած երկու պատանիներ ևն որոնք կը տառապին տեսակ մը մեծամոլութեամբ և յաւակնութեամբ իրաւ, բայց վերջապէս կը տառապին: «Սպասման Սրահը»ին մէջ, տիկին Էվան և Սատարօքը կան Միւսնոյն զգացումներէ, վիշտերէ չարարուող, իսկ դարձեալ ներկայ վէպին մէջ Աննիկ և Յակոբ, ըստ իս, երկու միակ դէմքերն են ճշմարտապէս տառապող և ճակարկազորի հարուածներէն հալածուող: Եւ բոլոր այս «Թիք»երը կը յուսահատեցնեն զվեպ իրենց անխորհրդութեամբը, իրենց հեզմութեամբը, բայց միանգամայն կը գրաւեն մեր արգահատանքը, մեր համակրութիւնը, որովհետեւ ամէն բանէ առաջ, անկեղծ են իրենց տուայտանքներուն մէջ: Չար, գոեհիկ «Թիք»եր չեն, ազնիւ են ընդհակառակն, զգայուն են, գորով ունին, սիրտ ունին իրաւուն համար: Լրցունքոտ աչքերով, զոգոց շրթունքներով միայն կը յայտնեն իրենց ներքին ցաւերը, ազնուական ոգով մը և կարող չեն բերնով, ազատութեն, համարձակօրէն բացատրելու, պոռալու զանոնք մարդոց երեսին: Եւ ասիկա տխուր է, տխուր է նաև հեղինակին զրիշը որ այս էջերը կը հիւսէ: Այս էջերուն մէջ սանկ յոռետեսութեան թեթև շունչ մըն ալ կայ եթէ չեմ սխալիր, որ ընթերցողին թէ՛ հասնէի, թէ՛ անտխորժ կրնայ ջըւելի կազմուածքի, խառնուածքի խնդիր է թէև, բայց ամէն ընթերցող չի ճանչնար իր մէջ, տխրելու, յուզուելու քաղցրութիւնը՝ լաւատես միտքի մը և հանդարտ սիրտի մը տէր ըլլալով հանդերձ: Եւ այս տխրութիւնը որ գոյութիւն ունեցած է յաճախ Տիկին Չապէլ Եսայեանի գրութեանց մէջ՝ իր հետքը թողած է նաև անոր մանկամարդ և սիրուն կնոջ դէմքին վրայ: Ֆրանսուէն վերադառնալուն, երբ առաջին անգամ ճանչցայ զինքը, Տիկին Չապէլ Եսայեան երեսցաւ ինծի մէկը այն հանդարտ, երազաղէմ ու խոհուն կիներէն որոնք իրենց զիմազծելուն մէջ պահել, անոնց անշուշտօրէն ծաղրելուն մէջ պահպանել կը փորձեն ներքին խռովքի մը և զործող միտքի մը արտայայտութիւնը, charme-ը, վերջապէս իր քաղաւածքին, իր շարժութեանքուն, իր խօսուածքին մէջ, Տիկին Եսայեան չունի այն pédantisme-ը զոր այնքան ձանձրոյթով կը դիտեմ ուրիշներու վրայ: Շատ անգամ, այս վերջին տարիներս, «Ծաղիկ»ի խմբագրատան մէջ, ի Գուրշուկու խան, Դալաթիա, ուր կուգար իբրև բարեկամ և աշխատակից, արհա-

մարհելով խանին դուռնէն մինչև տպարանին տակ շարուած գինիի զարշահոտ տակաւները, իրարու հանդիպած ենք և հոն, զրեթէ միշտ, տպարութիւնը կրած եմ իր համաչափ, ծանր և ազնուական դարձուածքներով խօսուածքին ու գրականութեան ու զեղարուեստի համար իր ունեցած սէրին, հաւատքին, թերևս այս հանգամանքներուն մէջն է որ Զիֆթէ-Սարաֆ ուղեյ նշմարած ըլլալ Տիկին Չապէլ Եսայեանի գրական տրամբ-ը և ողբաց անոր հեռացումը մեր խմբագրական հորիզոնէն: Ինչո՞ւ չէ: Միքայէլ Շամտանեան որ հակառակ իր մեծամիտ տաղանդին և անօգուտ սկզբունքներուն չէր կրնար վարել այս զուտ գրական շարժամբերը և օրէ օր կը ստանար անոր վարկաբեկութեան տպացոյցները, չկրցաւ արժանաւորապէս գոհացնել այս կին-զբարգէտին բերած մտաւորական և բարոյական գեղեցիկ աշակցութիւնը: Տիկին Չապէլ Եսայեան շատ կարճ տեսնուած մէջ և շատ մօտէն ականատես եղաւ զժողովրդար գրական և խմբագրական շրջանակներու մէջ տեղի ունեցած կարգ մը ստորագրութեանց և ճշմարտութեանց տեսարաններու: Եւ զարմանալին այն է որ այս կնոջ բով ճարտար խմբագրի մը խմբը կար, էրիկ մարդէ մը աւելի չարբաշօրէն և վեհանձնօրէն կը վարէր գրասեղանին, միտքին մէջ ուրուագծուած յօդուածը իսկոյն թուղթին յոռձանելու և թերթին հրատարակութիւնը փութացնելու ազնիւ մտածումով: Այսպէս, «Ծաղիկ»ի մէջ, զրեթէ ամէն շարժու, գեղեցիկ էջեր ստորագրած է Տիկին Չապէլ Եսայեան, օր օրի աւելի մտերմութիւն և անկեղծութիւն զնելով թերթին նկատմամբ ունեցած համակրութեան մէջ: «Վէպը» և «Սպասման Սրահը» վիպակները, այս վերջին գործը ֆրանսերէն գրուած նոյն, «Ծաղիկ»ի էջերուն վերապահուած և յանձնուած են, երբ խմբագրապետը մոռնալով դարձեալ իր թելադրող յօդուածները, կը խորհէր միայն թերթին տերեւները չմոռամեցնելու:

Բայց կը տեսնեմ որ փորձուեցայ գրական յիշատակներու ծրարը պրպտել, երբ իմ պարտքս է միայն հոս խօսիլ «Շնորհքով Մարդիկ»ին համակրելի հեղինակին վրայ: Էհ ուրեմն, Տիկին Չապէլ Եսայեան, չեմ վարանիր ըսելու, կոչուած է շնորհիւ իր տաղանդին և շնորհիւ մանաւանդ իր անվեհեր աշխատութեան որ կարեւոր խայծն է մտքի կարողութեան, արտադրել տակաւին գրական ընտիր և երկարաշունչ գործեր: Այս կնոջ վերագրեցին ֆը-

բանասկան զրականութենէն ազդուած և առաջնորդուած ըլլալու յանցանքը, իբր թէ թերութիւն մը ըլլար այս և կամ թէ արդի զրոյններէն ոմանք և հիններէն ալ թերեւս տարբեր կերպով ըրած ըլլային։ Իր կարգ մը զրուածքներուն մէջ կան արդարեւ օտար միջավայրի և օտար կեանքերու տպաւորութիւններ, բայց այս տպաւորութիւնները հզօր մէկ ապացոյցը պարտին նկատուիլ զարձեալ հեղինակին դիտելու և ուսումնասիրելու կարողութեան։ Եթէ Տիկին Չապէլ Եսայեան, օրինակի համար, մեր Հիւանդանոցին ներքին կեանքն ալ ճանչցած և պատկերացուցած ըլլար այնքան ճարտարօրէն և գեղեցկօրէն որքան ըրած է «Սպասման Սրահը»ին մէջ, ապահովաբար մեր զրականութիւնը օժտած պիտի ըլլար շահեկան ու միշտ այժմէութիւն ունեցող գիրքով մը։

Եւ յետոյ չմոռնանք ըսել որ, Պոլիս վերադառնալէն ի վեր, Տիկին Չապէլ Եսայեան առիթ ունեցաւ աւելի մօտէն ուսումնասիրելու, բաղդատելու և դիտելու հայ միջավայրը, և այս ուսումնասիրութեան ծնան «Իւսկիւտարի Վերջալոյսներ»ը, ինչպէս նաև «Կեղծ Հանճարներ»ը, որոնք մէկէ աւելի յաջող ու սիրուն պատկերացումներ ունին իրենց մէջ. նկարագրական նոյն ճարտար ու խորունկ զգացողութեամբ զրուած։ Այս ուսումնասիրութեան ծնունդ առած ըլլալ կը թուի նոյնպէս ներկայ վէպը, որ ըստ իս, թէև կարճ ու զանազան կէտերու մէջ թերի, լուսագոյնն է մինչև հիմա արտադրուածներուն, տոհմային ու տեղական բարբերու վրայ իր պարզած հայեացքներով ու ներկայացուցած շահեկան դէմքերով։

1906 Մայիս

Տ Օ Մ Ի Ն Օ

ԾՆՈՐԱՔՈՎ

ՄԱՐԴԻԿ

(ՎԷՊ ՏԵՂԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԷ)

Միանշիկ օդ մը կար... եւ քեւ գիշերուան մեջ՝ բոլորովին պայծառօրէն կը տեսնուէր ամէն բան... գիշեր չէր կարծես, այլ աւելի կայստակ մրկոյրտ մը անհուն քափանցկութեամբ մը եւ անուշադիտութեամբ լեցուն։ Արթուրէն արծաթեայ ցօղը կ'իջնէր ինչպէս գիշերային արտառնիք լուսաւորներուն... :

ԹԷՕՅԻՆ ԿՕԹԻՆ

Ա.

ԱԿՈՒ ՄԱՀՏԵՍԵԱՆ, հակառակ իր ամբողջ օրուան աճապարանքին հազիւ վերջին շոգենաւին հասաւ. բարեբաղդաբար թէեւ ձմեռուան մէջ՝ սքանչելի օդ մը կար այն գիշեր. լուսինը գրեթէ իր լրումին հասած էր և վերջալոյսէն առաջ իր տեղոյն բոլորակը կը բարձրանար Սկիւտարի նոճիներուն ետեւէն. օդը տոգորուած էր մանիշակագոյն, վարդագոյն և դեղնորակ երանգներով և բեռնաւորուած

էր նաև անսահմանելի և տարտամ բուրումներովը կամուրջին գլուխը ծաղկավաճառներուն ցուցադրած կանխահաս և այդ եղանակին համար թանկագին ծաղիկներու ինչպէս նաև ծովային արտաշնչումներուն:

Սկիւտարի վերջին շողենաւը դեռ չէր հասած կամուրջ և բազմաթիւ ճամբորդներ խառն ի խառն կը սպասէին հոն մինչև կամրջակէն կամուրջ բարձրացող սանդուղին վրայ. Յակոբ կամուրջին վրայ մնաց և կռնակը կրթնցուցած եզերքին սկսաւ խորհիլ՝ աւելի ճիշդը երազել: Իր դիմացը, Ոսկեղջիւրի մէջ մակոյկներու կայմերը բոլորովին վարդազոյն և երբեմն ալ ոսկեզօծ, ճառագայթներու պէս կը մխուէին վերջալուսային մթնոլորտին մէջ. երեկոյեան այս ժամուն՝ կէս ստուերի մէջ թաղուած և կամուրջի կազմածներէն բոլորովին անտեսանելի դարձած մակոյկներէն վեր խոյացող այդ կայմերը՝ որոնք իրենց պարաններու այլևայլ ուղղութեամբ հանդուցներ կը կաղմէին, երբեմն նոյն իսկ ոսկեթել բանուածքներու առեղծուածային երեւոյթը ընծայելով, խռովքով լեցուցին Յակոբին սիրտը:

Այդ միջոցին այնպիսի հոգեկան կացութեան մը մէջ կը գտնուէր որ իրեն կը թուէր թէ իր շուրջը ամէն երեւոյթ հաղորդակից է իր երազներուն և փափաքներուն. իր ջղային և միամիտ երիտասարդի խառնուածքը ենթակայ կ'ընէր զինքը այնպիսի յուզումներու և վայելքներու որոնք թեբեւս բոլորովին գոց տառեր համարուէին նոյն իսկ այդ միջոցին իր շուրջը խոնուող բազմութեան.

հեռուն միշտ, Ոսկեղջիւրի մէջ վարդազոյն և ոսկեզօծ կայմերը երբեմն կը տատանէին մեղմօրէն օրօրելով իր երազանքները. երբեմն մեկնող շողենաւերու խապոտ ձայնը կարօտագին աղաղակի մը պէս կ'անցնէր օդին մէջէն՝ ընդհատուած՝ տեղական շողենաւերու սուր կամ կռնչող ճիւղերէն:

Հետզհետէ մթնոլորտին երանգները կը մարէին և մեղմ արծաթեայ գորշ գոյն մը կը տարածուէր ամէն կողմ. անամպ երկինքին վրայ, ասդին անդին տեղեկ լուսաւորներ կը սղալային և գիշերուան ցօղը կը սկսէր թեթեւ խոնաութիւն մը դնել օդին մէջ. լուսինը աւելի որոշ՝ կը սաւառնէր այլ ևս Սկիւտարի մեծ գերեզմանոցին վրայ և ծովուն ջուրերը իրենց կարգին կը սկսէին նշուել արծաթեայ անհամար փուլերով. յանկարծ շողենաւի մը ծխանէն հոծ և թուխ մուխի ոլորտներ կ'երկարէին, կը տարածուէին մթնոցներով ամէն բան, յետոյ ատեն մը տատանելէ ետքը միջոցին մէջ՝ ըզիկ ըզիկ եղած կ'անհետանային թեթեւ շղարշի մը վերածուած որուն ընդմէջէն երկինքին և ծովին նշոյլները կը քթթէին իրենց արծաթեայ նայուածքները:

Յակոբ անհամբեր շարժումով մը ժամացոյցը հանեց և նայեցաւ. դեռ հինգ վայրկեան կար շողենաւին ժամանման և ինչչա՛ր երկար կը թուէր այդ ոչինչ ժամանակը իր վրդովուած և օրերէ ի վեր սպասման ծանր և յամբ տագնապներուն ենթարկուած հոգիին: Անիկա քսանուէկեց տարեկան նիհար երիտասարդ մըն էր, աւելի խարտեաշ իր ճերմակ գրեթէ կնոջական մորթովը, բաց չազա-

նակագոյն մաղերով և պեխերով և դէմքը վերջացած
դեղին մօրուքով մը որ աստիճան մը աւելի կը շնչաւոր
իր նիհարութիւնը: Աւելի՛ պատանիի անորոշ և
կազմութեան մէջ եղող վտիտ երեւոյթը պիտի
ունենար եթէ իր եղնիկի սեւ և երկայն կտրուած
աչքերը՝ խելքով և երազանքով լուսաւորուած՝
չբացուէին իր թեթեւ մը զմբեթածեւ ճակատին
ներքեւէն. հակառակ ձմեռնային թանձր հագուստ-
ներուն և կրկնողին իր հասակը բարակ և ճկուն
կ'երեւէր և իր ձեռքերէն՝ երկայնաձեւ, նիհար,
ջղուտ և հիւանդագին ըլլալու չափ ճերմակ, կը
յայտնուէր այն ճշմարտապէս ինքնածին աղնու-
կանութիւններէն մէկը, հոգիով և մարմնով,
որոնք երբեմն կ'երեւան ընկերութեան ամէնէն
խոնարհ խաւերուն մէջ իսկ:

Այլ սակայն Յակոբ Մահտեսեանի ֆիզիքական
և հոգեկան նրբութիւնը չէր պատկաներ այդ ան-
բացատրելի մնացած աղնուականութեան. ինքը՝
ուղղակի թոռն էր հաճի Սարգիս ամիրային որ
Սկիւտարի մէջ հաստատուած՝ մեծ հեղինակութիւն
ունեցած էր տեղւոյն նիւթական և կրթական
խնդիրներուն մէջ:

Հաճի Սարգիս աղջիկ մը և տղայ մը ունեցած
էր միայն՝ Գոշարիկ և Նիկողոս: Նիկողոս իր
կարգին մահտեսի՝ յառաջացած տարիքի մէջ
ամուսնացած էր Սկիւտարցի աղքատիկ, բայց սքան-
չելի գեղեցկութեամբ մը օժտուած աղջկան մը
հետ ուրկէ իր անդրանիկը՝ Յակոբը ունենալէն
երկու տարի ետքը մեռած էր չգիմանալով նիւ-
թական կարեւոր կորուստի մը որ իր վերջին տա-

րիներուն մէջ զինքը աշխատութեան կը հարկա-
դրէր. իր կինը Սօֆի հանրմ քաջարար զիմադրած
էր գէշ բաղդին. աղքատի զաւակ՝ աշխատութեան
և չարքաշութեան վարժուած, թէեւ չէր ունեցած
առատութեան մէջ թուլցած իր էրկանը տկարու-
թիւնը, միւս կողմանէ մեծ թշնամի մը ունեցած էր
իր գեղեցկութեան և հպարտութեան ինքնածին
հօր զգացումին մէջ որ իրեն տաժանելի դարձու-
ցած էր նոր կեանքը. թերեւս այդ զսպուած ներ-
քին ցաւերէն արդէն հատած ըլլալուն էր որ
չկրնալով զիմադրել ցրտառութենէ առաջ եկած
հիւանդութեան մը՝ մեռած էր եօթը տարեկանի
մէջ որը ձգելով իր որդին:

Յակոբ Մահտեսեան իր հօրմէն ժառանգած էր
անսանձ սէր մը, անբռնաբարելի հրայրք մը գե-
ղեցկութեան համար և ֆիզիքական տեսակ մը
անկարութիւն որ յատուկ է տարեց մարդիկներու
զաւակներուն, ու մօրմէն՝ իր գեղեցիկ աչքերուն
հետ հպարտութեան և քաջութեան խառնուրդ մը
որ շարունակական և հիւանդագին ջղայնութեան
մը մէջ կը պահէր և կարող էր զինքը տագնապ-
ներու ենթարկել ու և է վիրաւորանքի մը պատ-
ճառով. իսկ իրրեւ նիւթական հարստութիւն՝ իր
հայրը Մահտեսի Նիկողոս իրեն ձգած էր հաճի
Սարգիս ամիրային բնակած փայտաշէն և ընդար-
ձակ շէնքին կէսը որ Սկիւտար Թօփանէլի օղլուի
մօտ կը գտնուէր և տարիներէ ի վեր նորոգու-
թենէ զուրկ՝ քիչ ատենէն փլատակ մը ըլլալու
կը սպառնար:

Յակոբ Մահտեսեան որուն Սարգիս ամիրային

Թուր ըլլալը շատերը մոռցած էին այլեւս, որդեգրուած էր իր հօրաքրոջմէն՝ Գոհարիկ հանրմէն, որ ժամանակին իր հօրը ողջութեան ամուսնացած էր իրենց կայսութեան համապատասխանող ընտանիքի մը երիտասարդ անդրանիկին հետ։ Մեկքոն աղա Սահակեան իր կրօնականներուն մահուամբը միակ ժառանգորդը եղած էր այնքան դրամական որքան հողային մեծ ժառանգութեան մը։ Այդպէս սով Սարգիս Ամիրային հարստութեան մէկ մասը ազատուած խռովակ սեղանաւորի մը միջոցաւ որ իր փեսան էր և բազմապատկուած, գեղեցիկ հարստութիւն մը կը կազմէր արդէն երբ Գոհարիկ հանրմ այրի մնացած էր։ Եղաքը՝ աղջիկ մը և երկու մանչ փայլուն դիրքերու տէր էին և այս երկու վերջինները տարածուած էին Բերայի ամէնէն աչքի զարնող ընտանիքներու մէջ խնամութիւններով և բարեկամական յարաբերութիւններով։

Երբ Յակոբ որդեգրուեցաւ իր հօրաքրոջմէն, արդէն անիկա բաւական տարեց կին մըն էր — իր հօրմէն մէկ երկու տարեկան մեծ ըլլալով արդէն — և իր երկու աղաքը ամուսնացած և զաւակներու տէր էին։ Իր հօրաքրոջ աղջիկը՝ օրիորդ Աննիկ, ստանձնած էր իր կրթութիւնը իր երկու եղբոր զաւակներուն հետ։ Բաւական կար Զարուհի, սքանչելի խարտեաչ մը, այն տարօրինակ և տաք ոսկեղօծ խարտեաչներէն որ Արեւելքի ցեղերը միայն կուտան և երկրորդ եղբորմէն երկու մանչեր Վահէ և Տիրան։ Այս չորս աղաքը բարեբաղդութիւնը ունեցած էին ինչպէս որ պատուելիին հետ

միակ դաստիարակ ունենալ օրիորդ Աննիկը։ Կ'արժէ որ քիչ մը ծանրանանք այդ հիանալի աղջկան վրայ, որ հակառակ ամէն երեւոյթներուն, ա՛յնքան դժբաղդ կերպով պիտի վերջացնէր իր կեանքը։

Օրիորդ Աննիկ աշխարհ եկած էր այնպիսի ատեն մը ուր մեր համայնքը փոխանցման շրջանի մը մէջ կը գտնուէր։ Իր հայրը Մեկքոն աղա Սահակեան իր հօրը և աներոջը դիրքին և իր ստացած հարստութեանը չնորհիւ Սկիւտարի ջոջերէն էր և մեծ դեր խաղացած էր թաղային գործերու մէջ, հակառակ այն ժամանակուան կրթական բարեփոխութեան, երբ մանաւանդ իր դիրքին մէջ եղող մարդիկ վերջին ծայր սոսկալանողական կը գտնուէին, ինքը գրեթէ անուս, մեծ յարգ կուտար կրթութեան և իր երեք զաւակները հաւասարապէս կըրթեկ տուած էր։ Այլ սակայն Մեկքոն աղային կըրթութեան տուած յարգին մէջ աւելի տեսակ մը վախ կար։ Մեկքոն աղա իրաւամբ կը վախնար կարգալ գրել դիտողներէն։ Ըստ իրեն՝ պատուելիները ուժի մը տէր էին որ իրեն անձանթ էր։ Չափազանց խորամանկ և նենգամիտ՝ իր սեղանաւորական կարգ մը ձեռնարկութեանց մէջ երբ անյաջողութեանց կը հանդիպէր, շատ աղէկ կը զգար որ յաճախ ատիկա գրադիրի մը անգաղտնապահութենէն յառաջ եկած էր և ներքնապէս կը կատարէր մտածելով թէ այսպէս կամ այնպէս ընդարձակ սեղանաւորական ձեռնարկի մը մէջ ուրիշներու պէտք ունի, քանի որ ինքը չէր կրնար անձամբ կատարել թղթակցութիւնները, հաշիւները և վերջապէս բոլոր անհրաժեշտ գործողութիւնները։ Ե-

քննութիւններուն նայելով Մեղքոն աղա իրաւունք ունէր բողոքովին, քանի որ սրտմտած յաճախ կ'ըսէր թէ՝ ինչ որ ինք իր ձեռքով ըրած է, միշտ յաջողած է: Ինչ որ ալ ըլլայ Մեղքոն աղայի կըրթասիրութեան բուն նպատակը, ճշմարտութիւնը այն է որ օրիորդ Աննիկ իր նորահաս երիտասարդութեան մէջ այն բացառիկ դիրքերէն մէկուն մէջ կը գտնուէր որ այդ ժամանակները զատիաբար կուտար աղջկան մը: Իր ժամանակին ամէնէն հմուտ լեզուագէտները և պատուելիները ունեցած էր իբրեւ ուսուցիչ. օրիորդ Աննիկ ոչ միայն խորապէս հմուտ էր իր լեզուին, այլ նաև գիտէր ֆրանսերէն և անգլիերէն. այդ լեզուներու գիտութիւնը թոյլ տուած էր իրեն այլ և այլ ընթերցումներ ընել որ իրեն կանխահաս միտք մը և հասկացողութիւն մը տուած էին: Ծնողքը անկարող էին հսկելու իր նախասիրութիւններուն և ձգտումներուն վրայ. Գոհարիկ հանրմ, բարի մայր և լաւ տանտիկին, կը տրանջար իր աղջկան տոգոյն գէմքը տեսնելով:

— Ս. քան գիրքի վրայ կը նայի որ երեսը թուղթի գոյն է աւեր...:

Ս. քան ժամանակուան հարուստ շրջանակներուն մէջ օրիորդ Աննիկի գիտութիւնը առածի կարգ էր անցած և հայրը աստիճան մը կը մխիթարուէր իր երկու մանչերուն կուլութիւնէն աղջկանը ըրած յառաջդիմութիւնները տեսնելով և իմանալով: Ծըշմարտութիւնը այն է որ օրիորդ Աննիկ վտանգաւոր հոսանքի մը մէջ կը գտնուէր. բնականէն շատ մտացի և հասկացողութեան մեծ գիւրութեամբ մը

օժտուած, սկսած էր իր շուրջը դատել և հետզհետէ մինակ զգալ զինքը ոչ միայն իրենց ծանօթներուն մէջ այլ նաև իր տունին մէջ իր ծնողքին մօտ, իր եղբայրներուն հետ: Տակաւ առ տակաւ իր հօրը ճշմարիտ տիպարը սկսած էր ուրուագծուիլ իր մտքին մէջ և հասկցած էր թէ որքան օտար էր անկէ. իր հօրը կարծեցեալ կրթասիրութիւնը որ մեծ դէմք մը կ'ընէր զայն ժամանակակից գրասէր և կրթասէր ջոշերուն մէջ և որ նուիրագործուած էր նիւթական մէկ քանի նուէրներով առանց տըէր պագրիչի մնացած հեղինակներու, այլ ևս Աննիկի համար ո և է գաղտնիք չունէր: Իր հօրը անգիտակցութիւնը, բրտութիւնները, հարստութեան և ինչքերու սեփականութեան մէջ դրած բուռն կիրքը, իր ստորագասեալներուն հետ վարուելու եղանակը խորապէս կը վիրաւորէին իր նոր հասած աղջկան սիրտը և այնպիսի ակօսներ կը բանային, որոնց շաւիղներէն սէրը — աղջկան մը բնական հոգեկան զբաղումը — միշտ պիտի խրտչէր սուրալու:

Երբ օրիորդ Աննիկ քսան տարու եղաւ, ոչ միայն մերժած էր առանց ո և է աւարկութեան իրեն եղած ամուսնութեան առաջարկութիւնները, այլ նաև վերջնականապէս կը յայտնէր իր մօրը թէ այլ ևս ինքը որոշած էր չամուսնանալ. ասիկա մեծ յայտնութիւն մը և ցաւ մը եղաւ իր ծնողքին համար, որոնց դիրքը և հարստութիւնը իրենց ներքի կ'ընէին ամէն տեսակ փառասիրութիւն իրենց աղջկանը ամուսին մը ընտրելու մէջ:

Օրիորդ Աննիկ շնորհալի և նիհար աղջիկ մըն էր, գեղեցիկ և սնուշ աչքերով, անարիւն և ճեր-

մակ չըթուենքներով, որոնք յայտնի էր, երբեք համբուրլին գգուանքովը չսխախ կարմրէին. և թե-
րեւս հակառակ իր վատոյժ երեւոյթին գիւրաբեկ
գեղեցկութիւն մը ունենար, եթէ իր քիթը, հօրը
քիթը, շատ արծուային և ոսկրուտ՝ գրեթէ երկուքի
չբաժնէր իր դէմքը և առաջին նայուածքով խիստ
երեւոյթ մը չտար իրեն. կարծես իր աչքերուն
խոնաւ անուշութիւնը, անարիւն մանկան տոգոյն
և հիւանդ չըթուենքը և մորթին փափուկ թափանց-
կութիւնը միացած, ի դուր կը պայքարէին այդ
անախորժ ազդեցութեան դէմ: Օրիորդ Աննիկ
Ֆիլիքական մեծ նմանութիւններ ունեցած էր իր
երկրասարդութեան Յակոբ Մահտեսեանի հետ,
բացի քիթէն, որ վերջինին վրայ թեթեւ մը արծ-
ուային և բարակ՝ բոլորովին ներդաշնակ էր իր
զգայուն և տկար տղու դէմքին վրայ:

Թերեւս նաեւ այս ֆիլիքական պակասութիւնն
ալ պատճառ եղած էր որ Աննիկ խրտչի ամուս-
նութեան մը գաղափարէն, իր դաստիարակութիւնը
չներկով իրեն կրաւորական դեր մը որ իր ժամա-
նակի աղջիկներուն դերն էր ամուսնութեան մէջ:
Ինչ որ ալ ըլլայ՝ օրիորդ Աննիկ դժբաղդ էր և
այդ դժբաղդութիւնը կ'արտայայտուէր իր ամէն
բաներէն, այնքա՛ն իր դէմքէն որքան շարժումնե-
րէն, խօսքերէն և մանաւանդ իր անցուցած մուսլ
կեանքէն: Շատերը աւելի ուշ՝ չբաժնուած կամ
մոռցուած սիրոյ մը վերադարձ էին այս աղջկան
մեղամաղձոտութիւնը, բայց աւելի ճշմարտիւ իր
սիրտը ժամանակէն առաջ թողմամբ էր և եթէ իր
նրբացած զգայարանքներուն և նրբացած հոգիին

մէջէն սիրոյ պէտքը, սիրելու տենչանքը փոթորկի
պէս անցած էր երբեմն, անիկա աւելի բնազդական
պահանջք մը եղած էր քան իրական բան մը. իր
հասունութեան տարիքին մէջ աղջիկ մնացած կնոջ
մնտոի երկչոտութիւններ զինքը բոլորովին տգէտ և
միամիտ դարձուցին էրիկ մարդու նկատմամբ.
ինքը իր հօրը և եղբայրներուն մէջ գործի անողք
և պաղարիւն մարդիկը միայն տեսած էր և աւելին
չէր ուզած իսկ գիտնալ:

Օրիորդ Աննիկ 35 տարեկանը անցած էր երբ
Յակոբ Մահտեսեան որդեգրուեցաւ իր տան մէջ.
մինչև այն ժամանակ անգործ և անպէտք դարձած
դաստիարակութիւնը վերջապէս պիտի գործածէր
բանի մը. անհուն խանդաղատանքով մըն էր որ
կապուեցաւ Յակոբին և գրեթէ մայրութիւն ըրաւ
անոր: Իր եղբայրները, նահապետական սովորու-
թեան համեմատ ամուսնանալէ ետքը իրենց մօրը
հետ մնացած էին և անոնց զաւակներն ալ կային.
բայց ինչչա՛ր տարբեր էր այս նորեկը, արդէն
դժբաղդութեան մկրտութիւնը կրած՝ որուն ցաւա-
գին և անուշ աչքերուն մէջ կը ճանչնար ի՛ր նայ-
ուածքը. իրենց ֆիլիքական նմանութիւնը աւելի
սերտ և բնական կը դարձնէր այս բարեկամութիւ-
նը, որուն մէջ Աննիկ կը դնէր իր ամուլ մնացած
կնոջ բոլոր խանդաղատանքը և մայրութիւնը:

Եթէ Յակոբ Աննիկին մէջ վերստին գտաւ մայր
մը, անոր եղբօրը Միսաք էֆէնտիի աղջիկը՝ Զա-
րուհի, քոյր մը եղաւ իրեն, անուշ, բարի և զգա-
յուն աղջիկ մը որ կարծես կշտացած հարստութե-
նէ, դիրքէ և մեծութենէ, գգուանքի և սիրոյ

ծարաւի իր կանխահաս հեշտասիրութեան ընաղդները կը յայտնէր երբեմն նոյն իսկ շուարեցնելով իր հօրաքոյրը :

Սկիւտարի հօրենական ընդարձակ տունին մէջ՝ անուշ և երջանիկ ժամեր անցուցած էր Յակոբ Զարուհիին հետ Աննիկին մայրական հսկողութեան ներքեւ, գրեթէ արդէն բաժնուած տանը միւս անդամներէն զգացումներով, դաստիարակութեամբ և մանաւանդ հոգիով :

Գոհարիկ հանրմի մահուընէ կտքը ժառանգական խնդրոյ մը առթիւ երկու եղբայրները գծարւած էին և իրարմէ բաժնուած . աւելի ուշ երկուքն ալ գացած էին Բերա ընակիլ և տարիներու ընթացքին մէջ եթէ իրենց նախկին անհամաձայնութեան յիշատակը կորսուած էր, միւս կողմանէ միշտ տեսակ մը խուլ հակակրութիւն մնացած էր երկու հարազատներու ընտանիքին մէջ :

Օրիորդ Աննիկ, Յակոբին հետ մնացած էր Սկիւտար իրենց հօրենական տունը և շարունակած էր իր մայրական պաշտօնը :

Յակոբ չափահաս ըլլալէն կտքը օրիորդ Աննիկի միջնորդութեամբ իրրեւ գրագիր մտաւ անոր եղբօրը Սարգիս Էֆէնտի Սահակեանի քով : Մինչեւ այն ատեն Յակոբ Մահտեսեան որոշապէս չէր գիտեր իր նիւթական կացութիւնը, երբ իր չափահասութեան տեղեկացաւ որ իրրեւ ժառանգութիւն իր բոլոր ունեցածը իրենց ընտանիք տունին կէտն է միայն առանց յուսահատելու ինքնավստահօրէն ըսաւ .

— Ի՞նչ փոյթ, հարստութիւնը ի՞նչ կարեւորութիւն ունի :

Օրիորդ Աննիկ տխրօրէն ժպտեցաւ և ըսաւ .

— Խեղճ տղայ, ի՞նչպէս յայտնի է որ կեանքը միմիայն գիրքերու մէջ ճանչցած ես դեռ :

Ինքը գիտէր և հասկցաւ թէ միամիտ երիտասարդը դեռ կարող չէր ըմբռնելու իր ուժերէն վերայն պաշքարը, որուն մէջ կը նետուէր գրեթէ ուրախութեամբ . միւս կողմանէ ներքնապէս կը խորհէր թէ իր եղբայրները պէտք չունենալով իր անձնական ստացուածքին, ամբողջովին ազատ էր ձգեղու դայն իր որդեգրին . բայց այս դիտաւորութիւնը ոչ ոքի յայտնած էր, ո՛չ իսկ Յակոբին . նախ որպէս զի Յակոբ աղքատ տղու մը պէս սկսի իր ասպարէզը և ամէն բան ինքզինքին պարտի և յետոյ որպէս զի իրենց յարաբերութիւններուն մէջ ու է չահախնդրական նկատումներու ստուերը իսկ չմտնայ . խեղճ աղջիկը այնքան փարած էր Յակոբին իր կոյս մնացած հոգիին բոլոր թափովը, այնպէս մը կառչած էր անոր սիրոյն և համարումին որ իրեն կը թուէր թէ ամենափոքրիկ յուսախաբութիւն մը Յակոբին նկատմամբ զինքը պիտի քայքայէր բոլորովին :

Այդ միջոցներուն օրիորդ Աննիկ բոլորովին պառւած էր . իր դէմքին փափուկ մորթը փոթտուած էր խորշոմներով գրեթէ ամէն ուղղութեամբ . ընդհանրապէս սեւ շրջադգեւտ մը կը հագնէր ձերմակ վզնոցով և թեւնոցներով : Ի՞նչ բանի սուգը կը կրէր այդ առանձին մնացած աղջիկը, որուն կանխահաս դաստիարակութիւնը դժբաղդութեան աղբիւր մը եղած էր իրեն համար : Չափազանց սակաւախօս իր անցեալին վրայ, հազիւ թէ երբեմն

մայրը կը միշէր. երբ իր հօրը խօսքը կ'ընէին զայն դասաւորելով ժամանակին ճշմարտապէս մեծ մէկ քանի դէմքերուն մէջ, օրիորդ Աննիկ լռիկ մտիկ կ'ընէր և մասնաւոր կերպով մը գլուխը կը շարժէր: Տարիներու հետ այդ գլխու մասնաւոր շարժումը որ տարակոյսի, հեգնութեան և ցաւի խառնուրդ մըն էր, ուր մը եղած էր և յաճախ առանց պատճառի, նոյն իսկ առանձին գտնուած ատենը օրիորդ Աննիկի գլուխը կը շարժէր տարակոյսով և հեգնութեամբ:

Շատ բան տեսած և շատ բանի վրայ լուած էր հէգ աղջիկը. իր հօրը և եղբայրներուն սեղանաւորական ձեռնարկները մօտէն քննած և հասկցած էր թէ ինչ գիտերով, արցունքներու և կեանքերու գիտերով էր որ իրենց հարստութիւնը կը մեծնար օրէ օր. ասոնք ամէնքը արձագանգ գտած էին իր հոգիին մէջ և այլ եւս գիտէր առ հասարակ յաջողողներուն գաղտնիքը, ու թերեւս հրապարակին վրայ նոր փայլող և շողոքորթուող մարդիկ կը մտարեւելով էր որ օրիորդ Աննիկ իր առանձին վայրկեաններուն իսկ, լռին և տխուր գլուխը կը շարժէր հեգնութեամբ:

Արդէն շատոնց քաշուած կ'ապրէր Թօփհանէլի օղլուի տունին մէջ, շրջապատուած ընդարձակ պարտէզներով ուր տարին անգամ մը փոխն ի փոխ իր երկու եղբայրները իրենց ընտանիքներով կուգային ամառը անցընել:

Տարիէ մը ի վեր, Յակոբ՝ Սարգիս էֆէնտիի հետդնտէ ընդարձակուող գործերուն պատճառաւ ձմեռները Բերա կը մնար և շաբաթ իրիկունները

միայն կը վերադառնար Սկիւտար: Թէև, ինչպէս տեսանք, իր քաղցրօնը և եղբայրը մօտ ազգականներ էին և տղայութիւննին միասին անցուցած: Յակոբ առանձին սենեակ մը վարձած էր Բերա և շատ քիչ անգամ կը տեսնէր իր ազգականները, որոնք իրեն հետ կը վարուէին ո և է օտար պաշտօնեայի պէս. իր չափազանց խղճմտութիւնը, հաւատարմութիւնը և աշխատասիրութիւնը հազիւ թէ կը նշմարուէր, իբր թէ ինքը պարտական ըլլար բոլոր ասոնք տալու իրբն ազգական, ալ աւելի խոշորցնելու համար հարստութիւն մը, որուն մէջ բնաւ բաժին չունէր. Զատիկի և Մուռնդի այցելութեանց միջոցին երբ արմուկ արմուկի կը հանդպէր գործատեղւոյն ուրիշ պաշտօնեաներուն հետ՝ նախասենեակին կամ սալօնին մէջ և որոնց շարքին մէջ կը կորսուէր, ոչ ոք իր ազգականներէն մասնաւոր ուշադրութիւն կ'ընէր իրեն: Միայն Միսաք էֆէնտիին տունը Զարուհիին նայուածքը կը ժպտէր իրեն, քիչ մը անուշադիր, իրաւ է, բայց ա՛յնքան պաշտելի իր մութ կապոյտ և խորունկ աչքերուն բովանդակ հմայքովը:

Այն շաբթուն տարտամօրէն իմացեր էր թէ Միսաք էֆէնտիին աղջիկը սիրային խնդրոյ մը առթիւ, իր ծնողքին ընդդիմութեան պատճառաւ հիւանդացի էր և մայրը զինքը Սկիւտար զրկեր էր որպէս զի քիչ մը հեռանայ իր սովորական շրջանակէն և օրիորդ Աննիկին բարերար ազդեցութիւնը կրէ:

Յակոբ, երազուն և միամիտ երիտասարդը, հոգիին խորը շարժում մը զգացեր էր, նոր բան մը

կը ծէր իր էութեան մէջ. ամբողջ շարաթը մտածեր էր Զարուհիին վրայ, անոր սիրոյն, ծնողքին ընդդիմութեանը — յաւիտենական վէպը —, և երբ մանաւանդ իմացեր էր թէ այդ վէպին հերոսը Զարուհիին դաշնակի ուսուցիչն է, թեւադրիչ պատկերներ ներկայացեր էին մտքին՝ դաշնակին շուրջը, մեղսոյններով թրթռուն օդին մէջ, Զարուհիին արեւելքի խարտեաչի պաշտելի գլուխը մօտիկցած դաշնակի ուսուցչին, դողդղացող մատներ որոնք իրարու կը հանդպին նօթի էջ մը դառցուցած ատեն, յետոյ պերճանքով և գեղեցիկ կարասներով հոծ սրահներ որոնց մէջ Զարուհիին սիւնէթը կը թափառէր երազելով իր սիրելիին, ու բոլոր այդ կեանքը, անգործ, հարուստ և գեղեցիկ երիտասարդներու կեանքը, ամէնէն թանկագին իրերով շրջապատուած և երջանիկ նոյնիսկ իրենց ցաւին մէջ, հեշտին և մեղկ ցաւ մը որ կը անուցանէ և կը յագեցնէ իրենց յուզուելու պէտք ունեցող և չափազանց զրգուռած ջիւղերը: Իր ալ հոգիին մէջէն Յակոբ կը զգար փարթամ կեանքով մը յափրացածներու ժառանգութիւնը որ ծուլութիւն կուտար իր անդամներուն և իր բոլոր զգայարանքներուն բուռն և անհաշիւ վայելքի տենչանքը:

Իր եղնիկի երկայն կտրուած և մեղամաղձոտ աչքերը անգամ մըն ալ դարձան Ոսկեղջիւրի մէջ օրօրուող կայմերուն և աճապարեց սանդուղներէն իջնալ, որովհետեւ շոգենաւր եկած և պարսլուած էր և հոն խոնուած բազմութիւնը կը խուժէր գէպի ներս:

Խնչու ինքզինքը յանկարծ մեղկ և թույլ կը զգար իբր թէ ամբողջ ջիւղերը քնացած ըլլալին իր բարակ մարմնոյն մէջ: Չեմ գիտեր ինչ մը կար հոգիին մէջ օրօրուն և անկայուն որ մտածումը կը տարուբերէր և վրդովմունք կ'ազդէր իրեն. երբեմն զսպուած հառաչ մը կուգար մինչեւ շրթունքին. իր էութեան խորէն սէրը կ'երգէր իր պահանջները, իր ծարաւը, իր փայփայանքի և գորովի պէտքը, և ինքը մտիկ կ'ընէր անոր, գինովցած և խրոչած միանգամայն. իր միամիտ և բարի երիտասարդի հոգին լեցուն էր երբեմն գոռացող փոթորիկներով, երբեմն մեղմ մրմունջներով աղօթքի և պաղատանքի պէս. յանկարծ ինքզինքը մեծ զգաց և հարուստ իր բոլոր զգայութիւններուն համար. իր շուրջը ուշ մնացած շուկայիներ կը խօսէին առօրեայ գործերու վրայ. ընտանիքի բաբի հայրեր՝ հանդարտ գորովով մը ստգորուած իրենց բոյնին համար, վստահ որ միշտ իրենց աղաքը և իրենց կինը նոյն անխնին մէջ պիտի գլուխեն ամէն երեկոյ, կը վիճաբանէին անփութօրէն դուրսէն ներսէն, սրահը լեցնելով ծուխի ամպերով որոնց ծուխներուն մէջերէն իրենց գիրութենէն կըրցած այտերը ձերմակ արատներ կը կազմէին:

Յակոբ խղիւղի զգաց այդ մթնոլորտին մէջ և անմիջապէս ելաւ կամօքակին վրայ. իր հոգեկան խռովուած և երազուն վիճակին միայն գիշերը կը համապատասխանէր և անմիջապէս զգաց այդ հաղորդակցութիւնը բնութեան հետ:

Հեռուէն Պօլսոյ կողմը, մզկիթներու գմբէթները, ձերմկած լուսնի շողերէն, հետզհետէ կը հե-

ռանային և կը կորսուէին ու միայն մինարէները կ'որոշուէին հոծ բուսականութեան մը մթութեանը վրայ: Հիմակ Սառայ-Պուռնու դիւթական փունջի մը պէս բոլորովին արծաթեայ շողերով օծուած կը հեռանար իր դարգին՝ շողենաւին արագ գնացքին շնորհիւ, խուսափուկ և գեղեցիկ, թեթեւօրէն բեռնաւորուած մինարէներով, գմբէթներով, նոճիներով որոնց ամբողջութեանը վրայ դեռ կարծես վերջալոյսէն մնացած երանգ մը կը վարանէր և կը խառնուէր լուսնի գիշերին: Աւելի խոնաւ՝ ցօղը կ'իջնէր և կը զովայնէր իր երազանքներով բեռնաւորուած ձակատը և Յակոբ թեթեւ մը կը դողդոջէր. առանց գիտնալու ինչո՞ւ, յանկարծաւ խոնաւութիւններ կը զգար թարթիչներուն ծայրը որոնք կը չորնային յանկարծ իրեն ջերմագին այտերուն վրայ:

Շողենաւը միշտ արագ կը յառաջանար և ինքը սեւեռած աչքերով կը դիտէր անոր լուսաւոր ակօսը որ տոռնի մը պէս կ'երկարէր և կը կորսուէր մինչեւ ծովուն հեռաւոր և մթին եզերքներուն մօտ և ահա ասիական եղերքը ցցուեցաւ իր աչքին, իր սիրելի Սկիւտարը ուր այնքան հեշտ ըլլալու էր սիրել և մեռնիլ:

Վերջապէս մօտենալով նաւամատոյցին Յակոբ աճապարեց դուրս նետուիլ. քիչ մը ետքը երբ կառքը զինքը կը տանէր մեծ փողոցին մէջէն, յանկարծ ափփուած զգաց ինքզինքը, իր սրտին մէջ Զարուհին տեսնելու տենչանքը և անհամբերութիւնը միայն տիրեց. բայց քանի կառքը կը յառաջանար այդ անհամբերութիւնն իսկ տեսակ մը

երկչոտութեան տեղի կուտար: Ինչչափ որ իր մօրմէն ժառանգած առողջ հպարտութեան զգայումը խառնուելով հարստութենէ յափրացած իր մեծ հայրերուն գոռոզութեան և ինքնավստահութեան, ծայրայեղ դիւրագգածութեան մը փոխուած էին իր մէջ, որուն պատճառաւ սիրտը միշտ կ'արիւնէր իր աղքատ պաշտօնեայի ստորադասեալ դիրքին հետեւանքով, երբէք այդ դիւրագգածութիւնը այնպիսի սուր հանգամանք մը չէր առած որչափ այդ իրիկուն. իր վրդովուած հոգիին մէջ դարձեալ սկըսան փոթորկիլ խառն զգացումներ. վիպային և զգայնաւոր նկարագրի տէր՝ երբեմն կը փափաքէր երթալ և Զարուհիին արցունքները սրբել և անոր մօտ կատարել անձնուիրութեան և ինքնազոհութեան այնպիսի դեր մը որ ճշմարտապէս բարձր հոգիները միայն կարող են երազել. այդ վայրկեաններուն իրաւամբ պատրաստ էր կեանքը զոհել Զարուհիին համար. բայց երբ յանկարծ կը մտաբերէր թէ անիկա կրնար զինքը ցրտութեամբ ընդունիլ, զինքը անտեսել և անփութօրէն կոխտել իր նուիրական զգացումներուն վրայ, այնպիսի անբռնաբարելի հպարտութիւն մը կը բարձրանար հոգիին մէջ որ փափաք կը զգար գիշերին մէջ կռիւլու իր հոգիին բոլոր տուայտանքը:

Անտարակոյս եթէ իր հայրը աւելի գործի մարդ ըլլար և բազմապատկէր իր հարստութիւնը, եթէ իրեն գեղեցիկ ժառանգութիւն մը ձգած ըլլար՝ իր հօրեղբոր որդիքը և թոռները շատ լաւ պիտի յիշէին զինքը և ամէն օր տեղ պիտի ունենար իրենց սեղանին վրայ ինչպէս իրենց երեկոյթներուն մէջ,

և կարելի պիտի ըլլա՛ր որ Զարուհիին հետ շարունակէր իր մանկական օրերուն մտերմութիւնը . և ահա անարդար եղաւ իր հօրը յիշատակին . իր կարգին ուղեց մոռնալ որ անիկա մեռած էր իր տղուն բան մը չկարենալ ձգելու յուսահատութեւնէն , ուղեց դատապարտել զայն , խեղճ մեռած մարդը , որուն ոսկորներն իսկ փոշիացած և չորս հովերուն ցրուած ըլլալու էին այլ եւս : Նոյն միջոցին Հայոց գերեզմանոցի տեսքը զինքը սթաիրեցուց , խանդադատանքով յիշեց նաև մայրը , սքանչելի գեղեցկութիւնը ժողովուրդին մէջէն ծագկած , որուն երկար ատեն դարպասած էին Սկիւտարցիք : Յիշեց որ երբ եկեղեցի կը մտնար մօրը հետ , ամէնքը , ամէնքը կը դառնային զայն տեսնելու համար , իր շքեղ թաւշեայ շրջազգեստին մէջ , յարգանքով և հիացումով պարուրուած . կը յիշէր անոր սղինձագոյն ցոլքերով առատ մազերը ու գեղեցիկ ձեռքերը , տոհմիկի ձեռքեր , կարապի վիզը , որուն ամէնէն փարթամ մանեակներն ալ նսեմ կուգային . . . յետոյ , աղքատութիւնը , մօրը տաճուած դէմքին վրայ արցունքները , որոնց նշանակութիւնը չէր հասկցած այն ատեն , անոր զայրոյթները , հպարտութիւնները , իր ժողովրդական խաւերէն համնող առողջ և պարկեշտ կնկան հոգին յանկարծ լքուած անտէր եւ մինակ՝ հարստութենէ ապականուած ազգականներու եւ բարեկամներու վատառողջ բաղձանքներուն եւ վիրաւորանքներուն :

Կառքի ուժգին շարժում մը զինքը ցնցեց և նշմարեց որ տանը մօտիկներ էր . պզտիկ դող մը միշտ կը զգար կռնակն ի վար և իր ձեռքերը սառի

պէս պաղ էին . երբ կառքը դրանը առաջը կեցաւ կոկորդին մէջ սեղմում մը զգաց և ինքզինքը բոլորովին ձգեց դիպուածին :

Մեծ սրահին մէջ , ուր ընդհանրապէս երեկոները կ'անցունէին , Աննիկ մինակը նստած կը կարդար , իր դէմքին վրայ տխրութիւն եւ հոգ կար . Յակոբ այնքան վարժուած էր կարդալու իր ազգականուհիին դէմքին վրայ որուն ամէն մէկ խորշոմները ծանօթ էին իրեն , որ անոնց թուութենէն կամ պրկումէն կը գուշակէր ճշդիւ անոր հոգեկան կացութիւնը :

— Ի՞նչ կայ , ի՞նչ ունիս , ըսաւ Յակոբ դողդոջուն ձայնով մը ու անձկութեամբ շուրջը նայելով :

Աննիկ երկարօրէն եւ տխրութեամբ իրեն նայեցաւ , յետոյ իր կարգին հետաքրքրուած հարցուց .

— Է՛հ , դուն ի՞նչ ունիս , Յակոբ , ա՛յնքան տըժգոյն ես այս գիշեր :

Ու մէջտեղը դրուած կրակարանին մօտենալով ունեւիները առաւ եւ կրակի կտորներ հանեց թաղուած մոխիրին մէջէն :

— Կրակին մօտ եկո՛ւ , Յակոբ . է՛հ հիմա դուն Բերայի կեանքին վարժուեցար , այս մեծ եւ ցուրտ սենեակները պարապ երեւալու են քեզի եւ պաղ . պաղ չէ՞ :

Յակոբ այնքան մտազբաղ էր որ չանդրադարձաւ Օրիորդ Աննիկի խօսքերուն եւ չսխառախանեց անոնց :

Ընդհակառակը գրեթէ միշտ մեծ սփոփանք կը

զգար երբ իր տունէն ներս կը մտնէր. իր տղայու-
թեանէն աչքերը վարժուած ըլլալով ընդարձակ
սրահներու, ճշմարտօրէն սիրտը կը բացուէր երբ
հօրենական տան մարմարեայ բակը կը մտնէր. յետոյ,
երկայն բազմոցները, ձերմակ վարագոյրները, գե-
տինի վախճան գոյնը, պատերուն եւ ձեղունին
զուարթ եւ մարած երանգները տեսակ մը հան-
դարտ ներդաշնակութիւն կը ներշնչէին իրեն. հոյն
խակ մէջտեղի պղնձեայ կրակարանը, կարմիր գոր-
գին վրայ տարածուած, ուրիշ հմայք մը ունէր իրեն
համար զոր կը զգուշանար արտայայտելու ծիծա-
ղելի չըլլալու համար:

Մէկէն ուղեց Յակոբ ինքզինքը անփոյթ ցու-
ցընել եւ իր միտքը կազդուրելու համար սկսաւ
խօսիլ ասկէ անկէ եւ իբր թէ յանկարծակի՝ Աննիկի
դառնալով հարցուց.

— Հա՛, աղէկ միտքս ինկաւ, իմացայ որ Զա-
րուհին հոս է:

— Այո՛, ըսաւ Աննիկ, վերն է, քիչ մը կը քնա-
նայ կոր:

— Ծիչդ է ինչ որ իմացայ:

— Ծիչդ է:

— Ա՛հ...:

— Խեղճ աղջիկը այնքան լացաւ, այնքան լա-
ցաւ ամբողջ օրը, անքուն անցուցած գիշերէ մը
ետքը որ իրիկունս գէտ վերջապէս յոգնութենէ
եւ տկարութենէ ջլատուած, քնացաւ:

— Կը կարծե՞ս որ խորունկ եւ անդարմանելի
բան մը ըլլայ, Աննիկ:

— Ի՞նչ գիտնամ, սիրելիս, ինձի համար ահօր,

ինչպէս որ ալ սահմանն զայն, միշտ սարսափելի
բան մըն է...:

Իրաւ ալ Աննիկին համար սէրը անձանօթն էր,
անմատչելին. իր սիրտը գորովանքի եւ խանդաղա-
տանքի համար չիմուած, բնաւ չէր թրթռացած
գերագոյն ցաւովը եւ հաճոյքովը եւ իր հոգիին մէջ
կարծես սուգը կար չձանչցած սիրոյն ինչպէս իր
ամուլ մնացած եւ վտիտ կողերուն մէջ չյաղեցած
մայրութեան մը անմխիթարելի ցաւը:

Աննիկ վերին աստիճանի տխրած էր Զարուհիին
ցաւէն, մանաւանդ թէ ինքը մասնաւորապէս մեծ
կարեւորութիւն կուտար բանի մը զոր Զարուհիին
մայրը տղայութիւն մը նկատած էր.

— Պարզապէս քմահաճոյք մը, օրիորդս, դեռ
մեր Զարուհին տղայ է եւ հարկ էր որ այդ Խաւ-
լացիին պէս ստահակ մը մէջտեղ ելնէր, որպէս զի
մոռցնել տար իր դիրքը, իր կացութիւնը եւ իր
պարտականութիւնները:

Զէ՛, ինքը չէր կրնար ըմբռնել թէ սիրոյ պէս
նուիրական զգացում մը քմահաճոյք համարէին եւ
արդէն խեղճ աղջկան արցունքները եւ անմխիթա-
րելի ցաւը ապացոյցներ չէին որ երիտասարդութիւն
հոգին կեղեքուած էր մեծ ու լայն բացուած վեր-
քով մը:

Կրակարանին մօտ նստած Յակոբ եւ Աննիկ կը
խօսակցէին ցած ձայնով այս բաներուն վրայ.
Ինքը ի՞նչ կրնար ընել, ի՞նչ կրնար ըսել, պառաւ
աղջիկ, թառամած սրտով եւ հոգիով՝ նոր բարախող
սիրտի մը. իր անկարողութիւնը այդպիսի դերի մը
մէջ հոգով եւ տարակոյսով կը պատէր իր սղտիկ

գլուխը, որ բոլորովին կը կաղապարուէր այլ եւս տախակ եւ ցանցառ մոխրագոյն մաղերուն տակ. և ահա՛, յայտնեց թէ յոյսը Յակոբին վրայ դրած էր. ճշմարտիւ երիտասարդները զիրար աւելի կը հասկնային և չէ՞ մի որ արդէն երկուքն ալ քոյր եղբայր կը համարուէին:

Յակոբին եղնիկի աչքերուն մէջ անբացատրելի բան մը անցաւ և հեշտանքէն արտեւանունքը գոցեց. նոյն միջոցին իրենց գլխուն վերեւ թեթեւ ոտնաձայներ լսեցին:

— Ահաւասիկ, ըսաւ Աննիկ, արթնցաւ, վար պիտի գայ:

Յակոբ լռելեայն մտիկ կ'ընէր. այդ քայլերու ձայնը իրեն հոգիին մէջ կ'արձագանգէր նախազգացումի մը պէս. երբեմն իր սրած և գերազերգուած լսելիքովը կ'որոշէր քղանցքի մը խշրտուքը և սահումը գետնին վրայ. ահաւասիկ իրեն կը թուէր թէ հեռուէն, անձանօթ հորիզոններէն կին մը քայլ առ քայլ կուգար դէպի իրեն և անոր գոյութեան զգացումն էր որ կը թնդար իր մէջը, երկայն, դաշնակաւոր երգի մը պէս:

Այդ միջոցին մուտքաւ իր դիրքը, իր աղքատութիւնը: Իր շուրջի, թէև թառամած բայց հանդարտ պերճանքը վստահութիւն տուաւ իրեն. այդ սրահին մէջ էր որ իր հայրը կինը ընդունած էր. այդ սրահին մէջ էր որ աւելի առաջ մեծ հայրը ընդունելութիւններ ըրած էր ուր հաւաքուած էին ժամանակին մեծ մարդիկը, ուր ոսկեթիւ մետաքսէ Պրուսայի կտաւներով հագուած նաժիշաներ եւ սպասաւորներ հանդիսաւորապէս պոտցուցած

էին գոհարազարդ նարկիշէ ները և երկայն յասմիկէ չուպուզները և ինքը չէ՞ մի որ անոնց ուղղակի ժառանգորդն էր...

Ահ, իրաւ է թէ սրահը պարապ էր գրեթէ եւ նարկիշէներուն վրայէն սուտակները ու բերուղէնքը շատոնց անհետացած էին և մետաքսեայ բարակ զգեստներով սպասաւորներուն տեղ, միակ ծերունի սպասաւոր մը կար երկուքի ծռած որ իր պառաւ կնոջը հետ կը յամառէր անձնուիրութեամբ հոն մնալ և իր տէրերուն ծառայելով մեռնիլ, բայց այս բաները չմտաբերեց Յակոբ, չմտաբերեց նոյն իսկ թէ այս ժամուն յիւսը և հարստութիւնը ուրիշ կերպով կ'արտայայտուէին, չյիշեց կամ չուզեց յիշել Բերայի սպանները, ընկերութիւնները եւ. և յամառեցաւ ինքզինքը մեծ և ամենակարող զգալու: Ամէն մարդ կամայ թէ ակամայ կեանքին մէջ, օր մը, ժամ մը, կամ գոնէ վայրկեան մը ունի ուր Տօն Բիշօթ կը դառնայ. Յակոբին ստացած դատարարակութիւնը, իր հոգեկան բնածին վիճակը, այդ շարժութեան սպասման անձկութիւնները, Զարուհիին պատահածը և իր մէջ մինչեւ ցարդ քնացող վիճակի մէջ մնացած զգայնասիրութիւնը որ յանկարծ երեւան կուգար պատրաստած էին այդ վայրկեանը. միւս կողմանէ արթնցած սիրտը մնունդի պէտք ունէր. այդ տղան աւելի անձնուիրութեանց և կուրութեանց կարող էր այդ պահուն:

Վերջապէս ամենակին դուռը կոնչեց. Զարուհի հազիւ թէ երեւցաւ ուղեց հեռանալ Յակոբէն աւմընալով. բայց Աննիկ զայն կանչեց:

— Մտի՛ր, Զարուհի, մտի՛ր, օտար մարդ չկայ։
Երբ Յակոբ ձեռքը Զարուհիին խոնաւ մառնե-
լուն դպցուց, սառի պէս պաղ էր և զգաց որ կը
տոգուներ հետզհետէ. առաջին ըտպէին աչքերը
պլտորեցան և բան մը չտեսան. հազիւ վարդա-
գոյն սկլուէթ մը որ աւելի աննիւթական կը թուէր
տանթէլներու առատութենէն։ Յետոյ իր եղնիկի
ցաւատանջ և երազուն աչքերը կարծես լոյսով
ողողեցան. Զարուհի իրեն կը ժպտէր ականջին։

Սքանչելի երիտասարդուհի մը եղած էր անի-
կա. թարմութեան և կանխանա հասունութեան
խառնուրդ մը. գեղեցիկ խարտեաչ մը, անհաւա-
տալի ոսկեգոյն մազերով պճնուած որոնք ճշմարիտ
ոսկեթելերու կայծկլտումները ունէին լամբարին
լոյսին տակ. իր տաք գոյնին մէջ որ աւելի ցորե-
նագոյն կը համարուէր, մութ կապոյտ աչքերը գի-
շերը սև կ'երեւային. և լալէն կարմրած արտեւա-
նունքը թեթեւ մը ուռած՝ աւելի կը չեւտէին անոնց
խորութիւնը։ Շրթունքներն ալ չափազանց կարմիր՝
ուռած էին և բերնին անկիւնները պաշտելի խոր-
շիկներ կը կազմէին որ իր ամբողջ անձին սիրա-
գրգիւռ պըրանքի հով մը կուտար։ Հաճի Սարգիս
ամիրային հեշտասէր արիւնը իր աղջկանը և թու-
ներուն մէջ քնանալէ ետքը իր բոլոր բուռն ցան-
կութիւններով կ'արթննար այս աղջկան երակնե-
րուն մէջ։ «Կրակի կտոր» կ'ըսէր մայրը զայն յան-
գիմանելով և չհասկնալով իր թուլամորթի ծուլու-
թիւններուն և մշտնջենական հանգիստին մէջ թէ
ի՛նչ սատանայ այսպէս շարունակ շարժման և
գրգռման մէջ կը դնէր այս աղջիկը։ Պուրժուա-

ներու քնացնող և պահպանողական բարքերը ինչպէս
նաև կեղծիքները ցնդեր գացեր էին իր հրավառ
հողին վրայէն ինչպէս ափ մը ցելս վառուած
հնոցին մէջ։

Զարուհի իր առաջին սիրային խնդրոյն պատա-
հած ընդդիմութենէն կը զայրանար, կ'ըմբոստա-
նար և միեւնոյն ատեն անախկալի մը առաջը կը
գտնէր ինքզինքը. իր հարուստ և միակ աղջկան
բոլոր քմահաճոյքները տղայութենէն ի վեր գոհաց-
ուած էին. մայրն ու հայրը գերին եղած էին իրեն,
պուպրիկի պէս հագուեցուցեր ու զարդարեր էին
զինքը և թոյլ տուած էին որ անիկա իր պերճանքի և
վայելքի բնազդներուն ասնձարձակ յագուրդ տայ.
բայց փոքրիկը մեծցեր էր և իր այժմու քմահա-
ճոյքներուն շատ ուշ կ'ուզէին թուժը մը կանգնել
և ինք չէր հասկնար ինչո՛ւն։

— Ամօթ է, կը հասկնաս, ըսած էր մայրը,
մեղի պէս շնորհքով մարդիկներուն աղջկան վրայ
առանկ կասկած մը անգամ արատ կը բերէ։

Ամէն աղջկան պէս տարտամօրէն ինքն ալ ա-
մօթի զգացումը ունեցած էր ներքնապէս. բայց
միւս կողմանէ իր պզտիկ գլուխը կը սկսէր տրա-
մաքանել, կը սկսէր հասկնալ թէ իրաւունք չու-
նէին իր զգացումներուն վրայ բռնանալու և այս
ըմբոստացումը աւելի բաժին ունէր իր արցունքնե-
րուն մէջ քան թէ Իտալացիին յիշատակը որ արդէն
տակաւ առ տակաւ աւրուելու վրայ էր իր սրտին
մէջէն։

Ի՛նչ մը ատենուան անհանգիստ լուծենէ ետքը
ամէնքն ալ սկսան խօսիլ միավանկերով և կամայ

ձայնով իբր թէ հիւանդ մը ըլլար սենեակին մէջ :

Զարուհիին սովորական հնչուն և տաք ձայնը խղդուկ և լալաղին բան մը ունէր ուռած չըրթունքներուն վրայ . երբեմն նոյն իսկ կը հատկեալ տար և աչքերը արցունքով կ'ողողուէին . այդ միջոցին Աննիկ և Յակոբ կը լռէին և կը ջանային ուշադրութիւն չընել Զարուհիին :

Սեղանին տակ ամէնուն սիրտն ալ սեղմուած իրարմէ տարբեր զգացումներով , քիչ ճաշեցին և գրեթէ բնաւ չխօսեցան . երբեմն երբեմն կորաքամակ սպասաւորին քսքսուող ոտքի աղմուկը կը լսուէր դուրսի մարմարեայ բակին վրայ : Ծաշէն ետքը երբ Աննիկ կ'օգնէր սեղանին սպասները տեղադրելու , երկու երիտասարդները պատուհանին մօտ եկան . լուսնի գիշերը , հակառակ յառաջացած ձմեռին , սքանչելի էր , անթափանց և կաթնալի մշուշ մը կը ծածանէր և շէնքերը կը պարուէր իր նուրբ շղարշով . աստղերը միշտ կը պըլպըլային և իրենց լուսեղէն արցունքը կարծես թանձրացած , ոսկեթելերու պէս կ'երկարէին ճերմակ մշուշին մէջ . հեռուէն Չամբճային կողերը , մանր չակագոյն և կարմրորակ՝ կը ցցուէին դէպի վեր և իրեն գագաթը կը խառնուէր մշուշին հետ . բլուրին ետեւէն աստղերու շարք մը անսովոր փայլով մը կը պլպլար լուսեղէն շաւիղ մը բանալով երկինքին վրայ . երբեմն լուսինը կը տփգունէր թեթեւ ամպլի մը ետեւ , յետոյ դարձեալ նազանքով կը պտուտէր աստղազարդ կամարին վրայ . անսահմանելի խռովք մը և քաղցրութիւն մը կ'արտաշնչուէր ամէն բանէ : Անդին , ճամբուն վրայ

ցցուած մացառներն անգամ կարծես վեր կը նայէին , ա'յնքան բնութիւնը իր բոլոր տարրերով դէպի վեր , դէպի երկինք կը ձգտէր :

Յակոբ աչքին ծայրովը տեսաւ որ Զարուհիին երեսները ողողուած էին արցունքով . մէկէն երկչոտ և անկարող զգաց ինքզինքը այդ յորդող ցաւին դէմ : Բոլոր իր գեղեցիկ դիտաւորութիւնները ուրուականներու պէս փախան մտքէն և չըրթունքին վրայ բառ մը չեկաւ , վերջնական և ամենակարող վստիկ մը որ իր հողին , իր համակրող և ցաւող հոգին բանար Զարուհիին . բայց անիկա կարծես թէ հասկցաւ զինքը և ըլլայ անտարբերութեամբ , ըլլայ մանկական սովորութեամբ մը , կամ ճշմարիտ համակրանքով , իր ծանրացած և տենդագին գլուխը հանգչեցուց Յակոբի ուսին :

Ամբողջ գիշերը Յակոբ զգաց Զարուհիին գըլխուն ծանրութիւնը ուսին վրայ . անոր շունչին բուրմունքովը այլ եւս տողորուած էին իր մազերը և խորապէս իր բոլոր էութեամբը վրդովուած էր անոր երիտասարդ անձին հրապուրանքովը : Սրտին մէջ սուր ցաւ մը կար հագիւ զգալի , բայց յամառ , երբ կը մտածէր թէ այդ արցունքները ուրիշներու համար թափուած էին : Իտալացի երաժիշտին պատկերը հետզհետէ որոշ սկսաւ ներկայանալ , թէև իրիկուն մը միայն տեսած էր զայն , երբ յանձնարարութիւն մը կատարելու համար Միսաք էֆէնտիին տունը գացած էր :

Իրաւ է , ուշադրութիւն չէր ըրած այն գիշեր այդ օտարականին , բայց հիմա իր ձգտուած ուշադրութեան կը ներկայանային անոր դիմագիծերը մի

առ մի և որոշ, և Զարուհին այդ մարդո՛ւն համար
դժբաղդ էր։ Այդ մարդը կը սիրէ՛ր... իր մոլե-
ռանդ և դիւրարորեօք հոգիին մէջ քանի այս մը-
տածումը կրկնուեցաւ, ա՛յնքան անբացատրելի
մորմոքում մը զգաց։ Դեռ Զարուհին իրեն համար
կի՛նն էր, գրեթէ վերացական գաղափարը կնոջ
որուն այնքան ատենէ ի վեր կը սպասէր. և այդ
գիշեր ցանկութիւնը բնաւ չեկաւ լուսաւորելու իր
շփոթուած երեւակայութիւնը. աւելի փորձառու
երիտասարդ մը որոշ պիտի տեսնար իր կացութիւ-
նը և թերեւս ջանար իր արմատին մէջ խղճել
զգացում մը որ այնքան տղետալի պիտի ըլլար
հետզհետէ իրեն համար։

Առաւօտուն շատ կանուխ արթնցաւ և զար-
մացմամբ տեսաւ թէ օրիորդ Աննիկ իրմէ առաջ
եղած, հագուած և պատրաստ կը սպասէր կրակա-
բանին քով. ան ալ, յայտնի էր, անքուն անցու-
ցած էր գիշերը. աչքերուն տակ մորթը թեթեւ մը
ուռած ըլլալով, պարսպ գրպանիկներ կը չինուէին
և կը կախուէին, այտերը հոգի գոյն էին առած և
աչքերուն մէջ մոլորուն բան մը կար գրեթէ յի-
մարական։

Յակոբ այս անգամ չփոթեցաւ զայն տեսնելով.
յետոյ կարծեց թէ դարձեալ Զարուհին տխրու-
թիւնն էր որ զինքը այսպէս կ'այլափոխէր։

Երբ սպասուհին իր սուրճը հրամցնելէ ետքը
հեռացաւ, Յակոբ համակրութեամբ նայելով իր
ազգականուհիին ըստ ցած ձայնով.

— Ըսել է այդչափ վա՛խ կը պատճառէ քեզի
Զարուհին խնդիրը։

Օրիորդ Աննիկ տարակոյսով և հեգնութեամբ
գլուխը շարժեց. այս անգամ իր սիրելի որդեգիրն
ալ զինքը չէր հասկցած. պահ մը լռութենէ ետքը
ըսաւ ծանրօրէն.

— Մտիկ ըրէ՛, Յակո՛բ, շատոնց է որ սրտիս
խորը վէրք մը կայ, բան մը կայ որ զիս կը
տանջէ, բայց մէկու մը չեմ ըսած։

Յակոբ շուարած յանկարծ իրեն դարձաւ։

— Ես երկար ատենէ ի վեր մտադրած եմ քեզի
ըսել սրտիս մէջ եղածը, օրերով մնացի տարակոյսի
և կասկածի մէջ, բայց հիմա ա՛լ վերջացած է,
ամէն բան հասկցայ, ամէն բան...։

— Ի՞նչ բան ըստ Յակոբ անձկութեամբ։

— Շատ երկար և տաժանելի բան է ըսելիքս
Յակոբ. բայց զուն աղքատ և ազնիւ տղայ մըն
ես, դո՛ւն կը հասկնաս։

Վայրկեան մը լռւո իրարու երես նայեցան։

— Թերեւս օրեր ունեցած ես, Յակոբ, որ սըրտ-
մըտած ես հօրդ յիշատակին դէմ, խորհելով թէ
քեզի ժառանգութիւն ձգած չէ, թերեւս ցանկա-
ցած ես քու ազգականներուդ բարօրութեան,
անոնց պերճանքի և փարթամ կեանքին, թերեւս
յաճախ ցուրտ և մերկ գտած ես այս բնակարանին
սրահները, միակ հարստութիւնդ, խեղճ տղա՛յ,
բայց ես քեզի կ'ըսեմ...։

Հեծեծանքներ ձայնը խղճեցին կոկորդին մէջ և
Յակոբ չկրցաւ ըմբռնել անոր թոթոված բառերուն
խմաստը։

Յակոբ ոտքի ելաւ և իր թեւերովը պարուրե-

լով պառաւ աղջկան նիհար և երկայն մարմինը գորովանքով մրմնջեց .

— Հանդարտէ՛ , սիրելիս , ի՞նչ կայ , ի՞նչ ունիս , ես ապահով եմ որ դարձեալ եղբորդ մէկ ձեռնարկութիւնն է քեզ տանջողը . . . ուրիշ ոչի՛նչ , . . .

— Ուրիշ ոչի՛նչ , ուրիշ ոչի՛նչ , կրկնեց Աննիկ ջղաձգօրէն խնդալով , ուրիշ ոչի՛նչ . . . բայց մտիկ ըրէ՛ , կամ աւելի աղէկ , գնա Յակոբ , գործիդ գնա՛ և մոռցիր պառաւ աղջկան մը մղձաւանջները , առտուանց կանուխ , թիրեաֆի գլխուդ :

— Բայց չէ՛ , ինչպէս կրնամ քեզի ձգել այս վիճակին մէջ :

Վերը ձեղունին վրայ ոտնաձայներ զիրենք ընդհատեցին . Յակոբ այնքա՛ն տեղոյն՝ մէկէն կարմըրեցաւ և իր աչքերը անդին դարձուց Աննիկի դեռ մոլորուն նայուածքէն . տեսակ մը սարսուռ կունակն ի վար իջնալով զինքը կը դողացնէր :

— Ինչպէ՛ս ցուրտ է ըսաւ ակռաները կափկափելով և ունելին առաւ կրակարանին մէջի կրակները խառնելու համար :

— Մի՛ Յակոբ , կրակները խանգարեր , ըսաւ Աննիկ մեքենաբար :

Յակոբ ժպտեցաւ : Պառաւ աղջիկը հակառակ իր դատտիարակութեան ատենէ մը ի վեր նախապաշարունակներ ունէր որոնք հետզհետէ կը շատնային իր տարիքին հետ : Աննիկի արգելքի ձեռէն Յակոբ հասկցաւ թէ այդ կարգի բան մը կար դարձեալ և հետաքրքիր , հարցուց .

— Հիմակ ալ կրակի կտորներուն դիրքը՞րը լաւ կամ գէշ բաղդը կ'որոշեն :

— Ինծի համար ամէն բան գէշ բաղդ է սիրելիս , պատասխանեց դառնութեամբ :

Ուրիշ ատեններ այդ նախապաշարունակները երկայն վիճարանութեանց պատճառ կ'ըլլային որոնց մէջ վերջապէս Աննիկ կը յաղթուէր տեղի տալով Յակոբին ողջմտութեան . այս անգամ այնպիսի համակերպում մը կար Աննիկի խօսքերուն մէջ որ Յակոբ կարծեց յանդիմանութիւն մը զգալ անոր մէջ :

Դեռ Զարուհի վար չիջած՝ Յակոբ հապճեպով մեկնեցաւ առարկելով կանուխէն արուած ժամադրութիւն մը գործի համար . յետոյ կրկին հանդարտութիւն յանձնարարելէ ետքը Աննիկին , ըսաւ թէ երեկոյն չպիտի կրնար գալ , որովհետեւ Սարգիս էֆէնտիին կինը ուզած էր զինքը տեսնալ այն գիշեր :

Երբ Յակոբ փողոյը գտաւ ինքզինքը առաւօտեան սուր ցուրտը աստիճան մը կազդուրեց զինքը . հանդարտօրէն խորհեցաւ անցուցած տագնապալի գիշերին վրայ , Զարուհիին վրայ և վերջապէս Աննիկի խօսքերուն որոնք զինքը անհանգիստ կ'ընէին . ատենէ մը ի վեր այդ աղջիկը փոխուած էր , իրաւ է , աւելի յաճախ եկեղեցի կ'երթար և իր ջերմուհանդութիւնը նախ հանդարտ և սովորական՝ սկսած էր միտքիք հանգամանք մը ստանալ : Յակոբ անդրադարձած էր թէ տակաւ առ տակաւ անհրաժեշտէն կը զրկուէր և դրամը իր մատներուն մէջէն կ'անհետանար չես գիտեր ի՛նչպէս . ասկէ զատ , ինչպէս ըսինք , իր նախապաշարունակներն ալ նախ սնոտի , ոչինչ բաներ , սկսած էին յաճախ և

բեւիլ և իր ամբողջ կեանքին խորհրդաւոր հանգամանք մը տալ. ի՞նչ կար այդ պառաւ աղջկան հոգիին մէջ որ զինքը կը դժուարէր այդպէս, երբեմն, այդ առաւօտուան պէս տագնապններ քանիցս կրկնուած էին արդէն և Յակոբ ոչ մէկ անգամուն կրցեր էր հասկնալ բուն պատճառը. յետոյ վերջապէս կարծած էր թէ ասոնք անգործ աղջկան ձանձրոյթով և տաղտուկով լեցուն կեանքին բնական հետեւանքներն էին, տեսակ մը ջղայնութիւն, և եզրակացուց.

— Պա՛հ, տարիքին ազդեցութիւնն է, ես միշտ կը մոռնամ թէ Աննիկ վաթսուն տարեկան է:

Յակոբ գիտէր որ Աննիկ բաւական հարստութեան տէր էր, որուն եկամուտին մէկ մասը միայն կը ծախսէր իր անհրաժեշտ պէտքերուն համար. այս վերջի երկու տարիներուն իր կացութեան համեմատութեամբ բրած ծայրայեղ խնայողութիւննէն ըր զինքը թէ և շահագրգռած էին, բայց ատալ շուտով մեռափի մը վերագրած էր:

— Ի՞նչպէս կը փոխուին մարդիկ տարիներու ընթացքին մէջ, խորհեցաւ ինքնիրեն, զարմանալի բան է:

Ամբողջ օրը իր գործով զբաղած՝ Յակոբ բոլորովին մոռցաւ գիշերուան յուզմունքները, որոնցմէ տեսակ մը խոնջէնք կար միայն հոգւոյն մէջ: Յետոյ իր շարունակական երթեւեկութիւններէն ֆիզիքապէս ջլատուած՝ վերջին անգամ մըն ալ վերադարձաւ գործատեղին Սարգիս Էֆէնտիին յանձնելու իր գանձումները և ընկալագիրները:

— Այս իրիկուն մեզի՛ ես, չմոռնաս, Յակոբ՛ր,

բաւ Սարգիս Էֆէնտին երբ հաշիւներնին ըմբռնցին, Նոյեմի կրկին կրկին ապսպրեց:

Այդ հրաւերը անսովոր բան էր, անոր համար Յակոբ վայրկեան մը խորհեցաւ թէ ի՞նչ կրնար ըլլալ պատճառը. բայց ուշ էր և աճապարեց մեկնել:

Երբ Բանկալթի, Սարգիս Էֆէնտիին տունը հասաւ՝ անմիջապէս սպասուորը զինքը առաջնորդեց Տիկին Սահակեանի մօտ որ առանձին էր և առանց ուշադրութիւն ընելու նորեկին, մազերը կը շտկէր հայելիին առաջը:

Տիկին Նոյեմի Սահակեան՝ գեղեցիկ և թարմ մնացած կին մըն էր և այդ միջոցին կը գտնուէր կանանց աշունիս վերջին փայլին մէջ. երիտասարդութեան քիչ մը խակ և կարծր դէմքը, սեւ աչքերով, սեւ յօնքերով և մազերով, հիմա իր գեղեցկութեան լրումին մէջ կը գտնուէր և կրնար կատարեալ համարուիլ եթէ չափազանց գէր մարմին մը չունենար զոր ոչ մէկ սեղմիրան կրնար ձեւի բերել: Իր ամուսնոյն օրէ օր մեծցած հարստութիւնը, իրենց ունեցած պատուաւոր դիրքը սեղանաւորական աշխարհին մէջ, բոլորովին երջանիկ պիտի ընէին զինքը եթէ իր երկու ստահակ տղաքը չըլլային. այսու հանդերձ Տիկին Սահակեան կը թընած իրենց մեծ հարստութեան, երբեմն կը մոռնար իր մայրական արժանապատուութեան կրած նուաստացումը, որ զինքը համեստ կրնար դարձնել, և կ'ապաստանէր իր ամբարտաւան վէստութեան մէջ: Ինքն ալ գրեթէ անուս՝ յաւակնութիւն ունէր կրթական խնդիրներու մէջ խառնուե-

լու ուր կը հանդուրժէին զինքը իր առատաձեռնութեան պատճառաւ . իր հարուստ և աղքատ դասակարգերու վրայ ունեցած գաղափարները , մեկին և հատու , զինքը պատկառելի կը դարձնէին : Իրեն համար շնորհիւ մարտը կը սկսէր գոնէ տասը հազար ռսկիի դրամագլխով մը : Չափազանց հետաքրքիր և իր ամուսնոյն դիրքին շնորհիւ տեղեակ իրենց յարաբերութեան մէջ եղող ընտանիքներուն նիւթական կացութեան , Տիկին Սահակեանի բարեկամութեան աստիճանը կրնար հաշուելուի տեղ ծառայել : Երբ Նոյեմի հանրմ մէկուն համար ըսէր .

— Օհ , անոնք շնորհքով մարդիկ են , կարելի էր ապահով ըլլալ թէ պարապ դրամարկղի մը տէր չէին այդ մարդիկը :

Ասոր համար է թերեւս որ՝ ամէն դասակարգէ մարդիկ կը դարպասէին իրեն և ի զուր կը ջանային իր մտերմութիւնը շահիլ որ կարեւոր դրամատան մը մէջ վարկ շահելու պէս բան մըն էր :

Բայց տիկին Նոյեմի տկարացումներ չունէր . նոյն իսկ իր վերջալուսային գեղեցկութիւնը , որ այնքան կիներու կորուստին պատճառ կ'ըլլայ , անսխալ և պարկեշտ երիտասարդութենէ մը ետքը , զինքը չմոլորեցուց . իր կեանքին միակ հրայրքը ինչպէս ըսինք , անցողակի ցաւէ մը ետքը իր երկու անօգուտ տղաքներուն համար , անողորմ մրցակցութեան մը մէջ կը կայանար իր ներսը ընտանիքին հետ :

— Բարի եկա՛ր , Յակոբ , ըսաւ հայելիին մէջէն տեսնելով զայն , շատոնց է որ քեզի տեսած չունինք , մէկ մարդ պիտի ըլլանք , ըսաւ պչրանքով

գլուխը կէս մը դարձուցած . Սարգիս աղաին ըսի որ ասանկով չըլլար , ըսէ՛ որ այս իրիկուն գայ անպատճառ ինծի տեսնայ . . . Թերեւս աւելի կարեւոր բան մը ունէիր ընելիք , Յակոբ , շիտա՛կ ըսէ , վերջացուց խօսքը և բոլորովին երիտասարդին դատնալով իր անուշահոտութիւններով խոնաւ ձեռքը երկնցուց :

Յակոբ ձեռքը համբուրեց և թեթեւ մը շիկնեցաւ հաճոյքէ . ինչքան որ իր ազգականներուն ցրտութիւնը զինքը կը վիրաւորէր , միւս կողմանէ իր հպարտութիւնը , արի և որոշ ապրելու եղանակ մը չէր ներշնչեր իրեն . ինքը աւելի կանաչի հոգի մըն էր , դիւրազգած վերջին ծայր , բայց իր տառապանքը հոգիին խորը պահող . և ինչպէս երբեմն կը պատահի , այդ զսպուած հպարտութեան տագնապները աստիճանաբար կը կորսնցնէին իրենց սաստկութիւնը և աւելի տեսակ մը ջլատութիւն կը պատճառէին — անհուն յոգնութիւն մը , — միւս կողմանէ ամէն անգամ շատ քիչով կարելի էր դարմանել այդ արիւնտաւ հոգին որ տղայութենէն իսկ խանդաղատանքի և անտարբերութեան հակառակ զգացումներու ենթարկուած էր միշտ : Նոյեմի հանրմ , վարպետ կնիկ , և բնազդով հոգեբան , զիտէր ամէնուն տկար կողմը և կը շահագործէր իր շուրջի մարդիկը ինչպէս որ կրնար . այդ միջոցին կ'ուզէր մանրամասնութիւններ իմանալ Զարուհիին վրայ : Թէև Յակոբ ներքնապէս կը զգար թէ այդ անակնկալ համակրանքի ցոյցերը պատճառ մը ունէին , բայց կասկածի ու է ստուեր կամաւ հեռացուց մտքէն : Յետոյ պէտք է խոս-

տովանիլ թէ պղտիկ շահախնդրութիւն մը իր կարգին սպրդեցաւ հողիին մէջ. միամտօրէն կարծեց թէ այլ եւս պիտի կրնար իր ազգականներուն ընկերութեան մէջ մարդիլ և ուղածին չափ տեսնել Զարուհին, որուն սքանչելի խարտեաչ գլուխը արեւի պէս կը փայլէր իր ներսը: Բոլոր կեղծիքի անկարող, միամիտ անձերը այս հաւատքը կ'ուսնեան ինքզինքնուն վրայ. կը կարծեն թէ իրենք ալ եթէ ուղեն անմիջապէս կրնան կեղծիքի, շահախնդրութեան դիմել և թէ կամովին է որ ինքզինքնին կը զրկեն յաջողութեան այդ անհրաժեշտ պայմաններէն:

Տիկին Նոյեմի զինքը սալօնը տարաւ իր արդուզարդին մանրամասնութիւնները վերջացնելէ ետքը. հոն իր երկու տղաքը՝ Տիրան և Վահէ, նարտ կը խաղային: Յակոբ զանոնք բարեւեց, որոնք չափազանց զբաղած՝ ցրտութեամբ պատասխանեցին:

Ասոնք երկու տարուան տարբերութեամբ 24-26 տարեկան երիտասարդներ էին և Ֆիզիքապէս ա՛յնքան իրարու կը նմանէին որ առաջին ակնարկով երկուորեակ կը թուէին. երկուքն ալ վատառողջ գիրութեամբ մը ծանրացած, իրենց չափազանց ձերմակ և թոյլ դէմքերուն վրայ կը կրէին իրենց մօրը ու աչքերը, յօնքերը և մազերը, բայց կարծես թէ տիկին Նոյեմի իր մայրութենէն բան մը պակաս տուած էր անոնց. այդ աչքերուն մէջ լոյսը կը պակսէր և մազերը զուրկ էին այն գրասէլի փայլէն որով տիկին Նոյեմի Բերայի ամէնէն աղուոր մազերը ունենալու համբաւը ունէր. բան

մը, ոչինչ բան մը կարծես մոռցուած էր այդ տղոց վրայ, խելքի պղտիկ ցոլք մը՝ որուն բացակայութիւնը միթին, թոյլ և անպէտք կը դարձնէր զիրենք:

Այլ եւս երկար գործունէութիւնով մը յոգնած իրենց մեծ հայրերուն արիւնը վատուծ և տկար կը քնանար իրենց մէջ, և նոյն իսկ կը ծուլանար քիչ մը երանգ դնելու իրենց չափազանց տոգոյն դէմքերուն վրայ. հարստութիւնը, վայելքի դիւրութիւնը մնացածը ըրած էին, և այսօր Տիրան արդէն բեռնաւորած էր իր արիւնը այնպիսի անդարմանելի հիւանդութիւնով մը որ կ'արագացնէր ցեղին անկումը:

Երբ նարտի խաղը վերջացաւ, երկուքն ալ իրենց մօրը քով եկան և սկսան հետաքրքրութեամբ մտիկ ընել զինքը որ Յակոբին հետ կը խօսակցէր Զարուհին վրայ:

— Ա՛խ, որչափ սիրտս հատաւ, չե՛ս գիտեր, այս ինչ բան էր որ եղաւ, կը հեծեճէր Տիկին Նոյեմի:

Յակոբ անմիջապէս հասկցած էր թէ իր ընդունած հրաւերին պատճառը Տիկին Սահակեանի հետաքրքրութիւնն էր Զարուհին նկատմամբ. գիտէր նաեւ անոր գրեթէ ռիսակալ մրցակցութիւնը Տիկին Ազնիւի հետ և անմիջապէս իր եղնիկի աչքերը ստուերեցան տխրութիւնով. հասկցաւ որ Տիկին Նոյեմի գոհ էր եղածէն և հաճոյքով կը ծամմէր այդ դժբաղդ եղելութիւնը կարելի եղածին չափ ցելի մէջ թաթխելով իր ներսը աղջիկը:

— Շատոնց է որ գիտէի թէ այդ աղջիկը գէշ պիտի վերջացնէ, կ'ըսէր գլուխը վէսօրէն բարձրա-

ցընելով, տղայութենէն ամէն ուզածը կ'ըլլուէր... հիմակ ալ մեծցաւ նէ ուրիշ բան կ'ուզէ, բնական է:

Իր երկու տղաքը ապշօրէն կը խնդային:

— Բայց կարծեմ թէ, յառաջ բերաւ Յակոբ, անսովոր և անդարմանելի բան մը չկայ:

Տիկին Նոյեմի զինքը ընդհատեց քրքիջով մը.

— Ի՞նչ միամիտ ես, տղա՛ս, կը կարծե՞ս որ իրենց սիրահարութիւնը գեղեցիկ էրաւ ըլլայ միայն դաշնակին շուրջը...:

Յակոբ մինչեւ ականջները կարմրեցաւ. իր ուսին վրայ գեւ ծանրութիւնը կը զգար Զարուհիին գլխուն և ինքզինքը վատ կը գտնար բան մը չկարենալ ըսելուն, չկարենալ զայն պաշտպանելուն արիւրար: Ի՞նչ պիտի խորհէր Զարուհի եթէ հոս ըլլար, ինչքան արժանի էր ինքը արհամարհանքի. միւս կողմանէ թոյնի պէս, կասկածը կը թափանցէր իր երակներուն մէջ և մեքենաբար կը կրկնէր մտովի.

— Թերեւս... թերեւս...:

Նոյն միջոցին սպասաւորը օղիին ափսէն ներս մտցուց ու անոր ետեւէն մօտան Սարգիս Էֆէնտին և գիրուկ ծերունի մը որ տաժանքով կը կրէր իր տկար և ծռած սրունքներուն վրայ լայն փոր մը:

Տիկին Նոյեմի փութկոտութենէն Յակոբ հասկըցաւ թէ հարուստ մարդ մըն էր ան, Միքէ Էֆէնտին զոր երբեմն տեսած էր նաեւ իր վարպետին գործատեղիին մէջ. այս մարդը շարունակ կը խընդար և զարմանալի հակասութիւն մը կը կազմէր իր մարմնոյն զանազան կողմերուն բոլորչիներով

Սարգիս Էֆէնտին ոսկրուտ, անկիւնաւոր և չոր երեւոյթին հետ:

Երբ նորեկները բազմեցան օղիի ափսէին շուրջը, Տիկին Նոյեմի շարունակեց ցած ձայնով խօսակցութիւնը Յակոբին հետ. անդին ուրիշ անկիւն մը երկու եղբայրները քաշուած կը խնդային և իրենց մարած աչքերուն լպիրշ արտայայտութենէն, իրենց հրճուանքէ խոնաւցած շրթունքներէն Յակոբ գուշակեց թէ Զարուհին կը մերկայնէին անսպասկաւորէն:

Հետզհետէ զարմանալի անհանգստութիւն մը և տխրութիւն մը պատեց իր միտքը և երրորդ հիւրի մը մուտքէն օգուտ քաղելով հեռացաւ Տիկին Նոյեմիէն և առանձին անկիւն մը քաշուեցաւ. քիչ մը ետքը իր ներկայութիւնն իսկ մոռցած և օղիի յաճախակի գաւաթներէն գլուխին տաքցած սկսան խօսակցիլ ազատօրէն ամէն կարգի գայթակղութիւններու վրայ:

Նորեկը, Միւսիւ Գալուստ, մօտաւորապէս քառասուն տարեկան մարդ մըն էր որ հակառակ իր գունաւորած մազերուն և թափած ականներուն կը յամառէր գեղեցիկ մարդ մնալ. իր խնամուած մօրուքը դժուարաւ կը ծածկէր այտերուն կանխահաս խորշոմները որոնք ամէն կարգի ծայրայեղութիւններ կը մատնէին. երկու մատնեմատերը ծանրաբեռնուած մատնիներով և փողկապը զարդարուած ադամանդով մը այս մարդը յայտնի էր թէ իր բոլոր հարստութիւնը իր վրայ կը կրէր. բռնակոթին խնամքով վրձնուած օձիքը սկսած էր գունատիլ և իր շալէ միջին մէկէ աւելի հանուած ա-

ըստներու հետքերը կը կրէր. Հափազանց նիհար և երկայնահասակ այս մարդը իր կմախքը պտտցուցած էր ամէն մոռաքը կարելի ննջաւանեակներու մէջ. կիները խենդ կ'ելլային իր վրայ. «ինչո՞ւ... ոչ ոք կրնար ըսել. այրերը՝ ըլլայ բնագոյով, ըլլայ գիտակցութեամբ կ'արհամարհէին զինքը և ոմանք մինչև իսկ կը վախնային իր գրեթէ խորհրդաւոր հմայքէն: Առանց որոշ եկամուտի և գործի, այս գեղեցիկ մարդը կ'ապրէր ձոխութեամբ և կը մասնակցէր նոյն իսկ մեծահարուստներու թղթախաղին. նախ կ'աւակածով, հետզհետէ վստահութեամբ ընդունած էին զինքը ամէն շրջանակներու մէջ՝ նըշմարելով որ երբեմն կարեւոր կորուստներ կը վճարէր առանց շուարումի. իր բոլոր բարեկամներուն մէջ, Տիկին Նոյեմի այս մարդուն վրայ էր միայն որ որոշ գաղափար մը չունէր և իր պարբերական ցրտութիւնները, վերապահումները և համակրութիւնները կը յայտնէին իր տարակոյսները. այդ իրիկուն լամբարներու լոյսին տակ կ'երեւի միւսիւ Գալուստին ըլտէնկոթին մաշած կարերը շատ յայտնի եղան, քանի որ Տիկին Նոյեմի գայն տեսնելուն պէս իր անդրանիկին դարձաւ անոր հետ խօսքի բռնուած ըլլալու երեւոյթ առնելու և նորեկին ձեռք չերկնցնելու համար: Սարգիս էֆէնտի ոչ նուազ անտարբերութեամբ ընդունեց զինքը. իր արծուային քիթին երկու կողմերուն խորութեանց մէջ ապաստանող սուր և պզտիկ բիւրերը, որոնք արթնթողութեան և ոսկիներու վրայ շարունակ նաշելէն դեղին անթափանցիկ բան մը առած էին, ծուլութեամբ պտտցուց միւսիւ Գալուստին վրայ,

մինչ Միքէ էֆէնտի օղիէն կարմրած՝ ապշութեամբ կը խնդար նորեկին յարգալիլ բարեւին:

Բաղդի ելեւէջներուն վարժուած՝ միւսիւ Գալուստ բնաւ կարեւորութիւն չտուաւ այդ անհիւրընկալ մարդերուն և ֆէսը լաւ մը տեղաւորցնելէ ետքը իր գլխուն վրայ դէպի Տիկին Նոյեմին յառաջացաւ վստահութեամբ. այս մարդուն յատկութիւններէն մէկն ալ — մեծ յատկութիւն մը որ Տիկին Նոյեմիի համար վարելի տեղ կը բռնէր — իր գիտութիւնն էր Բանկալթիի բարձր դասուն մէջ պատահած գայթակղութիւններուն: Իր մտերմութիւնները չա՛տ մը կիներու հետ, թոյլ կուտային իրեն գիտնալ այնպիսի բաներ, որ երկու քոյրեր իսկ իրարմէ պիտի ծածկէին: Թաւիշներու, աղամանդներու, բուրումնաւէտ ճերմակեղէններու տակ ծածկուած լղրճուկ մերկութիւններու, պարկեշտ դիմակներու տակ պահուրտած անպատկառութիւններու գիտակցութիւնը՝ հակառակ իր իսկ կեղծաւոր և խնկարկու բնաւորութեան, տեսակ մը ներդրամութիւն և հեգնութիւն տուած էին իրեն, որ տանելի կը դարձնէին հարուստներուն ամէն քմահաճոյքները: Ասկէ զատ իրեն տուած էին նաև օձի պէս խայթող և թունաւոր լեզու մը, որով կրնար մրցիլ ամէնէն չարակեզու կնիկներուն հետ. իր բերանը ինկող մը կարծես կ'աղաղտուէր, կը լղրճուէր, նոյն իսկ եթէ ինքը չհամարձակէր յայտնի կերպով բամբասելու:

Քիչ մը ետքը ուրիշ երկու դրացիներ միանալով Սարգիս էֆէնտիի օղիի բնկերներուն, ամբողջացուցին իր սովորական այցելուները, որոնք պէտք

կը զգային յաջորդ օրուան սեղանաւորական գործունէութենէն առաջ՝ գալու իրենց դարպասը ընելու մեծ սեղանաւորին։

Տիկին Նոյեմբի երկու տղաքը, աղջիկներու պէս կը մտնէին կ'երնէին և պղտիկ ծառայութիւններ կ'ընէին։ Սարգիս էֆէնտի շատոնց է որ կ'արհամարհէր իր տղաքը և հազիւ թէ իր գեղին անթափանց բիւրը կը բարձրացնէր անոնց վրայ բան մը հրամայելու համար։

Այլ սակայն պէտք է խոստովանիլ թէ ամէն ջանք ըրած էր անոնց դատարարական ծախքերը իրենց թոյլ, անառակ և ծոյլ կեանքին ծախքերը ըրած էր լայնութեամբ՝ եւրոպայի շատ մը քաղաքներուն մէջ, յուսալով թէ բան մը պիտի ըլլան, բան մը պիտի սորվին, և ահաւասիկ այժմ բոլորովին յուսահատած էր. այդ յուսախաբութեան մէջ իր կնոջը պէս դառնութիւն չէր գնիր սակայն, այլ աւելի ճիշդը տեսակ մը արհամարհանք։ Եթէ Տիկին Սահակեանի ամէն կասկածէ վեր պարկեշտութիւնը չըլլար, պիտի կասկածէր նոյն իսկ անոնց իր գաւակները ըլլալուն։ Բայց դործի մարդը երկարօրէն մտածելու իսկ ժամանակ չունէր այս տեսակ բարոյական կեանքէ ելող խնդիրներու վրայ։ Չափազանց հետամուտ վատտակի՝ իր նննգաւոր հաշիւները կ'ընէր խօսած, օգի խմած, կերած և նոյն իսկ պառկած ատեն, և երազին մէջ կը շարունակէր բազմապատկել, բաժնել, կարգադրութիւններ ընել։ Այս մտաւոր յարատե աշխատութիւնը զինքը նիհար պահած էր։ Սակաւակեաց և ատենէ մը ի վեր անտարբեր՝ կ'ինքու նկատմամբ,

իր բոլոր առնական կարողութիւնները և մոլեռանդութիւնը կեդրոնացուցած էր դրամ դիզելու և իր կծիկը խոշորցնելու մէջ. սակաւախօս և գաղտնապահ՝ ի գուր զինքը դարպասողները չթիւնքէն կը կախուէին, բան մը խմանալու համար, արժեթուղթերու մօտաւոր անկում մը կամ ելք մը. իր գործողութեանց մէջ ունեցած շարունակական յաջողութիւնները զինքը հեղինակութիւն մը դարձուցեր էին և իր խօսքը մեծ վարկ ունէր ամէնուն աչքին։

Յակոբ Մահտեսեան իր անկիւնին մէջ քաշուած տխրօրէն կը դիտէր բոլոր այդ դէմքերը և ինքն ալ մտքէն հաշուելիւր կ'ընէր անոնց բարոյական արժէքին. բոլոր այդ չնորհքով մարդիկը որ զիրար ճանչնալով իսկ ներքնապէս, տեսակ մը դադանի համաձայնութեամբ զիրար կը յարգէին ամէնուն ներկայութեան, իրեն ուղիղ և անկեղծ հոգին կը խրտչեցնէին։ Յանկարծ աչքին առաջը եկաւ Զարուհին, անդին, Սկիւտարի տան մէջ, իր գժբադդութեանը և արցունքներուն հետ առանձին, որովհետեւ իր սիրտը տալու համար, այս կարգի չնորհքով մարդ մը չէր ընտրած. զգաց նաեւ թէ ինչպէս այդ աղգակները, իր ծնողքն իսկ, աւելի պիտի ընտրէին կոխտուելով անցնիլ իր սրտին վրայէն քան թէ այդ համաձայնութիւնը վրդովող արարքով խանգարել իրենց ընկերական ներդաշնակութիւնը։ Ուրիշ աւելի տարտամ և վարանոտ մտածումներ իրար խառնուելով, Յակոբ մեծ տխրութիւն մը զգաց և բոլորովին զղջաց եկած ըլլալուն։ Հիւրերը և Տիկին Նոյեմբի զինքը այլ եւս բոլորովին մոռցած կը թուէին, մանաւանդ որ

ինքը օղի բնաւ չկրնալով խմել, չէր մօտիկցած իսկ անոնց. բայց սենեակին մէջ տարածուած ծուխէն պղտիկ գլխու պտոյտ մը ունեցաւ և զգաց որ ուղեղը կը թմրէր մեղմօրէն և հոգիին մէջ դարձեալ վայելքի և սիրոյ տարտամ զգայնութիւններ և ըղձանքներ կը պտուտքէին խռովքով և երազանքով օրօրելով զինքը: Անգիտակցաբար աչքերը սեւեռած էր դիմացի պատը գրեթէ բոլորովին ծածկող պարսկական գորգի մը ձիւնեղէն միջուկին, որուն վրայէն մարած գոյներով նրբին գիծեր ներդաշնակ կօրութիւններ կազմելով, իրարու կը միանային և կը բաժնուէին յաջորդաբար, սքանչելի առապիւսք մը կազմելով, որուն ճկուն ոտներուն վրայ առասպելական եղնիկներ կը մագլցէին դէպի վերը մութ կապոյտ եղերքին վրայ թառող նուազկոտ և գունագեղ սիրամարգներուն:

Նոյն միջոցին քղանցքի շրջնջիւն մը լսեց և անմիջապէս զգաց Տիկին Նոյեմիի գաղջ մարմինը ուսերուն ետև. մեքենաբար անոր դարձաւ:

— Ի՞նչ կ'ընես հոս միշտակդ, ըսաւ Տիկին Նոյեմի բարեկամաբար և հոն մօտը նստեցաւ թիկնաթոռի մը վրայ:

Այրերը բարձրաձայն գործի վրայ կը խօսէին, միայն միւսիւ Գալուստ բամբասանքի մը հոտը առնելով, երբեմն երբեմն իրենց կը նայէր: Յակոբ չկրնալով անմիջապէս պատասխանել, Տիկին Նոյեմի խորհրդաւոր ձև մը առաւ և աւելի թիկնաթոռը մօտիկցնելով Յակոբին, ըսաւ կեղծ զգածեալ ձայնով մը.

— Իմացայ որ, Յակոբ, Զարուհին ձեր տունն է եղեր, իրա՞ւ է:

Յակոբ գլխովը հաստատական նշան մը ըրաւ:

— Իմ ուրիշներու քով ըրած ծանր խօսքերուս մի' նայիր, Յակոբ, ինծի անանկ կը վայլէ որ ինքը զինքս խիստ ցուցնեմ մեր ընտանիքին պատիւին վնասող ո և է բանի մը, բայց երկու օր է որ չեմ գիտեր ի՞նչպէս անհանգիստ էի...

Բայց որովհետև Յակոբ բնաւ բան մը չէր ըսեր, տատամսած և չկրնալով հասկնալ Տիկին Նոյեմիի անկեղծութեան աստիճանը, անիկա շարունակեց պահ մը լռութիւնէ ետքը.

— Աննի՞կը ինչ կ'ըսէ կոր, խեղճ աղջիկը կարծես թէ հոգ չունի, այդպիսի ծանր կացութիւն մը կը բեռցնեն իր վրայ:

— Բայց Տիկին... .

— Ի՞նքը ինչ վիճակի մէջ է, շատ կուլա՞յ կոր:

— Իրաւամբ չեմ հասկնար, Տիկին, ըսաւ Յակոբ որոշ ձայնով մը, ճշմարտիւ չեմ հասկնար թէ բան մը որ ամէն երկուստարդ աղջիկներու կրնայ պատահիլ, որ հաւանականաբար ո և է լուրջ հետեւանք չպիտի ունենայ, ա՛յնքան զբաղեցնէ և անհանգիստ ընէ ձեզ... :

Տիկին Նոյեմի հեգնութեամբ իրեն նայեցաւ:

— Տղա՛յ, կը կարծե՞ս որ... քեզի այդպէս հաւատացուցին կ'երեւի... ես որոշ աղբիւրէ իմացայ որ... .

Տիկին Նոյեմի նստած տեղէն բարձրացաւ և բան մը փախաց Յակոբի ականջին և յետոյ գլուխը շարժեց նշանակիչ ձևով մը:

Յակոբ այնպէս մը շառագունեցաւ յանկարծ որ իր աչքերը լուսեղէն ողողումի մը մէջ կուրցան, բառեր մըմնջեց, որոնց իմաստը կը խուսափէր իր իսկ մտքէն և օգինմէջ մէկ երկու թեւի շարժումներ ըրաւ, բողոքի, զայրոյթի, յուսահատութեան շարժումներ: Յետոյ տենդագին, արիւնը գլուխը խոնուած, ոտքի ելաւ իր դողդոջուն սրունքներուն վրայ և հրաժեշտ պիտի առնէր Տիկին Նոյեմիէն, երբ իր ետեւ տեսաւ միւսիւ Գալուստը որ չէր գիտեր երբ և կամ էր իր մօտ և որ ամէն բան լսած ըլլալու էր, որովհետեւ մասնաւոր ժպիտով մը իր վատաւորը մարդու սուր և մանիշակագոյն լեզուն ծայրը արագ արագ դուրս կը հանէր և շրթունքներուն կը քսէր, ինչ որ իր քով մեծ գոհացումի նշան էր:

— Ինչո՞ւ կ'ելլաս, Յակոբ, ճաշի չէս մնար, ըսաւ Տիկին Նոյեմի թոյլ ձայնով մը:

— Ո՛չ, ըսաւ Յակոբ որոշապէս:

Տիկին Նոյեմի իր պարարտ և անուշահոտութիւններով խոնաւ ձեռքը երկնցուց:

Յակոբ տարտամ մնաք բարով մը ըսելէ ետքը ամէնուն, գրեթէ գլտորեցաւ սանդուղներէն վար և փողոց նետեց ինքզինքը: Տենդոտ և արագ քալուածքով մը գնաց մինչեւ Շիշլի, առանց խորհելու, առանց դատաւորելու իր վրդովուած մըտքին դադափարները:

Այդ միջոցին միտքէն իսկ չանցաւ թէ Տիկին Նոյեմի խօսքերը բաժաւանքներ էին, հազիւ թէ կասկածի մը վրայ հիմնուած և որոնց միակ նազատակն էր վարկաբեկել իր ներքոյը աղջիկը, որուն

ընտանիքին համար անգիտակից և բնագղային հակակութիւն մը կը զգար:

Յակոբ այդ միջոցին կարող չէր իրերը և անձերը դատելու իրենց բուն արժէքին մէջ. միւս կողմանէ իր քաշուած կեանքը թոյլ չէր տար խորհելու թէ շատ մը ուրիշ սալօններու մէջ ալ լեզուի ծայրով, Տիկին Նոյեմիներ սոյն կարգի ոճիրներ կը գործէին, առանց իրենք իսկ անդրադառնալու ըրածնուն. ընդհակառակն իրեն համար աւսիկա յայտնութիւն մը թուեցաւ, դառն, կսկծալի յայտնութիւն մը, ու նոյն վայրկեանին միայն հասկըցաւ թէ ինչ բուռն անգլմադրելի սիրով մը կը սիրէր իր ազգականուհին. բոլոր դժբաղդներուն պէս կարծեց թէ իր կացութիւնը բացառիկ և գծնդակ կացութիւն մըն էր, և իր հոգին ճանչցաւ յանկարծ բոլոր մեծ դժբաղդութիւններու եղերական և հեշտալի դալարութիւնները:

Ու գիշերին մէջ քաջեց այդպէս, մտրակուած ցաւէն, իր եղնիկի մեծ բացուած աչքերը արցունքով ողողուած, այնքան տաք, այնքան տաք որ այտերը կ'այրէին անոնցմով, առանց զգալու անօթութիւնը, ցուրտը և յոգնութիւնը և միայն տիրապետուած միամիտ փափաքովը լեռները ինչպիսի և հին աշուղներու պէս մարդոցմէ և բնակութիւններէ հեռու ողբալու իր սրտին անմխիթարելի և սպաննող զգացումը:

Այլ սակայն լեռներէ և սարերէ անդին, անդառնալի թափառումներու խորհած ատենն իսկ իր քայլերը մեքենաբար զինքը իր տունը տարած էին: Երբ իր սենեակին մէջ միմիայն մնաց, իր գո-

ռացող և ըմբոստ ցաւին յաջորդեց տեսակ մը զգայազրկութիւն. տխմարցած և ինքզինքը մոռցած, գլուխը ձեռքերուն մէջ առաւ և մնաց երկար ժամեր, որոնց միջոցին առանց աչքերը թարթափելու կը շարունակէր արտասուել: Յետոյ, անանց հանուելու, յոգնութենէ և ջլատումէ յաղթուած երկնցաւ անկողնին վրայ, և ամբողջ գիշերը անցուց այդպէս ցուրտ սենեակին մէջ, հիւանդագին ջերմութեան մը մէջ մինչեւ որ լուսնալէ ետքը խորունկ քնացաւ:

Երբ հետեւեալ օրը կէս օրի մօտ արթնցաւ, ժամանակի տեսողութեան զգացումը մոռցած էր և մեծ ջանքեր ըրաւ մտաբերելու նախորդ օրուան պատահածը իր բոլոր մանրամասնութիւններուն մէջ. իրաւամբ իր գլխուն մէջ չէին սղմեր Տիկին Նոյեմին խօսքերը և ինքզինքին կը հարցնէր թէ իրաւ են: Վերջապէս որոշեց Սկիւտար երթալ և Աննիկին ըսել ամէն բան. յանկարծ մտաբերեց նաեւ նախորդ առտուան Աննիկին խօսքերը. արդեօք ան ալ գիտէր, արդեօք Զարուհիին պարագային ակնարկել կ'ուզէր շուարած խեղճ աղջիկը. բայց չէ՛, այդ ձեռով տեսարաններ առաջին անգամը չէր որ Աննիկ կ'ընէր իրեն, անոնք հետզհետէ յաճախագէտ կ'ըլլային քանի անիկա Վերալը և Չղային կը դառնար յառաջացած տարիքին պատճառաւ:

Երբ Յակոբ ոտքի ելաւ արդուգարդը կարգի դնելու և մեկնելու, զարմանալի ծանրութիւն մը զգաց. իրեն թուեցաւ թէ չպիտի կարենար շարժիլ, մեկնիլ. միեւնոյն ատեն կոկորդին մէջ սեղմում մը ունեցաւ որ քանիցս հազալ տուաւ իրեն.

բայց իր բարոյական կացութիւնը այնպէս մը սեւեռեալ էր Սկիւտար երթալու գաղափարին որ ուշադրութիւն իսկ չըրաւ և հապճեպով պատրաստուելէ ետքը մեկնեցաւ տունէն:

* * *

Ընդարձակ ննջատենեակին մէջ Յակոբ անկողնին մէջ երկնցած և գլուխը բարձին, աչքերը ծուլօրէն կը պտտցունէր արեւի ճառագայթներուն վրայ որ փետրվարի վերջին օրերուն անակնկալ և կանխահաս գարունի մը շնորհը կ'ընէր: Սպաքին ման երկար օրեր կ'անցընէր այսպէս, ծանր հիւանդութենէ մը ետքը զոր ցրտաութիւն մը լիացած հոգեկան մեծ տագնապներու պատճառած էին իրեն: Իր տենդերէ և ջղային տագնապներէ ընդարձացած ուղեղը հետզհետէ կ'արթնար կեանքին. երբեմն հաճելի յիշատակ մը իր թոյլ դիմագիծերուն վրայ ժպիտ մը կ'ուրուագէր, ինչպէս երբեմն ալ յօնքերը կը կծկուէին և իր եղնիկի երկայն կրտած աչքերը կը լեցուէին տխրութիւնով. աւելի նիհարցած և նկուն իր ձեռմակ չապիկին մէջ, երկտասարդ մարտիրոսի միսթիք երեւոյթ մը ունէր, գէմքը վերջացած խարտեալ մօրուքով մը որուն թիւրը կարծես աւելի բարակ՝ կ'ոսկեղծուէին արեւէն. դիմացը՝ պատուհանին երկուքի բաժնուած վարագոյրներուն մէջտեղէն Չամլըճայի մանիչակագոյն կողերը կը բարձրանային, դեռ բոլորովին զուրկ կանանչէ և տեղ տեղ բեռնաւորուած մացառուտ և սև բոյսերով: Կարմիր հողեր, ժայռուտ և ամուլ, կը ցցուէին սաղին անդին և արեւին ճա-

առաջալիցները կը խաղային անոնց հետ բեկբեկ ճաճանչներով և հազիւ թէ կրնային փարատել մացառներուն երկնցած և միթին շուքերը :

Յակոբ սանդուղներուն վրայ բազմաթիւ ոտնաձայներ լսեց, և դէմքը դարձուց դէպի դուռը դրժուարաւ շտկուելով իր անկողնին մէջ : Բոպէ մը ետքը երիտասարդ նորահաս բժիշկ մը, Տօքթէօու Մանիսեան որ զինքը ճարտարութեամբ խնամած էր, ներս մտաւ Աննիկին հետ :

— Բարի լոյս, Յակոբ էֆէնտի... :

— Բարի լոյս, Տօքթէօու, ըսաւ Յակոբ դէպի բժիշկին դառնալով ժպտուն :

— Էհ, կ'երեւի այսօր սեւ մտածումները թուր դացիեր են, որովհետեւ զգալի կերպով լաւ կը տեսնեմ կոր ձեզ :

Յակոբ տարտամ շարժում մը ըրաւ ձեռքով, ա'յնքան հաճելի էր սպրիլ երկայն ձմեռէ մը ետքը արեւին առաջին ճառագայթներէն տաքցած, և հոգին թրթռուն այն շատ մը անսահմանելի զգայնութիւններով, որ փախկացած ջիզերը կուտան ընդհանրապէս՝ սպառքինման մէջ եղող հիւանդներուն : Իրենց քով Աննիկ, զգալի կերպով ծերացած՝ որպէս թէ քանի մը տարիներ անցած ըլլային իր պզտիկ և մոխրագոյն գլխուն վրայէն, մուսլ և տրտում կը կենար. երբեմն երկչոտ խանդաղատանք մը կեանքով կը լեցնէր իր մարած աչքերը, բայց շուտով կ'անցնէր ասիկա և գլխուն շարժումը, կասկածի և հեգնութեան շարժում, այլ եւս չէր դադրեր ընաւ և իրեն ամբողջ անձին դեղեւուն երեւոյթ մը կուտար :

Յակոբին երկար հիւանդութեանը և սպաքինմանը միջոցին զայն խնամած էր մեքենաբար, մանրամասնօրէն հետեւելով բժիշկին պատուէրներուն, բայց հոգին այլուր, զբաղած և գրաւուած էր տարբեր և ամէնուն անծանօթ մտմտութիւնով մը : Ընդհակառակն Զարուհի անմիջապէս մոռցեր էր իր հեշտին ցաւը, իր արցունքները, Իտալացին և քաջութեամբ հսկած էր Յակոբին քով. իր զգայնամոլ և յուզմունքի ծարաւի հոգին յագուրդ գրտած էր վտանգին ճակատելու յանդգնութեանը մէջ : Հիւանդութեան երկար օրերու ընթացքին՝ Յակոբ իր արթուն վայրկեաններուն անդրադարձած էր թէ Տիկին Նոյեմիի բամբասանքները որքան անտեղի էին : Այս մտածումը կազդուրած էր զինքը և աւելի եռանդով, իր հիւանդ և անցնելու վրայ եղող հոգին բոլոր տեսիլները և խանդովը փարած էր երիտասարդ աղջկան :

Տօքթէօու Մանիսեան ուշադրութեամբ կը քննէր Յակոբը՝ ականջը դրած կռնակին :

— Քիչ մը հազա՛, հիմա շունչ մի՛ առներ : Եւ մատի պզտիկ հարուածներ տալով ուսին, նշանադի կ'ապաշովցնէր Աննիկը որ անձկութեամբ կը սպասէր քննութեան արդիւնքին. յետոյ, կրկին կրկին մտիկ բնելէ ետքը, ձեռքը բարեկամաբար Յակոբին ուսին դրած, ըսաւ .

— Ահաւասիկ, բարեկամս, այլ եւս ամէն վըտանդէ գերծ ես. քիչ մըն ալ հանգիստ, երկու շաբաթի չափ և եթէ օդերը այսպէս շարունակեն, կատարելապէս կ'առողջանաս :

Դրանք վրայ թեթեւ հարուածներ իրենց ուշադրութիւնը դարձուցին :

— Մտէ՛ք, ըսաւ Յակոբ, հարուածները ճանչնալով :

Զարուհի երկչոտութեամբ իր խարտեաչ գլուխը ներս մտցուց և անձկութեամբ նայեցաւ բժիշկին :

— Եկէ՛ք օրիորդ, կրնաք մանկ, ըսաւ Տօքթէօը ձեռքը երկնցնելով, որուն շարժումին մը տերմութիւնը անհաճոյ կերպով զարմացուց Յակոբը :

Բայց երբ երկտասարդ աղջիկը իր անկողնին վրայ ծռեցաւ և գրեթէ շունչը շունչին զինքը չնորհաւորեց իր լաւ վիճակին համար, զոր Աննիկ նախապէս հաղորդած էր իրեն, այնպիսի հեշտագին զգացումով մը իր երակները ողողուեցան որ իր թեթեւ մը ցցուած այտերը կարմրեցան տենդագին ջերմութիւնով մը և մազերուն արմատներէն քըրտինքի կաթիլներ բողբոջեցին : Յետոյ գրեթէ ինքըզինքէն ելած և դէմքը ծամածռած ջղային գալարումով մը, դեռ կմախքի պէս վտիտ ձեռքերը դրաւ Զարուհիին ձեռքերուն մէջ և իր տփփոյն շրթունքներով անգիտակից բառեր մըմնջեց որոնց նշանակութիւնը և ճշմարիտ յուզումը Զարուհի զգաց անգիտակցաբար, անոր սեւ և մեղամաղձատ աչքերուն տաքնապալի տխրութենէն : Որքան ալ արագ անցաւ ասիկա և Յակոբին դէմքը թէեւ մասամբ մը ծածկուած էր Զարուհիին գլխէն, բժիշկը և Աննիկ իրարու երես նայեցան և կարծես իրարմէ սպասեցին բացատրութիւնը :

Ինչ մը ետքը երեքն ալ բոլորուած հիւանդին անկողնին շուրջը, կը խօսակցէին բռնի դուարթութեամբ. երբեմն բժիշկին աչքերը զմայլանքով լեցուն կը դառնային Զարուհիին հասակին և իր ու-

կեղծ խարտեաչի սքանչելի զլխուն. անոր մութ կապոյտ աչքերը դոհարներու պէս կը նշուէին իր ցորենագոյն և տաք մորթին վրայ : Երբեմն Զարուհի սչրանքով կը ժպտէր անոր և իր շրթունքի անկիւններուն փոսիկները կը խորնային և աւելի հրապուրիչ կը դարձնէին իր գլմագիծերուն գեղեցկութիւնը, որոնց վրայ կարծես լոյսը և ստուերը փայլաշանքով կ'անցնէին և մասնաւոր ներդաշնակութեամբ մը կը խառնուէին իրարու :

Աննիկ Յակոբին հետ խօսքի բռնուած էր երբ բժիշկը ոտքի ելաւ մեկնելու համար, և հրաժեշտ առնելէ առաջ Զարուհիին հետ պատուհանին մօտիկցաւ. դուրսի շքեղ գիւղանկարին վրայ կը խօսէին, բայց յանկարծ իրենց ձայնը մեղմացաւ և անդսլի դարձաւ. և մինչ Յակոբ առանց մտիկ ընելու Աննիկին խօսքերուն իր ցաւադին աչքերը կը սեւեռէր գլմայր պատուհանին առաջքը խօսակցող զոյգին վրայ, Զարուհի սչրանքով գլուխը շարժեց և աչքերը դարձնելով բժիշկին իր թարմ և լեցուն շրթունքներով ժպտեցաւ երկարօրէն :

Իրիկունը երբ Յակոբ առանձին մնաց, ժամերով խորհեցաւ Զարուհիին վրայ. այդ աղջկան առեղծուածային հոգին. բարութիւնով, անձնութեամբ, սչրանքով և հեշտաթիրութեամբ խառն, զինքը կը չփոթեցնէր. հիմալ այլ եւս վստահ էր թէ Իտալային մոռցուած էր բոլորովին : Յակոբ դեռ չատ անխորձ էր և միամիտ լաւատեսութիւն մը ունէր, անդրադառնալու համար տեսակ մը կիներու մոռացումի սքանչելի յատկութեան վրայ որով իր քաղաքի սիրային արկածէ ետքը անոնց

սիրտը կը վերածննդի և կը թարմանայ կոյս սրտի մը պէս. եթէ ուրախ էր որ Զարուհիին սրտին մէջ իր կորսնցուցած սիրոյն հետքը չէր մնացած, — որուն համար ինքն իսկ տեսած էր թէ ինչչափ արցունք թափած էր — միւս կողմանէ այս պարագան վախ կը պատճառէր իրեն. մէկէն բնազդային կարողութիւնով մը ըմբռնեց թէ Զարուհիին սիրտը պարապ չէր կրնար ըլլալ և թէ սլշրանքի ու դարպասուելու վարժուած անոր զգայարանքները չէին կրնար ծոյլ և հանդարտ մնալ. հիմակ որ իր հիւանդ մարդու նուազկոտ հոգին բոլորովին ողողուած էր այդ կեանքով և հեշտանքով բարախուն աղջկանը սիրովը, տարտամօրէն կը զգար թէ երբէք անոր մոլթ կապոյտ աչքերը իրեն չ'դիտի ժպտելին այնպէս ինչպէս բժիշկին ժպտած էին ցորեկը պատուհանին առաջը. այլ սակայն, ինչ տրեւ, որուն ջերմութեան եռանդագին կը փափաքէր, որուն լոյսէն առկափ մնացած էր իր դեղեւուն և անցնելու վրայ եղջեր կեանքը. և ահա ցաւեցաւ առողջացած ըլլալուն, երկարօրէն կարծառով յիշեց այն տաղնապալի գիշերները ուր իր կ'ուսնը վտանգի մէջ ըլլալուն, Զարուհի իր բոլոր անձին երիտասարդ արիւթիւնովը մաքառած էր հիւանդութեան դէմ. այդ սոսիքարը մոռցնել տուած էր իրեն մեղկ և թոյլ կ'ուսնքի մէջ ծագկող հեշտասիրութիւնները և Զարուհիին մտածումը սեւեռած էր իր վրայ. հիմա որո՞ւ դոցած էր այդ մտածումը, հիմա իր ննջասնկեակին մէջ արթուն մնացած, Զարուհի որո՞ւ վրայ կը խորհէր և իր միտքը կ'օրօրէր սիրադեղ բառերու ներգաշնակութիւնովը:

Տօթէտու Մանիսեանի սիրուէթը կ'ուրուագըծուէր իր տատամառող մտքին առաջը և Յակոբ դեռ տկար իր ծանր հիւանդութենէն՝ բուռն կիրքեր կը զգար, ատելութեան տագնապնէր որ զինքը քրտինքով կ'ողողէին և սրտի այնպիսի բաբախումներ կը պատճառէին որ ինք անոնց զարկը կը լսէր որոշապէս իր դղրդուած էութեան մէջէն իբր թէ իր մարմինէն անկախ աղմուկ մը ըլլար:

Երբեմն կը յիշէր նաեւ Տիկին Նոյեմիին այցելած իրիկուան յուզումները, իր ըմբոստացումը, ցաւերը. որքա՞ն հեռու էին սակայն ասոնք. իմացած էր նաեւ Աննիկէն թէ Բերայի մէջ Զարուհին չարաչար կը բամբասէին և դեռ կը խօսէին դաշնակի ուսուցչին հետ ունեցած սիրային խնդրին վրայ, ու ինքը միայն գիտէր թէ Իտալացին իր յաջորդը ունեցած էր ու յաջորդներ թերեւս. իր բուռն կիրքին մէջ նախատալի բառեր կուգային չրթունքին Զարուհիին համար, որոնց սաստկութենէն ընկճուած կ'իյնար բարձին վրայ իբր թէ այդ նախապալները ընդունողը ինքն ըլլար. իր երակներուն մէջէն ալ, վայրկեաններ կային, որ կը զգար Սարգիս ամիրային հեշտասէր բուռն և խիզախ արիւնին տրոփիւնը և ինքզինքը միմակ ու լքուած զգալով, այրիացած ամէն հեշտանքէ և հաճոյքէ, բրաութիւններու փափաքը կ'ունենար, յանկարծ երթալու և ինքզինքը յայտնելու իր կոյր, անսանձկի սիրոյն մոլեռանդութեամբը անզուսպ և վայելքի ծարաւի աղջկան:

Բայց կանթեղին սլալացող լոյսին տակ իր տենդէ և յուզմունքէ կարմրած դէմքը յանկարծ կը

ամբողջութեամբ, և իր ձերմակ չապիկին մէջ երիտա-
սարդ մարտիրոսի նման, կ'իյնար բարձին վրայ,
նկուն, վտիտ, իր անսահման սիրոյ ծարսւթ շր-
թունքներով գործումնքի բառեր մըմնջելով:

Անկէջ քանի մը օր ետքը Յակոբ դեռ ինքզին-
քը չէր կրցած գտնալ հակառակ բժիշկին լաւատես
գուշակութիւններուն. չտիրազանց անարիւնութիւն
միադած ջղախոտ և տխուր վիճակի մը զինքը թոյլ
և անկորով կը դարձնէին. Զարուհին վարմունքը
բժիշկին հետ այլ եւս կապածի տեղի չունէր իրեն
համար. գիշեր ցորեկ իր հոգեկան ցաւը որոճալով
ապաքինման փափուկ ժամանակին մէջ՝ կարծես թէ
իր մէջէն ապրելու կամքը մարեցուցած էր: Նոյն
խակ իր սիրելի Աննիկը զինքը մոռցած կը թուէր.
երբեմն ժամերով մինակ կը մնար որուն միջոցին
հաղիւ թէ Զարուհի, անուշադիր, միտքը զբաղած
ուրիշ տեղ, կուգար և փետուրի մը պէս պտուտ-
քելով կ'անցնէր կ'երթար, միամիտներով պատաս-
խանելով իր զգուշաւոր հարցումներուն:

Իսկ Աննիկ բոլորովին ուրիշ եղած էր. պառաւ
աղջիկը զգալի կերպով փոխած էր իր ապրելու ե-
ղանակը. հագուստները հինցած և նոյն խակ աղ-
տոտուած, չէին փոխուեր. առջի օրը նոյն խակ պատ-
գուածք մը նշմարած էր անոր կոշիկին վրայ. դառն
մտածումներ միտքը կը սրաճարէին. արդեօք խեղճ
աղջկան ունեցած դրամադուլքը վտանգուած էր.
գիտէր որ Աննիկի դրամը Սարգիս էֆէնտիի քով
էր... բայց ինքը բաւական կը ճանչնար Սարգիս
էֆէնտին. գիտէր որ չտիրազանց խոհեմ իր դրա-
մին համար, անփութօրէն կը տրամադրէր ուրիշ-

ներուներ իր սեղանաւորական ձեռնարկութիւններուն
մէջ. համբաւ հանած բժիշկներու պէս ամէն մարդ
միայն այդ կարգի ձեռնարկներու մէջ ըստ բաղդի
պատահած յաջողութիւնները կը յիշէ, որով քանի
մը հսկա՞ մարդիկ հարստութեան տէր եղած են և
ոչ ոք կը մտարեւէ զոհուածները: Բայց Աննիկ անոր
քոյրն էր վերջապէս. որքան ալ այդ հաշիւով պա-
րարտացած մտքերուն համար բնական կապերը կա-
րեւորութիւն չունենան, Սարգիս էֆէնտիի համար
խնդիրը տարբեր էր. ուշ կամ կանուխ Աննիկին
ժառանգորդը ինքն էր՝ հետեւաբար իրեն յանձնուած
դրամը իրը կը նկատուէր: Այս գաղափարը աստիճան
մը ամոքեց զինքը. բայց անմիջապէս յիշեց որ Սար-
գիս էֆ. իր սովորութեան հակառակ քանիցս Սկիւ-
տար եկած էր. օ՜հ բուռական անխելք չէր կարծե-
լու համար թէ զինքը տեսնելու եկած էր իր մե-
ծահարուստ ազգականը. նշմարած էր նոյն խակ որ
անխկա մտահոգ և սրտնեղ երեւոյթ մը ունէր որ
կը կնճռոտէր իր նիւտը դէմքը վերջին հապճեպ
այցելութեան պահուն:

Այս բաներուն վրայ կը մտածէր գիշեր մը երբ
քովի սննեակէն ուր Աննիկը կը քնանար ոտնաձայ-
ներ լսեց: Այն օրը ցորեկին նշմարած էր որ խեղճ
պառաւ աղջիկը հիւանդ կ'երեւէր. իր փոթոտուած
դէմքին ծալքերուն մէջ՝ վիշտը հանդարտ և ան-
վերջ կ'արտայայտուէր որոշ կերպով. աչքերը իրենց
փայլը կորսնցուցած էին երկայն ատենէ ի վեր և
Յակոբ բոլորովին համոզուեցաւ թէ Աննիկ գրեթէ
ամօթալի խեղճութեան մը մէջ կ'ապրէր. հագուստ-
ները կը հինաւային, գունաթափ կ'ըլլային և չէին

նորոգուեր. այնքան խնամոտ նախապէս իր համեստ արդուգործին՝ Աննիկ հիմա զարմանալի անհոգութիւն մը ունէր իր անձին խնամքին համար, օրեր կային որ մազերը շակ էր սանտրեր, եղունգները երկնցած և սււցած կը կոտրտէին իր չոր մառնեւորուն ծայրը. արդեօք իր հիւանդութիւնն էր պատճառը այս անհոգութեան. բայց ասպրինման երկար օրերուն ոչ միայն Աննիկին վարմունքը էր փոխուած, այլ նոյն իսկ օրէ օր զգալի կերպով կը վատթարանար: Համր ոտնաձայներ և թեթեւ աղմուկներ որոնք զգուշաւոր շարժումներէ յառաջ կուգային, իր ուշադրութիւնը դարձուցին քովի սենեակը. աւելի աղէկ հասկնալու համար ելաւ նստեցաւ անկողնին մէջ. քիչ մը ատեն լռութիւն տիրեց, յետոյ, Յակոբ որոշապէս լսեց որ դարան մը կը դոյգէին, դանդաղ կռնչիւն մը՝ որ ցորեկուան մէջ անլսելի պիտի ըլլար. իր գունաթափ դէմքին վրայ քրտինքը կաթիլ կաթիլ կը պաղէր և ըլլայ սենեակին ցուրտէն, ըլլայ իր տենդէն, չրթունքը՝ չորցած՝ կը ցաւէր իր դէմքի ամէն շարժումներուն. կրկին թեթեւ թմրութիւն մը աչքերուն կոպերը ծանրացուց, և ֆիզիքական անհուն պէտք մը զգաց հանգչելու ու վայելելու քանի մը ժամուան քունի մէջ անէանալու ակոփանքը: Բայց հաղիւ թէ գլուխը բարձին դրած էր՝ անկումի մը խուլ աղմուկը ընդոտտ արթնցուց զինքը և առանց մտածելու ուղեց անկողնէն նստուիլ. բայց իր թոյլ և ապիկար սրունքները չկրեցին իր մարմինը և քիչ մնաց իր կարգին իյնար անկողնէն վար. ուժաթափ և տոգոյն, գրեթէ նուաղած ինկաւ բարձին վրայ

և պահ մը ականջներուն բղղիւնը, սրտին արագ բարախումները և անդամներուն ջլատման զգացումը որով կարծես ամբողջ մարմինը կը քայքայուէր և անդամները կը քակուէին իրենց յօդուածներէն, զինքը անկարող դարձուցին ու է շարժման. երբ ինքզինքին եկաւ միտքը պաշարուած յիմարական մտածումներով, բռունցքը դարկաւ պատին ու մտիկ ըրաւ. նախ ու է ձայն չլսեց. յուսահատօրէն պատուհանին նայեցաւ. դուրսը մթին գիշերն էր և երկուքի բաժնուած վարագոյրներէն անդին անծալ սէւը կը տարածուէր վիհի մը պէս:

— Ինչչափ գիշերը երկար է, Աստուածս, մրմնջեց և իր ձայնն իսկ տեսալ մը սարսափ ազդեց իրեն:

Կանթեղին դողդոջուն լոյսը բեկբեկելով կ'անցնէր կարասներուն վրայէն և անոնց շարժուն երեւոյթ մը կուտար. կապոյտ առաստաղին վրայ ձերմակ ձօղիկներու ուղիղ գիծերը կարծես կը դեղեւէին և իրարու կը խառնուէին. ու յանկարծ կըռնակն ի վար վախի սարսուռ մը զգաց. խնայելու և սարսափած մթութենէն և լռութենէն ուղեց կրկին կանգնիլ և սրուալ, օգնութեան կանչել, բայց անդամները չհալատակեցան կամքին և ինքզինքը անդամալոյծ զգաց և մեռելի պէս սրաղ՝ տախուժւայ եղած անկողնին մէջ:

— Աննիկ, Աննիկ...:

Յանկարծ Յակոբ զսպանակէ մղուածի պէս կանգնեց էր անկողնին մէջ. քովի սենեակէն ոտնաձայները կը լսէր դարձեալ և կռնչիւնը գիշեր-

ուան լուռութեան մէջ կ'երկարաձգուէր իբր թէ զգուշութեամբ դարան մը բանային. հիմա Յակոբ իր վերադառնալով ֆիզիքական ուժէն օգուտ քաղելով կը դարնէր սլառին որուն արձագանգը երկար ատեն կը թնդար օդին մէջ. յուսահատած, անկարող, մտիկ կ'ընէր իր հարուածներուն արձագանգին որուն կը յաջորդէր կատարեալ լուռութիւն. երբեմն, հեռուէն, ցուրտէն հալածուած շունի մը լալիւնը կը հեծեծէր գիշերին մէջ, ինչպէս նաեւ գիշերասպանին ճօխանին խուլ աղմուկը, որ անցնող ժամերը կը հնչէր քնացած գիւղին մէջ:

Յակոբ իր ոտքի ելնելու անկարողութենէն կատաղած՝ համակերպեցաւ մինչեւ առաւօտ սպասել երբ իրեն թուեցաւ որ քովի սենեակի ոտնաձայները կը յառաջանային դէպի իր դուռը. յետոյ որոշակի լսեց դուրսը սրահին մէջ անոնց շշուկը որ կը մօտենաք հետզհետէ:

Վայրկեան մը ետքը իր սենեակին դուռը կը բացուէր վերջապէս:

Աննիկ յամբօրէն իր մօտ եկաւ:

— Ինչ կայ, Յակոբ, ինծի վախցուցիր:

— Աւելի դուռն ինծի վախցուցիր, քանի գիշեր է որ կը լսեմ ոտնաձայներդ: Այս ժամուն ինչո՞վ կը դբաղիս, Աննիկ, դուռն հոգ մը, վիշտ մը ունիս, աւելի լաւ է՞ ինծի ըսել ամէն բան, թերեւս, ո՞վ գիտէ, կարենամ բան մը ընել:

Պատաւ աղջիկը սարակոյտով գլուխը շարժեց և լուռ մնաց:

Այն ատեն, Յակոբ այլապէս տեսաւ որ իր դէմը կորաքամակ սլառաւ մը կար. արդարեւ Աննիկ

անկողնէն ելած և հակառակ ցուրտին կիսամերկ վիճակի մէջ՝ զարմանալի կերպով ծերացած կը թուէր: Կանթեղին տկար լոյսը մութի մէջ կը ձգէր անոր դէմքը. բայց մերկ բաղուկները և սրունքները, հին ժայռերու կոճկերու պէս սևեցած և իրենց յօդուածներուն վրայ ուռած, անախոթ կերպով կը յուզէին Յակոբը. յետոյ մի առ մի դիտեց որ Աննիկ նախապէս չափազանց բծախնդիր մաքրութեան, կաակածելի դոյնով և ձեւով գիշերազգեստ մը կը կրէր որ կէս մը բացուելով լանջքին վրայ մէջտեղ կը հանէր կմախայած և թխայած կուրծք մը:

Յակոբ անմիջապէս իր քով կախուած մուշտակ մը առնելով Աննիկին տուաւ:

— Նախ լաւ մը ծածկուէ՛ և նստէ քովս, յետոյ կը խօսինք:

Աննիկ մէկ և միւս կողմին դարձնելով մուշտակը մըմնջեց:

— Ասիկա քու մօրդ մուշտակն է, պարկնչտ կլինը...

— Կ'ենթադրեմ որ ո և է աւելորդապաշտութիւն չարգիլեր քեզի այդ մուշտակը վրադ առնելու:

Յանկարծ գիշերին մէջ տարօրինակ և չարաշուք քրքիջ մը լսուեցաւ. նախ՝ Յակոբ կարծեց թէ դուրսէն, փողոցէն կուգար այդ անմարդկային ձայնը և գլուխը տնկեց մտիկ ընելու համար. բայց անմիջապէս տեսաւ որ Աննիկ իր բոլոր մարմնովը կը ցնցուէր գլուխը դէպ ետեւ. հակած, և չրթունքը տարապայման կերպով բացուած ջղաձգօրէն՝ իր ախույազուրկ բերնին վրայ:

— Աննի'կ, Աննի'կ, բաւ Յակոբ պաղատագին :
Իր երկու ձեռքերը ճակալին տարած կը սեղմէր
մտքէն վանելու համար սարսափելի գողտփարը .
Աննի'կը յիմարայած... ու իրեն կը թուէր թէ ինքն
ալ իր կարգին չկրնալով տուկալ այսքան յուզմուն-
քի, վրդովմունքի, պիտի խենդենար վերջապէս,
այնքան պարսպ կը դգար իր ուղեղը և իրեն կը
թուէր թէ ամէն բան իր շուրջը կը փլէր, կը քայ-
քայուէր և կ'ոչնչանար :

Բայց Աննի'կի քրքիջին յաջորդեր էր տեսակ մը
լուսթիւն, և երբ Յակոբ դէպ ի անոր դարձուց իր
աչքերը՝ տեսաւ որ անիկա հանդարտ ու պատկա-
ռելի, նստած էր իր դիմաց, դէմքին գիծերը չրտ-
կուած և աչքերը միայն գեռ մոլորուն, որ հակա-
ռակ սենեակի կէս մութին, կը պսպղային իրենց
խորութիւններուն մէջէն անօրինակ ֆոսֆորային
փայլով մը :

— Աննի'կ, Աննի'կ, կը մրմնջէր Յակոբ արտաս-
ուելով, ինծի ի'նչ վախ պատճառեցիր. Աստուածս,
ինչ կայ քու մէջդ ծածկուած, դուն անպատճառ
դադանիք մը ունենալու և :

Նախ Աննի'կ անշարժ և լուռ մնաց, և յետոյ իր
գլուխը սկսաւ շարժել սովորականին պէս և վեր-
ջապէս հաստատ ձայնով մը որուն առողջութիւնը
բոլորովին դարմացուց Յակոբը, բաւ .

— Գաղտնիք մը... այո՛, դաղտնիքներ կան որ
տառապեցուցած են զիս տարիներէ ի վեր... ի'նչ-
չափ ատենէ ի վեր... դուն այն ատենը չէիր ծնած
իսկ... ոչ ոք մօտիկ ընել ուղած է ինծի, նոյն իսկ
դուն, միաժող տղայ, չես ուղած ուշադրութիւն

ընել իմ խօսքերու և երբէք քեզի պատրաստ չեմ
գտած յայտնելու համար կարգ մը ճշմարտութիւն-
ներ... :

Հետզհետէ ձայնը այնպիսի ծանր չեղտ մը առած
էր որ Յակոբ կրկին կասկածեցաւ անոր ըսածին
լրջութեան վրայ և ուղեց միջամտել. բայց պառա-
աղջիկը հասկնալով երկտասարդին միտքը, զայրա-
ցաւ և ոտքի ելնելով գոչեց .

— Ա՛հ չէ՛, այլ եւս այս անգամ քանի որ ուղե-
ցիր, ամէն բան պիտի ըսեմ... ամէն բան. ուրիշ
ատեններ ալ այսպէս ընդմիջած ես զիս և ես
սրտմտած լուած եմ միշտ, բայց այլ եւս ամէն բան
վերջացած է... և պէտք է...

— Բայց... :

— Լռէ՛ ու մօտիկ ըրէ... : Կը տեսնե՞ս այս տու-
նը, Յակոբ, որուն կէսը քեզի կը պատկանի, այս
տունը ինչե՛ր տեսած ըլլալու է. մեր մեծ հայրը,
հաճի Սարգիս ամիրան, լսած եմ որ պարզ գործաւոր
մը եղած է իր երկտասարդութեանը. որպէս զի
քանի մը տարուան մէջ այն բոլոր հարստութեան
տէր ըլլար, կ'ենթադրես թէ ի'նչ... լա՛ւ, լա՛ւ,
իրաւունք չունիմ մտածելու բանի մը վրայ որ չեմ
գիտեր. ես ճանչցած չեմ Սարգիս ամիրան, բնաւ,
իրեն համար կ'ըսեն թէ լաւ և բարի մարդ էր,
բայց ի'նչ սատանայ. իմ հօրս համար ալ կ'ըսէին
նոյն բաները և ես գիտէի սակայն, կանուխէն գի-
տէի թէ ինչ հրէշ մը կար իր մէջ... ա՛հ մեռելնե-
քը, մեռելներուն չեն հայհոյեր, այնպէս չէ՞, թէ
մեռելներուն անունը յարգանքով կ'արտասանեն,
քայց ե՞ս... ա՛հ ի'նչպէս կ'ուզես, Յակոբ, որ յար-

դանք մնացած ըլլայ իմ սրտիս մէջ... Կը յիշե՞ս
երբ քու հայրդ սնանկացաւ, գիտե՞ս ի՞նչ էր պատ-
ճառը. ի՞նչպէս կրնայիր գիտնալ, դեռ մանկիկ մըն
էիր այն ատեն... բարի մարդը, ճշմարտապէս ազ-
նիւ մարդը քու հայրդ էր որ չե՛ս գիտեր ինչպէս
յառաջ եկած էր այդ աղբանոցէն... ա՛հ, ա՛հ,
քեզի ըսի որ լուսն և միանգամ ընդ միշտ, կը լսե՞ս,
պէտք է ըսեմ ամէն բան, մի՛ հայիր որ կցկտուր
խօսքերով սկսայ, հիմա պիտի պատմեմ ամէն բան
իր սկիզբէն...:

«Կը յիշե՞ս, Յակոբ, քու մայրդ, գեղեցիկ կինը,
հպարտ և ճշմարտապէս աղնուական, այդ կինը
գիտե՞ս թէ ի՞նչ բաներու տոկաց գլխադրելու հա-
մար իմ եղբօրս, հարազատիս, Սարգիս էֆէնտիթ
ցանկութիւններուն... ա՛յն Սարգիս էֆէնտիթն ու-
րուն կը ծառայէր դուն հիմա, ստոր՝ւկ, օրինակելի
հազանդութիւնով մը. ի՞նչպէս քու արխնդ ծոյլ
և պաղ մնացած է իր առջեւ, ի՞նչպէս դուն
չես զգացած այն բնական շարժումը քու բաղուկ-
ներուդ մէջ որ մէկէն քեզի անոր դէմ հանէր:
Գիտե՞ս թէ ինչո՞ւ ես ուղեցի որ հոն անոր քով
մտնաս, որովհետեւ յիմարաբար, միամտօրէն կար-
ծեցի թէ այդ բանը պիտի ըլլա՛ր, ուշ կամ կա-
նուխ...:

«Բայց ահաւասիկ դուն հլութեամբ գերին եղար
մարդու մը որուն արխնը փոթորկած էր քու մայրդ
ցանկալով և զայն տանջելով, տանջելով... ցրը-
տութեամբ, անողոքաբար, որովհետեւ պարկեշտ
մնալ ուզած էր անկիւս...: Գիտեմ, այս յուզում-
ները շատ են քեզի համար, թերեւս պիտի մեռնիս

առնցմէ, բայց այլ եւս ի՞նչ փոյթ, ինծի կը թուի
թէ արդէն ամէն բան վերջացած է...:

«Ստիկ ըրէ՛... Կը յիշե՞ս Թադոսեան բնտանիքը
որ յանկարծ սնանկանալով վերջին ծայր աղբա-
տութեան մատնուեցաւ. կը յիշե՞ս որ իրենց հայրը
անձնապաշտ եղաւ և իր տղաքը որբանոց դրուե-
ցան, ա՛յն որբանոցին մէջ որուն խնամակալութեան
անդամ է Տիկին Նոյեմին և պաշտօն ունի որբու-
հանրը պաշտպանել և անոնց մայրութիւն ընել...
Կը յիշե՞ս Սեաքեղեանները, ո՛ւր են հիմա, ի՞նչ
կ'ընեն, կը յիշե՞ս Սաքսուտ էֆէնտիթ... և դեռ
դէգերով անուաներ որոնց խրաքանչիւրը իրենց
դէգերով անուաներ հայր բերած և տուած են Սար-
գիս էֆէնտիթն ձեռնարկութիւններուն և յիմարա-
քար անոր կծիկը խոշորուցած... ա՛հ, գիտեմ,
գուժ, գործի մարդիկ, ուրիշ կերպով կը սահմա-
նէք և կը դատէք այդ եղելութիւնները, բայց չէք
գիտեր որ մութին և լուսութեան մէջ լքուած պա-
ռաւ աղջիկ մը, ի՞նչպէս կը խորհի և ի՞նչպէս կը
գատէ...:

«Գիտե՞ս ի՞նչ է օրերով, ժամերով միմաւորիկ
միեւնոյն բանին վրայ խորհիլ, գիտե՞ս ի՞նչ է մատ-
ձել թէ հագածդ քուկդ չէ՛, թէ կերածդ քուկդ
չէ՛, վայելածդ քուկդ չէ, թէ դուն օրինաւո-
քապէս բան մը չունիս, լա՛ն մը... թէ հօրմէդ քե-
զի ինկած ժառանգութիւնը ամբողջ արցունքներ-
քու, կորսուած կեանքերու, ջախջախուած ասպա-
քու, քեզներու ամբողջութեամբը կազմուած է... ա՛հ,
չնորձքով մարդիկ ասանկ բաներու չեն մտածեր,
չնորձքով մարդիկ ուզած ատենին պատ-

բաստ կը դառնան ամէն բան և բնաւ մտքերնուն չանցնիր թէ ուրիշ⁶ կուգայ, ո՛ւր կ'երթայ... բայց անոնք հաճոյքի և վայելքի յորձանքի մը մէջ կը գինսլան, ըթածնին չեն գիտեր, մտածելու ժամանակ չեն տար ինքզինքնուն. ուրիշ բան է օրերով մտածել, մանրամասնել, հաշուել, թէ բերանադրած պատառներու քանիի՞ն իրաւունք ունէի, թէ ի՞նչ բան հայրս իր ճակտին քրտինքովը վաստարկած է և ի՞նչ բան յատկատակած է ուրիշ իրաւունքէն... դուն միամիտ սղա՛յ, մտքէդ չէիր անցներ այս բաները երբ Զարուհիին աղուոր աչքերուն համար... լռէ՛, քեզի ըսի որ չպիտի ընդհատես զիս... ա՛հ, գլուխս, գլուխս... մտի՛կ ըրէ, ատենէ մը ի վեր այսպէս գլխուս մէջ բան մը կը զգամ, զարմանալի անբացատրելի բան մը... ա՛հ բնաւ ցաւ չէ, ուրիշ զգայնութիւն մը, իրր թէ ինձմէ օտար, իմ էութենէս օտար տարր մը ըլլար ուղեղիս մէջ որ հետզհետէ կը մեծնայ, կը մեծնայ և դանկա պիտի պայթեցնէ, ահաւասիկ քունքերուս վրայէն, ճիշդ քունքերուս վրայէն...:

«Բայց դուն ինձի մտիկ ընել չես ուղեր, ի՞նչ փոյթ, ևս դարձեալ պիտի ըսեմ ճշմարտութիւնը որ մինչև և կոկորդս եկած է, որ զիս պիտի խղզէ... եթէ... այդ դրամը, իմ ժառանգութիւնս քեզի համար պահած էի... լռէ՛ կ'ըսեմ, մի՛ ընդհատեր զիս, ա՛հ ի՞նչ կ'ըսէի... հա՛ դրամը, այդ ոսկիները քեզի համար պահած էի և կը խորհէի թէ աստիճան մը արդարութիւն ըրած պիտի ըլլայի, քանի որ հայրդ անանկացած էր իմ եղբորս պատճառաւ, տարդապէս, կը լսե՞ս, Սարգիս էֆէնտիին

պատճառաւ որ ետքէն ալ դժկամակած էր քեզ քովը ընդունիլ. բայց ևս սխեցի, սխեցի, որովհետեւ խորհեցայ որ բան մը, ներքին ձայն մը քեզի անոր դէմ պիտի հանէր վերջապէս, թէ բնազդով պիտի զգայիր քու հօրդ ու մօրդ թշնամին. բայց դուն վատ, երկչոտ և անձնուէր մնացիր... ա՛հ գլուխս, գլուխս, կը տեսնե՞ս, ամէն բան աչքիս դեղին կ'երեւի, նոյն խակ դուն, ճիշդ մեռելի պէս...: Գոյէ՛ աչքերդ սղաս, աղուոր եղնիկի աչքերդ որոնք արժանի չեն այս աղտոտ աշխարհին վրայ բացուելու... գոյէ սիրելիս, ի՞նչքան դո՛ւ և հանգիստ պիտի մեռնէի, եթէ քեզ կրկին որբ և աղքատ ձգէի իմ ետեւս, որովհետեւ... ահաւասիկ այդ դրամը, ուղարարդ դրամը քեզի դժբաղդութիւնս պիտի բերէ և ես չեմ ուզեր անիկա նոյն խակ անանկներու բաժնել, փողոցը մնացած որբերու և անտէր հիւանդներու, ինչպէս սլա՛ն մը խորհեցայ... այդ դրամը սէտք է փճանայ... մոխիր ըլլայ. մինակ կրակը կը մաքրէ բոլորովին. ոսկին, կը տեսնա՞ս, իր մէջ մասնաւոր յատկութիւն մը ունի, ի՛ր մէջ կը սլա՛ն զայն վաստկողներուն բարի կամ չար հոգին, ոսկին, չե՞ս անդրադարձած սղա՛ս, ոսկին մատներուդ մէջէն անցած ատեն քեզի բան մը կը փոխանցէ, ոսկին ամէնէն աղնիւնները կարող է ամէնէն դձուճներու փոխել, ինչպէս ամէնէն գոհնիկներուն երբեմն չես գիտեր ի՞նչ մը կուտայ... դուն կը խնդայիր ուրիշ ատեն այս խօսքերուս վրայ, բայց չէիր գիտեր թէ ևս միմաւորիկ, գիշերները իմ ոսկիներս մէկիկ մէկիկ ձեռքէ կ'անցընէի, կը հաշուէի, կը քննէի և այդ խո-

շոր դէզին մէջ հազիւ ափ մը ոսկի կը գտնէի որ ինծի կ'ըսէին. «Մենք քուկդ ենք, քու արդար իրաւունքդ»... ա՛հ դուխս... եթէ այսպէս չպայթէր քունքերուս վրայէն, քեզի կը բացատրէի... անոնց ձայնը... կ'ըսէի թէ ինչպէս... ա՛հ, բայց անկարելի է այլ եւս... Յակոբ, քեզի կ'ըսեմ անկարելի է այլ եւս...»:

Նրկար աստե՛ն Աննիկ զառանցեց Յակոբին քով որ յուզմունքէն զգայալիքի՝ չէր լսեր այլ եւս զինքը: Նրբամն Աննիկ կը մըմնջէր, յետոյ կը հեծեճէր առանց արցունքի. երբեմն ալ դառն յիշատակներու շարքեր կ'անցնէին, պատառատուն, անկապակից՝ որոնց միջոցին երկու բուռնցքները քունքերուն զարնելով կը դոչէր դիւահարի պէս.

— Գլուխս... գլուխս...

Բ.

Գարնան գաղջ օր մըն էր. Սկիւտարի ընդարձակ տան հիւրասենեակին մէջ Յակոբ Մահաեսեան տունձին կը պտուտքէր. իր հիւանդութենէն ի վեր երեք տարիներ անցեր էին և ինքը զգալի կերպով տարեց կ'երեւար: Գէշ խնամուած հիւանդութիւնը, սրտի վիշտեր և նիւթական հոգեր միանալով զինքը ժամանակէն առաջ խորշումած էին. իր խարտեաչ մօրուքէն և բաց շաղկապադոյն մաղեքէն միայն կ'երեւէր իր երիտասարդութիւնը. իր երկայն կտրուած աչքերը որ իր գլխաւոր գեղեցկութիւնը կը կաղմէին, պարագայ կ'երեւէին այլ եւս,

այնքան իր նայուածքին լոյսը մարած էր և անոնք սքողուած էին տեսակ մը թանձր տխրութիւնով որ այլ եւս ոչինչ ունէր գրեթէ եղնիկի աչքերու խելացի և մեղամաղճոտ արտայայտութենէն:

Իր թոյլ ինկած սեխերուն տակ անգոյն շըրթունքը արհամարհանքի և ցաւի ծալք մը առած էին. անիկա տեսնողը անմիջապէս կը զգար թէ հոգեկան մեծ տաղհապներով թառամած էր անոր երիտասարդութիւնը. այդ միջոցին փոթորիկները իր գլխէն անցեր դացեր էին և ժամանակը իր ամոքիչ դերը կատարած էր ատտիճան մը, բայց եթէ իր մէջ ցաւին դէմ ըմբոստանալու կարողութիւնը պակսած էր՝ միւս կողմանէ տեսակ մը թմրութիւն զինքը անկարող կը դարձնէր ո եւ է վայելքի, նոյն իսկ վաղանցիկ:

Ընդարձակ հիւրասրահին մէջ լայն բազմոց մը երկու կողմերէն կը սկսէր և թեթեւ կորութիւնով մը անցնելով անկիւններէն կը միանար սրահին դիմացը, պայտածեւ կէս բոլորչի մը կաղմելով. այդ բազմոցը ծածկուած էր մութ կարմիր գորգով մը, որուն վրայ դոյնզգոյն դիժեր կը պտուտքէին սկրուն և միամիտ նկարներ յօրինելով. սենեակին զիմացի երկու անկիւնները որ եռանկիւնաձեւ պարագ կը մնային՝ կաղմած էին երկու միևրապներ որոնց մէջ զետեղուած թաղարներուն անուշաճոտ, կանանչ և լայն տերեւները սքանչելիօրէն կը ներգաշտուէին բազմոցին. նախշուն գետնը բոլորովին ծածկուած էր վախաթով և հին սուրբութեան համբամատ ոչ ակոռ կար սրահին մէջ, ոչ սեղան. միայն մէկ քանի սեղաններ բազմոցին երկայն-

քին գետինը փռուած էին՝ որոնց վրայ դրուած էին սատափով խճանկարուած սեղանիկներ, ծխախոտի վերաբերեալ իրերով. բազմոցին մօտ պղինձէ գեղեցիկ մանկաշէն ժանեակի պէս ծակոտկէն եղերքով, ճշմարիտ դոնար մը՝ հին աշխատաւորներու ձեռքէ ելած, կը տարածուէր գետինը իր մէջ կրելով բուն կրակարանը որուն մօխիւրը չէր երեւեր սուտակի պէս կարմրած կրակներու դմբէթէն. թէեւ այդ ընդարձակ սրահին համար փայտի ածուխը անբաւական էր, այլ սակայն յարգադոյն առատադը որուն վրայ ձերմակ փայտեայ ձողիկներ արնայեալ մը կը կաղմէին, այնքան ցած էր որ հաճելի դաղջութիւն մը կար անուշահոտուած սրահին մէջ. հալուէի խնկաւէտ բուրմունքը կրակաւանին մէջէն ցլից մուխին հետ բարձրանալով, մէկէն անօսրացած կը ցրուէր և կապտորակ ալիքներ կը շինէր որոնք մինչև առատադին մօտ կը բարձրանային և հետզհետէ ձերմկնալով կը ծածկէին զայն թեթեւ շղարշի մը պէս:

Այդ սրահը գրեթէ երեք քառորդ դար առաջ հաճի Սարգիս ամիրային սեղանըդն էր, ուր երեկոները մանաւանդ զինքը դարպասողներու խումբ մը կուգար կը բողբոռէր իր շուրջը պայտածեւ բազմոցին վրայ. կարմիր գորգին մէջ թերեւս իրենցմէ դեռ բան մը մնացած էր, այնքան քիչ անգամ այդ սրահը բացուած էր ամիրային մեռնելէն ետքը: Աւելի խոնարհները և ստորագասաւանները՝ իրենցմէ մեծերուն ձգելով բազմոցը կը նստէին դիմացը սեփնահներու վրայ, ճիւղպիներուն քղանցքները իրարու վրայ բերած և սեղ-

մուած անոնց ծալքերուն մէջ. իրենց ծալուած ոտքերնուն վրայ գրեթէ թառած, աչքերնին գետինը, անոնք մտիկ կ'ընէին, առանց դիտողութեան, ամիրային խօսքերը և պատմութիւնները, աջ ձեռքերնին կուրծքերնուն վրայ՝ ինչան մշտնջենական հաւանութեան. երբեմն նախախոսներ, դեռահաս պատանիներ՝ ամէնէն դեղեցիկներէն ընտրուած և տարւոյն ամէն եղանակներուն հագուած՝ Պուրսայի ոսկեթել մետաքսեայ հերարիներով, որոնց երկու կողմէն երկայն ձեղքեր իրենց քալուածքին համեմատ կը բացուէին և ցոյց կուտային դեղին ձկուն սնդուսէ շալվարներ, ճակատին փաթտած դեռահագեղ շղարշներ, որոնց երանգները կը սպաղային պրիսմակներու բեկբեկ լոյսին տակ, թեթեւոտ կուգային և օշարակներ կը հրամցնէին հիւրերուն, ինչպէս նաև երկայն չալազներ, որոնց ընդունարանը կը հանդէր ոսկեզօծուած կամ արծաթեայ պղտիկ ափսէներու վրայ. այն ատեն, ամիրային նարկիլէն՝ փայլուն սուտակէ, աղամանդէ և բերուղէ, կը կլկար մեղմօրէն. երբեմն անոր դեղին սաթը կը դանդաղէր չրթներուն վրայ և կլկակը հաղիւ թէ կը մրմնջէր. ինչպէս նաև իր ըրած պատմութեանէն իսկ հիացած՝ յոգնած թեւը վար կ'առնէր և նարկիլէն խողովակը՝ ծանրացած ոսկեթել բանուածքներէն որոնց խառնուած էին թանկագին քարերով շինուած ուլուններ, կը տարածուէր գետնի վախթին վրայ անօրինակ և դիւային օձի մը պէս ոլոր ոլոր, որուն գլուխը ամիրային ձեռքին մէջ ըլլար. այն ատեն ամէնքն ալ, հասկնալով թէ պէտք է զմայլիլ՝ գլուխնին կը

բարձրացնէին և հիացման բացազանչութիւններ կ'արձակէին, որոնց իւրաքանչիւրին ձայնին շեշտէն և բարձրութենէն կարելի էր գուշակել իր աղղեցութիւնը ամիրային քով. եթէ իր մօտ գտնուողները կը համարձակէին նոյն իսկ միալանիկեր արտասանել, իր դիմացը սեփականներու վրայ չոքածները հազիւ թէ կը ժպտէին, բայց ի փոխարէն իրենց նայուածքը այնպիսի վերացած արտայայտութիւն մը կ'առնէր որ Ամիրան՝ գոհ՝ կը շարունակէր իր պատմութիւնը. և ասիկա՝ ամիրային լաւ օրերն էին: Երբեմն անիկա խոփու, լուռ և սրանդ կը մնար և բոլոր հանդիսականները չէին համարձակեր նոյն իսկ շարժիլ անոր բարկացած նայուածքը չհրաւիրելու համար վրանին:

Ժամանակաւ՝ կէս մը հեգնելով, կէս մը անգլիտակից հիացումով Աննիկ պատմած էր այս բաները Յակոբին, և հիմա ամէն անգամ որ այդ սրահը մտնար, բոլոր անցեալը, նոյն իսկ իրեն անծանօթ անցեալը, կը վերածնէր միտքին մէջ և ճշմարտիւ կը զարմանար յաճախ այդ դոռող և ամբարտաւան մարդուն թոռը ըլլալուն, ինքը այնքան անուշ և նոյն իսկ երկչոտ հոգիով: Երբեմն կը խորհէր թէ այդ մարդը գրաւած էր ամբողջ ցեղին կորովը և զայն վստահած էր յիմարաբար, իրենց ժառանգութիւն ձգելով վատթարացած արիւն մը, միակ ընդունակութիւն ունենալով անդադելի հպարտութիւն մը, որ հակասութեան մէջ կը ձգէր իրենց նկուն նկարագիրը և կը փճացնէր զիրենք:

Այդ հիւանդութեան պատճառաւ էր որ իր ապաքինումէն ետքը չէր ուզած շարունակել Սար-

գիս էֆէնտիին քով ունեցած պաշտօնը և ի գուրգործ վնասած էր ուրիշ տեղ, չկրնալով որոշ պատճառ մը ցուցնել իր նախկին գործը ձգելուն, ուրուն մէջ ամէնքն ալ կը կարծէին թէ սահմանուած էր յառաջանալու. իր տարտամ խօսքերը կասկածելի կը դարձնէին զինքը: Սարգիս էֆէնտի այս մասին բացարձակ անտարբերութեամբ վարուած էր. երեք տարիէ ի վեր Յակոբ իր ըրած պզտիկ խնայողութիւնը գործածած էր, թէև ծայրայեղ զգուշաւորութեամբ, բայց վերջապէս կծիկին ծայրը տեսնելուն մօտ էր բայց ինքը մոռցած կը թուէր այս անմիջական հոգերը: Իր ըթացած հոգւոյն մէջ բան մը արձագանգ չէր տար. երեք տարիէ ի վեր, իր ազգականունին՝ օրիորդ Աննիկ, խելագարի պէս բան մըն էր. վերը սենեակի մը մէջ փակուած՝ ծայրայեղ ազտոտութեան, գրեթէ փառութեան մէջ կ'ապրէր թոյլ չտալով ոչ ոքի իր մօտ գալ: Ամէն անգամ որ Տիկին Նոյեմի զինքը կը տեսնար, կը պատուիրէր որ զայն հիւանդանոցի մը մէջ փակել տան, բայց Յակոբ անփոփոխելի կերպով կը պատասխանէր թէ անիկա մարդու վեհա չունի: Սկիզբները ջախջախիչ ազգեցութիւն ունեցած էր իր վրայ պառաւ աղջկան ընթացքը, բայց հիմայ անոր ալ վարժուած էր. երբեմն միայն երբ պարտէզը պտտած ատեն կը տեսնէր պատառատուն վարագոյրներուն ետեւէն խեղճ հիւանդին սկուէթը, ալ բոլորովին ճերմկած մազերով, որոնք կծիկ կծիկ թնճուկ եղած և դագաթին վրայ ցցուած էին, կ'ախարհացած և սեւցած մարմինը փաթտուած ցնցոտի մէջ, թեւերը երկնցած կողերն ի վար, սար-

սափի և ցաւի անսահմանելի զգայնութիւն մը սիրաբ Կը սեղմէր։ Երբեմն ալ, գիշերին մէջ, Կը լսէր անոր պոռչտութիւնը, որով շարունակ Կը Կրկնէր ինչ որ ինքն ըսած էր առաջին անգամ իր ապաքինման օրերուն մէջ։ Այն գիշերներէ իրեն համար անբայատրելի բան մը մնացած էր. Աննի-Կին խօսքերը արձանագրուած էին ուղեղին մէջ և երբեմն գլուխը կ'այրէին արիւնոտ վերքի մը պէս, բայց անոնց ամբողջական իմաստը Կը խուսափէր իրմէն հեռոյնէ։ Ինքն ալ իր կարգին լուսութեան և միմասկութեան դատապարտուած՝ կ'ըմբռնէր խեղճ աղջկան բառերուն ցաւագին նշանակութիւնը, կ'ընդնշմարէր ճշմարտութիւնը ու իր միտքն ալ Կը հակէր բառի մը կամ խօսքի մը վրայ սեւեռելու մենամոլութեան. հէգ աղջիկը իրաւունք ունէր, բայց ի՞նչ ընել։

Սարգիս Էֆէնտի օր մը իրեն ըսած էր նաեւ թէ Աննիկին բոլոր ունեցածը՝ հնչուն դրամ եղած իր մօտ Կը դանուէր և թէ Յակոբը պատասխանատու էր այդ դրամին պահպանման։ Բերայի մէջ իր ազգականները Տիկին Նոյեմի առաջնորդութեամբ Կը բամբասէին զինքը. առ հասարակ Կը կարծուէր թէ Յակոբ վարպետութեամբ տէրը եղած էր այդ դրամին։ Աննիկին խելքը գլուխը եղած ատենէն, ինչ որ ունէ միջամտութիւն իրենց կողմէ ապարդիւն Կը դարձնէր։ Միւս կողմէ այս հաւանականութիւնը Կը իր կուտար Յակոբին և մէկէ աւելի աղջկան մայրեր փութկոտ կ'երեւէին զինքը իրենց տունը ընդունելու. բայց Յակոբ շատ հազուադէպ այցելութիւններ՝ հազիւ թէ միայն ազգա-

կաններուն կուտար։ Երկու տարի առաջ Զարուհին ամուսնացուցած էին Մանչէսթըրցի վաճառականի մը հետ. Յակոբ ներկայ գտնուած էր հարսնիքին գրեթէ անտարբերութեամբ. բայց մնացած աղբիւրի մը պէս յանկարծ զգացեր էր որ ամէն կարգի զգացումներ ծորեր դացեր են իր մէջէն և հոգին ցամքած մնացած էր. բայց քանի ամիսներէ ի վեր Զարուհին դարձեր էր Մանչէսթըրէն առանձին, մօրը քով անցընելու ձմեռը և այդ միջոցին քանիցս ստիպած էր Յակոբը երթալու զինքը տեսնելու։ Զարուհիին միջոցաւ և անոր տան մէջ իմացեր էր թէ ինչ Կը խորհէին իր վրայ. իր աչքերէն յորդող արհամարհանքը և հալարտութեան դառն զգացումը մէկ անգամէն համոզեր էին Զարուհին թէ ի՞նչքան անհիմն զրոյց մըն էր անիկա. Յակոբ դեռ բնաղդային հաճոյք մը Կը զգար այդ երիտասարդ կնոջ քով, որուն մութ կապոյտ աչքերը անկեղծ մնացած էին, ամուսնութիւնը քիչ մը հանդարտեցուցած էր անոր բուռն նկարագիրը և իր ցորենագոյն մորթին հաճելի լեցունութիւն մը տուած էր, որուն վրայ ոսկեգոյն աղուամազին թեթեւ ցոլքը իրեն այտերուն, թուշին և բերնին անկիւններուն արեւին տակ հասունցող ծաղիկի թերթերու սարսուռն փափկութիւնը և երանգը կուտար։

Իր վերջին այցելութեան Զարուհի ըսած էր յանկարծ.

— Գարնան մէջ Սկիւտար ի՞նչ գեղեցիկ ըլլալու է... կ'ուզե՞ս քեզի հետ երթանք, մայրի՛կ... :

Եւ որովհետեւ իրենց նշանակած օրը իր մայրը ժամադրութիւն մը ունէր, Տիկին Նոյեմի որ հոն

կը գտնուէր այդ միջոցին, փափաք յայտնած էր Զարուհին ընկերանալու:

Այդ օրը Յակոբ կը սպասէր իր երկու ազգականներուն. առաւօտէն ի վեր մաքրած, պատրաստած էր ամէն կողմ իր ծերուկ «սպասաւորին» օգնութեամբ, որուն քամակը բոլորովին ծռած էր իր կնոջը մահուընէն ի վեր որ երեք ամիս առաջ տեղի ունեցած էր. արդէն այդ ամայացած տան վերի յարկերը բոլորովին փլատակ դարձեր, գետնայարկին երկու երեք սենեակները միայն բնակելի էին: Սակայն Յակոբ կը շարունակէր պառկիլ իր ննջասենեակին մէջ Աննիկի սենեակին քով՝ աստիճան մը հսկելու և գոնէ ականջ դնելու համար պառաւ աղջկանը շարժումներուն:

Կառքի մը թաւալումը Թովհանէ օղլուի փողոցին մէջ ծանոյց Յակոբին հիւրերուն գալուստը. քիչ մը ետքը Տիկին Նոյեմի և Զարուհի կը մըտնէին սրահէն ներս:

— Բարի լոյս, Յակոբիկ, օհ, ի՞նչ ճամբայ, իրաւ որ Սկիւտար սքանչելի է, բայց սա վերեւը...:

Տիկին Նոյեմի փետուրներու և մուշտակներու մէջ կորսուած կը խօսէր. աւելի դիբուկցած էր հիմա և իր աշնանային գեղեցկութիւնը անցնելու վրայ էր այլ ևս. բայց իր թառամելու սկսած դիմադիմերուն մէջ դեռ բան մը կար, վարանող հետք մը գեղեցկութեան. ասոր փոխարէն իր մորթը կաթնային ճերմակութիւն մը ստացած էր, կիւներու վերջի տարիներուն բնական անարիւնութեանը արդիւնք՝ որ մեղմադձոտ և վերջին պատրանք մըն է:

Զարուհի օրուան նորածնութեան համեմատ մութ մանիշակագոյն շրջագդեստ մը հագած էր և գլուխը կը կրէր սև ժանեակէ գլխարկ մը, միակզարդ ունենալով մանիշակի փնջիկներ որոնք սպակի պէս բոլորուելէ ետքը գլխարկին շուրջ՝ ետեւէն կուգային և կը խառնուէին ոսկեգոյն մազերուն. շնորհալի և ճապուկ Զարուհի կարծես դեռ երիտասարդ աղջիկ մըն էր, որուն մասնաւոր հրապոյրը կը շնչէր մանաւանդ իր արդուզարդին ծայրայեղ պարզութիւնը. բայց իր միջին կապոյտ աչքերուն մէջ, տխրութեան պէս բան մը կար, տեսակ մը խռովք որ կը պղտորէր իր նայուածքին սովորական անկեղծութիւնը:

— Բարե՛ւ Յակոբ, ըսաւ իր կարգին, բայց դորադոյն ձեռնոցին մէջ սեղմուած ձեռքը երկնցնելով և թեթեւօրէն ժպտելով՝ շրթունքը ձեղքուած գեղեցիկ ակօսներու շարքի մը վրայ:

Սենեակին գաղջ միջնորդը և անուշահոտութիւնները հաճելի կերպով ազդեցին և իրենց այտերը սկսան վարդագունիլ շրջապիւրծներուն տակէն:

— Մայրիկս այնքան գոհ պիտի ըլլար դալով, եթէ այդ ձախորդ ժամագրութեան գացած չըլլար, ըսաւ Զարուհի:

— Ա՛հ, ըսաւ արհամարհանքի շարժումով մը Տիկին Նոյեմի, չեմ հասկնար որ մեզի պէս մարդիկը պարտական ըլլան խօսք տալու այդ կարգի մարդոց:

Այդ միջոցին բոլորովին իր տարիքը կ'երեւար և աւելի կարճահասակ կը թուէր, այնքան փքուռոյց բան մը կուտար պարարտ մարմնոյն իր չտեսի գոռոզութիւնը:

Բայց անմիջապէս անդրադարձաւ որ այդ ընդարձակ և խիստ երեւոյթով սրահին մէջ իր խօսքերը թափ չունէին, մանաւանդ նշմարեց որ Յակոբ և Զարուհի իրարու կը նայէին, աչքերնուն պոչովը և կը ժպտէին:

Տիկին Նոյեմի խօսքը փոխելու համար հարցուց.

— Ի՞նչպէս է Աննիկին:

— Միշտ նոյնը, ըսաւ Յակոբ տխրութեամբ:

Դարձեալ Յակոբին և Զարուհիին աչքերը իրարու հանդիպեցան համակրական զգացումով մը: Բայց Տիկին Նոյեմի մասնաւոր հետաքրքրութեամբ մը պնդեց.

— Զինքը կրնանք տեսնել այսօր, այնպէս չէ՞:

— Այդ անկարելի է Տիկին, երկար ատենէ ի վեր ոչ ոքի չերեւար, ոչ իսկ ինծի:

Նոյն միջոցին ծերուկ սպասաւորը արծաթեայ ափսէով մը խահուէն բերաւ դողդոջելով. պզտիկ գաւաթները իրենց զարփերուն վրայ կը տատանէին, այնքան կորաքամակ ծերուկը վախով և ակնածանքով կը մօտիկնար Տիկին Նոյեմիին որուն մուշտակներու տակ ծածկուած անձը, մանաւանդ իր աչքերուն անկարեկիր անտարբերութիւնը մինչև իր ոսկորներուն ծուծը ցրտութիւն կ'աղդէր: Յակոբ փութաց ափսէին մէջէն խահուէն գաւաթը առնելու և հրամայելու Տիկին Նոյեմիին որ կ'ըսէր.

— Ախ խեղճ աղջիկը, որո՞ւ մտքէն կ'անցնէր թէ իր վերջին տարիներուն այդպէս պիտի ըլլար, այնքան խելացի, այնքան սիրո՛ւն, այնքան բարի... դուք իրմէ ի՞նչ ճանչցած էք որ:

Տիկին Նոյեմի իր երիտասարդութեանը խուլ

հակադրութիւն մը ունէր այդ ուսեալ աղջկանը համար, որուն համբաւը և մանաւանդ սկիզբները իր ամուսնին վրայ ունեցած ազդեցութիւնը իրեն նախանձը գրգռած էին:

Երբ ինքը նոր հարս եկած էր Սկիւտարի այդ ասան մէջ՝ Գոհարիկ հանրմին ողջութեան, ժամանակակից Սկիւտարի զարգացած դասակարգին ժամադրաւայրը եղած էր այն նոյն սրահը ուր կը գտնուէին հիմա: Միտքեան, Զօրաւան և Աւետիս պատուելիները միացած՝ նոյն ժամանակի պետական և գրական կարեւոր անձնաւորութիւններու՝ կը բոլորուէին Աննիկին շուրջը, որուն խմացական կարողութիւնը միանալով իր դաստիարակութեան անոնց մտաւոր մակարդակին վրայ կը դնէր զայն:

Գոհարիկ հանրմ իր տղոց և հարսերուն հետ լուռ մտիկ կ'ընէր. աւագութեան իրաւունքը կարծես Աննիկ ուղղակի ժառանգած էր իր մեծ հօրմէն, որուն դերը կը կատարէր այդ սրահին մէջ եթէ ոչ գոռողութեամբ և ամբարտաւան ինքնահաւանութեամբ, գոնէ իր մտքին մեծ ընդունակութիւններովը, որ զինքը արտասովոր աղջիկ մը կ'ընէին իր ժամանակին մէջ:

Տիկին Նոյեմի վիրաւորուած էր իր գոռողութեան մէջ, ոչ միայն Աննիկի առաջնութենէն, այլ նաև անոր ներողամիտ արգահատանքէն իր տգիտութեանը համար, ինչպէս տեսակ մը անհրաժեշտ խորհուրդներէն զօր Տիկին Նոյեմի միշտ անպատեհ գտած և գանդատած էր իր ներքիւ որ նոյն տըրտընջալու իրաւունքը ունենալ կը կարծէր:

Աւելի ուշ, երբ Գոհարիկ հանրմին մահուրէն

եաքը Աննիկին եղբայրները հեռացած էին տունէն, Տիկին Նոյեմբի սրամտութիւնը մարած էր հետզհետէ, բայց այս միջոցին ընդարձակ հիւրասրահին մէջ ուր բան մը չէր փոխուած, այնքա՛ն տարիներէ ի վեր այդ զգացումները, կարծես երէկուանը ըլլային, կ'արթննային և պատեհ առիթ կը գտնային յազուրդ առնելու:

— Խնդճ աղջիկը, կրկնեց Տիկին Նոյեմբի իր վռնակէքը բարձրացնելով մինչև քիթին վրայ, ո՞վ կրնար գուշակել, թող որ տեսնենք մե՞նք ինչ պիտի ըլլանք, աւելցուց այս անգամ ճշմարիտ յուզումով, այսօրու ընէ վաղը կարելի չէ վստահիլ:

Վայրկեան մը ծանր լռութիւն տիրեց:

— Միշտ կը յամառի՞ չքաւորութեան մէջ ապրիլ, ըսաւ վերջապէս Տիկին Նոյեմբի լռութիւնը խզելով:

— Միշտ, Տիկին, և ի՞նչ չքաւորութիւն, փողոցը մնացած մութացիկներուն ցնցոտիները պերճութիւն են իր քով...:

— Ի՞նչ գաղափար, Աստուածս, ինչէ՞ն կը կարծես որ այդ մերտը վրան եկած ըլլայ:

Յակոբ տարտամ շարժում մը ըրաւ:

— Գիշերները, հարցուց Զարուհի անձկանօք:

— Ընդհանրապէս չքնանար, Տիկին, դրեթէ մինչև առաւօտ կը պտտի սրահին մէջ, երբեմն ալ...:

— Ի՞նչ, ի՞նչ...:

— Երբեմն ալ կը գոչէ, կը խօսի, կը վիճաբանի ըսաւ Յակոբ վերջապէս վայրկեան մը վարանելէ ետքը:

— Թերեւս կը կարծէ թէ մէկը կայ դիմացը, գիտեց Տիկին Նոյեմբի:

— Ձեմ կարծեր, Տիկին, ո՞վ գիտէ վերջապէս:

— Շատ հետաքրքրական պիտի ըլլար իր խօսքերը մտիկ ընել, թերեւս նոյն խիստ հասկցուէր իր հիւանդութեան պատճառը անոնցմէ...:

— Ամէն պարագային զուարճալի չալիտի գտնալիք իր խօսքերը, Տիկին, ըսաւ յանկարծ Յակոբ, շարժումով մը, որուն ուժգնութիւնը ինքն իսկ զարմացուց:

Զարուհի սրամտութեամբ իրեն նայեցաւ և հարցական նայուածք մը ուղղեց. Տիկին Նոյեմբի նոյնքան վրդովուած էր, բայց, խորամանկ կին՝ ուղեց խօսքը փոխել:

— Ա՛հ տղաքներս, կեանքը տխուր բան է, բայց այս այսպէս է, ի՞նչ կրնանք ընել... Է՛հ, մենք հոս չեկանք տխրելու, չէ՞, արդէն ամէն օր մըտքիս մէջ բաւական կը բանի այս խնդիրները, մեզի, մեծերուս կ'իյնայ մտածել, դուք դեռ երիտասարդ էք, նայեցէք որ կեանքի վայելքները միայն տեսնաք...:

Եւ որովհետեւ երկու երիտասարդները արտում կ'երեւէին և յայտնի էր թէ մտքերնին սեւեռած էին պառաւ աղջկան հիւանդութեանը վրայ, մէկէն ոտքի ելաւ և պատահանին մօտ երթալով բացազանչեց.

— Ա՛հ սքանչելի... Չամլըճաին պէս չկայ:

Արդարեւ գարնանային մեղմ ճառագայթներուն տակ թիթեւ մը մանիշակագոյն, դրեթէ անշիւթական փափկութեամբ մը կը բարձրանար անի-

կա. իր ստորոտին վրայ ձերմակներով զարդարուած ծառեր պարտէզներէն կը յորդէին և ձերմակ զսակ մը կը յօրինէին իր կողերուն կապուած, որուն մէջ ասղին պնդին նշենինները իրենց վարդադոյն ծաղիկներուն երանգը կը խառնէին. օդը կաթնային ձերմակութիւն մը ունէր, կարծես ծաղիկներուն բուրմունքը տեսանելի դարձած ալիքներով կը տատանէր մթնոլորտին մէջ, երկնքին վրայ ձերմակ լուսեղէն ամպեր յամբօրէն կ'անցնէին և երբեմն կուգային կը բոլորուէին Չամլըճայի գագաթին վերև։ Ուրիշ պատուհանէ մը Չամլուհի Մարմարան կը ցուցնէր որ արծաթեայ ժապաւէնի մը պէս կ'երեւէր այս պահուս, հորիզոնին հետ խառնուած գրեթէ, այնքան իր կղզիները թեթև, մշուշային և վարդադոյն-մանիշակադոյն կը շփոթուէին ամպի ծուէններու հետ։

— Չմեռը անտանելի է այս բարձունքին վրայ, բայց անոր փոխարէն դարունէն մինչև աշուն մը տընջնական վայելք մը ըլլալու է հոս բնակիլը, ըսաւ Տիկին Նոյեմի. հասցա օդը... սա շոճիները մանաւանդ, հոս բնակողները ճանչնալու չեն մեզի պէս քաղքեցիներու յատուկ շատ մը հիւանդութիւններ։

Յանկարծ Տիկին Նոյեմի տգիտնեցաւ մինչև շրթունքը, ու ճշմարտապէս յուզուած հառաչեց։

— Եթէ անցեալ տարի հոս եկած ըլլայինք, թե՛րեւս... Վահէս...

— Հա՛, ի՞նչպէս է Վահէն, հարցուց Յակոբ, անմիջապէս յիշելով որ Վահէ ատենէ մը ի վեր տկար էր...

Տիկին Նոյեմին աչքերը մարդկային դարձան, այնքան ճշմարիտ ցաւ կար անոնց մէջ. ու ձայնն իսկ բնական էր, յանկարծ վերադարձած իր վիճակը ունեցող և յուսախաբ մայրութեան զգացումին։

— Յակոբիկ, տղա՛ս, Վահէս հիւանդ է, հիւանդ...

— Ի՞նչ ունի, ըսաւ Յակոբ փղձկուած Տիկին Նոյեմին անսովոր անկեղծութենէն և ձայնին մերմութենէն։

Իր կարգին Տիկին Նոյեմի տարտամ շարժում մը ըրաւ։

— Ի՞նչ գիտնամ, ամէն բժիշկ մէյ մէկ բան կ'ըսէ, ոմանք խորհուրդ կուտան տաք երկիր մը ղրկելու, ոմանք կ'ըսեն թէ դեռ անդարմանելի վիճակի մը մէջ չէ՛։

— Ա՛յդ աստիճան։

Տաք արցունքներ Տիկին Նոյեմին երեսն ի վար վազեցին։

— Այդ աստիճան և աւելի... քանի օր է որ արիւն կը թքնէ, ճ՛հ, այո՛, արիւն, արիւն...։

Հեծեծանքներ ձայնը խեղդեցին։

— Դեռ մէկուն չէի ըսած ասիկա, չեմ գիտեր ինչո՞ւ պէտք կը զգայի ծածկել, կարծես թէ տղաս բան մը պիտի չահէր առողջութենէն եթէ անոր վատթար վիճակը ծածկուած ըլլար։ Բայց ճշմարտութիւնը տղաքս, աս է, Վահէն անդարմանելի կերպով հիւանդ է ըստ իս...։

Ու մինչ երկու երկտասարդները չէին համարձակեր մխիթարող բառ մը ըսել, Տիկին Նոյեմի շարունակեց լալ բայց հետզհետէ աւելի մեղմօրէն

մինչև որ իր հեղեկանքներուն մէջէն սկսաւ մըր-
մընջել .

— Հասցատութիւն, երջանկութիւն չկայ, պա-
քապ բան է... հարստութիւն ունի, դիրք ունի,
տղայութեանէն բան մը մերժուած չէ իրեն, ինչո՞ւ
ասանկ ըլլար, ինչո՞ւ չկարենար վայելել մինչեւ
ետքը... Ես պիտի ըսեմ որ Աստուած անարդար
է, ըսաւ յանկարծ լայն շարժում մը ընելով, դոնէ
տեսնելու էր թէ մեզ պարզեւած հարստութիւնը
ինչպէս կը դործածենք, մեր բարութիւններն ալ
չտեսաւ, ողորմասիրութիւնը, մանաւանդ Սարգիս
աղաին... ա՛խ, դիտե՛ս, ինչպէս խիստ կ'երեւայ
բայց ներքնապէս ի՞նչքան բարի և արդար մարդ
է: Դեռ վերջերս իր մէկ յաջողութեանէն ահագին
բաժին մը հանեց բարեգործական հաստատու-
թեանց... բայց ըսի, ամէն բան պարապ է, ին-
չո՞ւս պէտք հարստութիւնը, պատիւները, տղոցմէս
չխնդալէս ետքը, մեծը տեսակ մը, պզտիկը տե-
սակ մը... :

— Թերեւս այնքան ալ...

Պիտի փորձէր համոզել Յակոբ երբ Տիկին Նո-
յեմի խօսքը ընդհատեց հրամայական շարժումով
մը. ճշմարտապէս անկեղծ էր այդ միջոցին, մայ-
րական վիշտը զինքը իր բնականին կը դարձնէր և
պարզապէս ինչ լնայրիկը կը դառնար, որուն վրա-
յէն կարծես թօթափած էին հարստութեան, մե-
ծութեան և գոռոզութեան խաւերը:

— Ես ի՞նչ գիտնամ, աղքատին տղոց վրայ կը
նայիմ կը զարմանամ. ոտքերնին բոպիկ, կերածնին
չլայ, հադածնին չկայ, նորէն աւուղջ եւ կայտառ

կ'ըլլան... աս հարուստներուն տղաքը, կարծես
թէ անէծք մը կայ վրանին:

Զարուհի յանկարծ չարամտութեամբ աւելցուց.

— Է՛հ, վերջապէս բանով մը պէտք է խեղճերը
փոխարինուին... հարուստները կը կարծեն թէ դը-
րամով ամէն բան կը գնուի, դարմանալի ես... :

Իր մութ կապոյտ աչքերը կը ժպտէին չարու-
թեամբ և տեսակ մը անբացատրելի զգացումով.
Յակոբ առաջին անգամը ըլլալով Զարուհիի աչքե-
րուն մէջ կը հանդիպէր այդպիսի արտայայտութեան
մը. ինքը միշտ զայն տեսած էր անկարելի սիրոյ
մը տուայտանքին մէջ, իր հեշտասէր մարմինը
դղրդուած վայելքի պէտքէն և ըմբոստ իր ընկե-
րական դիրքին որ զինքը ալ աւելի կը կաշկանդէր
և թոյլ չէր տար իր բնազդին հետեւելու:

Ոխերիմ՝ Տիկին Նոյեմի թունաւոր նայուածք
մը ուղղեց Զարուհիին.

— Քեզի ո՞վ ըսաւ թէ դրամով ամէն բան կը
գնուի, բայց դրամը ամէն պարագային շատ բան
կը գնէ, դուն ասկիւ ինձմէ լաւ գիտնալու ես,
սիրելիս... :

Անկարելի է արտայայտել այդ արտասանուած
սիրելիւնին շեշտը. անոր մէջ բուն ատնելութիւն
կար, կատաղութիւն և զայրոյթ, բայց մանաւանդ
խայթելու սաստիկ տենջանք մը:

Յակոբ զարմացումով կը դիտէր զիրենք. այդ
երկու ազդականութիւնները զիրար կ'ատէին բոլոր
հոգեով, բայց կը շարունակէին ամենուն ներկայու-
թեան, կարծես գաղտնի կամ ընական համաձայ-
նութեամբ մը, ծածկել իրենց փոխադարձ զգացու-

մը : Տիկին Նոյեմբի աչքերը հորցած էին բոլորովին ,
և անոնց սուր բիբերը ցուրտ և հանդարտ թշնա-
մութիւն մը կ'արտայայտէին : Զարուհի պահ մը
անխոյժ գիմադրեց այդ նայուածքին , յետոյ ծա-
մածութիւն մը ընելով ետին դարձաւ մէկէն :

— Ի՞նչ ունիս , Զարուհի , ըսաւ Յակոբ միամը-
տօրէն :

— Սիրտս կը խառնուի կոր , պատասխանեց Զա-
րուհի խնդալով . . . :

— Երիտասարդ կիներուն այդ ձեւով բաներ կը
պատահին , տղա՛ս , ըսաւ Տիկին Նոյեմբի և Զարու-
հին խօսքը կտրելով աւելցուց՝

— Ո՞րչափ ատեն է որ Պոլիս ես :

— Ծիշդ տասը ամիս եղաւ , ըսաւ Զարուհի յըս-
տակ ձայնով :

— Օ՛հ , հիմակուան կիները , մէջ բերաւ Տիկին
Նոյեմբի կէս մը կատակով , կը տեսնե՛ս , Յակոբ , եր-
կու տարիէ ի վեր ամուսնացած է և հաղիւ թէ
քանի մը ամիս իր ամուսնոյն քով կ'անցընէ . այս
անտարբերութիւնը ինծի համար անբացատրելի է
չիտակը , ես որ գիշեր մը հանգիստ չեմ կրնար ըլ-
լալ երբ Սարգիս էֆէնտին յարկիս տակ չգտնուի :

— Օ՛հ , ես ալ եթէ Սարգիս էֆէնտին մը հետ
ամուսնանալու բաղդը ունենայի՛ . . . :

— Լռէ՛ , անշնորհք , ըսաւ կեղծ խնդուածքով
մը Տիկին Նոյեմբին ձեռքովը Զարուհին բերանը
գոցելով . . . ա՛հ Յակոբիկ , Զարուհին միշտ նոյն
անդուստլ տղան է , կը յիշե՛ս :

— Ի՞նչպէս չէ :

Եւ ահա Զարուհի սկսաւ շաղակրատել իրենց

անցուցած հին օրերուն վրայ , մանկութեան օրեր
նոյն տունին մէջ , պարտեզին անկիւնները պահուը-
տիլ , ծառերուն վրայ մագլցիլ , չարաճճիութիւններ
ու բոլոր մանկական խորամանկութիւնները :

— Յետոյ , գիտե՛ս , Յակոբ , երբ զիս առին տա-
րին տունէն ժառանգութեան խնդրի մը համար — իբր
թէ բաւական դրամ չունենային առանց այդ կըռ-
ուրտութիւն գիտե՛ս որչափ լացի քեզի համար ,
գիշերներով , գիշերներով , յետոյ քունիս մէջ ալ
կը շարունակէի արտասուել , այնպէս որ առաւօտ-
ները աչքերս՝ թանձրացած արցունքէն փակուած
կ'ըլլային ու մայրս կ'ըսէր . « Այս աղջկան աչքերը
հիւանդ են » : Ու Վարդանոյշը , կը յիշե՛ս , մեր
սպասունին , որ ծաղիկներ կը հաւաքէր և անոնց
ջուրովը աչքերս կը լուար , կարծելով թէ կուրա-
նալու ենթակայ եմ , ու ինծի կը պատմէր հրաշալի
բուժութիւնները այդ ծաղիկներուն որոնց անունը չէր
ուզեր յայտնել . . . ու մէկուն չէի ըսեր թէ « Չէ՛ ,
իմ աչքերս բան մը չունին , ես Յակոբին համար
կուլամ կոր » :

Զարուհի կը խնդար միշտ , Տիկին Նոյեմբի կը
կրկնէր .

— Լա՛ւ , լա՛ւ , ըսել է այդ ատենէն գաղտնիք
ունենալու վարժուած էիր :

— Պա՛հ , ո՞ր աղջիկը և ո՞ր կինը գաղտնիք չու-
նի . . . :

Յետոյ առանց ուշադրութիւն ընելու Տիկին
Նոյեմբին պատասխանին , Յակոբին դարձաւ .

— Ծշմարխտն ըսէ՛ , դուն ալ ինծի համար լա-
ցի՞ր բնաւ :

— Ես ալ քեզի համար լացած եմ, ըսաւ Յակոբ, յուզմունքէն խղճուող ձայնով մը :

Միջոցէ մը ի վեր Զարուհին ներկայութիւնը գլորդած էր իր սառած հոգին, անոր անվերապահ մտերմութիւնը, պարզութիւնը զինքը կը կազդուէին և իրեն ջերմ զգացում մը կը ներշնչէին : որչա՛փ ատենէ ի վեր իր ականջները զուրկ մնացած էին ճշմարիտ բարեկամ ձայնէ մը . ա՛յն ատեննէն ի վեր որ Աննիկ հիւանդ էր և փակուած իր սննդակին մէջ, Յակոբ որը մնացած էր բոլորովին . իր մտածումներուն, իր խօսքերուն արձագանգը չէր գտներ ոչ մէկ սրտի մէջ... ամէն անոնք որ լռելու ստիպուած են ու է պատճառաւ իրենց բուն մտածումը և զգացումը, անոնք միայն գիտեն արժէքը մէկ քանի թանկագին վայրկեաններուն, ուր մարդ իր նայուածքին պատասխանող նայուածք մը կը գտնայ և իր խօսքերուն ջերմ համարում մը : Բայց Յակոբի վերջի յուզմունքով բառերուն Զարուհի լռութեամբ պատասխանեց : Տեսակ մը անհանգստութիւն սիրտը կը սեղմէր... : Տիկին Նոյեմի իր կարգին մտածկոտ՝ աչքերը կը սեւեռէր զիմացը . արեւի տաք ճառագայթներ՝ պարտէզի ծաղիկներէն բուրումնաւէտ՝ կը մտնէին սրահէն ներս . քանի մը թռչուններ, մօտակայ նոճիկ մը մէջ թռած, գարունը կ'աւետէին և իրենց գեղգեղին ոլորտները թրթռալով կ'երկարածգուէին, երբեմն նուաղկոտ՝ մրմունջի մը պէս, երբեմն սուր ճիւղերու նման :

— Ա՛հ, քիչ մը պարտէզ երթանք, ըսաւ Տիկին Նոյեմի :

Բայց նոյն միջոցին կռնչող աղմուկ մը և ոտնաձայներ իրենց ուշադրութիւնը լարեցին :

— Ի՞նչ է, ըսաւ Զարուհի :

— Աննիկն է, պատասխանեց Յակոբ :

Երբեմն մետաղի ջինջ հնչիւն մը կը լսուէր :

— Իր դրամները կը համրէ, ըսաւ Յակոբ վերջապէս տաժանելիօրէն :

— Հա՛, Սարգիս էֆէնտին ըսաւ որ ամբողջ ունեցածը հնչուն դրամ ըրած, իր քով կը պահէ . չէ՞ք կարծեր որ իր տկար խելքովը, անխորհուրդ կերպով կորսնցնէ զանոնք :

— Ի՞նչպէս, Տիկին, ըսաւ Յակոբ :

— Ի՞նչ գիտնամ, օրինակի համար ասոր անոր տալով :

— Այդ անկարելի է, Տիկին, օրիորդ Աննիկ ոչ ոքի հետ յարաբերութիւն ունի, ոչ իսկ սպասաւորին հետ :

— Ա՛հ :

— Եւ ասիկա ի՛ր կամքովը . նոյն իսկ զիս չուզեր տեսնալ, բոլոր ջանքերս այդ մասին ապարդիւն եղած են . ատենէ մը ի վեր մանաւանդ, նոյն իսկ դրան ետեւէն չխօսիր ինձի հետ, ինչպէս առաջները սովորութիւն ունէր :

— Էհ, ի՞նչպէս կուտաք իր սնունդը :

— Դրանը առաջը կը դնենք ավսէով, բայց հազիւ թէ կը դաչի կերակուրներուն, աւելի յաճախ ցամաք հաց կ'ուտէ... :

— Աստուածս, Աստուածս, ի՞նչ պիտի ըլլայ վերջը . պէտք է կարգադրութիւն մը ընել, բռնի ուտելիք տալ, բռնի հագուեցնել :

— Շատ մասնագէտներու գացի և խորհրդակցեցայ, ըսին որ խենդութեան այս տեսակը ընդհանրապէս... հարուստ ընտանիքներու մէջ կը պատահի, սանկ, թնչպէս ըսեմ, տեսակ մը հակադրեցութիւն... վերջապէս անբուժելի յիմարութիւն մըն է, և թէ ու է բռնութիւն կրնայ զինքը կատաղութեան մղել:

— Մի՛ ըսէք, ա՛հ, մի՛ ըսէք, ըսաւ Տիկին Նոյեմի ականջները գոցելով... այսպէ՞ս պիտի ըլլայ եղեր. Սարգիս ամիրան գլուխը վեր առնէր հողէն և տեսնար թէ ի՞նչ եղան իր թոռները... որո՞նք մտքէն կ'անցնէր... ա՛հ, մտածելը իրաւ որ խենդութիւն կը պատճառէ, եկէք քիչ մը պարտէզ երթանք, օդ առնենք, կարծես պիտի խղդուիմ:

Դուրսի բաց օդը կաղդուրեց զիրենք և վայրկեան մը զուարթութիւնը վարդագունեց իրենց տոգոյն դէմքերը: Տիկին Նոյեմի յամբօրէն կը քալէր ածուներուն մէջէն և գնահատման խօսքեր կ'ուղղէր Յակոբին, որ իր պարապ ժամերուն ըզբաղած էր պարտիզպանութեան: Զարուհի մասնաւոր դիտաւորութեամբ հեռացուց Յակոբը, խօշ զուարթութիւն մը կեղծելով և պուրակէ պուրակ վազելով տղու պէս:

— Նայէ՛ Յակոբ սա սքանչելի լիւաները, եկուր շուտով:

Երբ լիւսին թուփին մօտ եկան, բաւական հեռու Տիկին Նոյեմիէն, որ ձերմակ մանիշակներ կը քաղէր անդին, Զարուհիին դէմքը յանկարծ փոխուեցաւ: Անսահման անձկութիւն մը կար իր մութ կապոյտ աչքերուն մէջ, որոնք գրեթէ սև կը

թուէին այս պահուն. բերանին անկիւնները կրծկուած էին իր ժամերէ, օրերէ ի վեր զսպած տըխրութեան արտայայտութենէն:

— Ա՛խ Յակոբ, ըսաւ նախ, և չկրցաւ խօսքը վերջացնել, ձայնը կը մարէր, ձեռքերը կը դողդոջէին, աչքերը ողողուեցան արցունքներով:

— Միշտ ինծի բարեկամ ես, Յակոբ, չէ՞, ըսաւ Զարուհի վերջապէս, քեզմէ այնպիսի ծառայութիւն մը պիտի խնդրեմ որ մարդ իր եղբօրը իսկ չհամարձակիր ըսելու. բայց դուն ինծի համար եղբօրմէ աւելի ես, չէ՞, ես քու սրտիդ վրայ անսահման վստահութիւն ունիմ, մի՛ յուսախաբ ըներ զիս...:

— Ի՞նչ կրնամ ընել քեզի համար, ըսաւ Յակոբ, որուն աչքերը իրենց եղնիկի արտայայտութիւնը առին մէկէն, այնքան խենդ յոյսը փայլատակեց անոնց մէջ:

— Հիմա հոս անկարելի է բան մը ըսել. այս չարթու գիշեր մը մեզի եկուր, ամէնքը պառկելէն ետքը ես քու սենեակդ կուգամ և կամ դուն ինծի և կը խօսինք...:

Եւ որովհետեւ Յակոբ վարանոտ կը մնար, Զարուհի իր արցունքներուն մէջէն ժպտեցաւ չարաձօնութեամբ:

— Օ՛հ, եթէ այս գաղտնի ժամադրութիւնն է որ քեզ կը չփութեցնէ... քեզի համար անսովոր բան ըլլալու է, չէ՞... բայց ես քեզի կ'օգնեմ, կամ աւելի լաւը ես քու սենեակդ կուգամ:

— Ես չեմ կրնար գիշեր ատեն բացակայ ըլլալ

տունէն, ըսաւ Յակոբ, անկարելի է Աննիկը մինակ ձգել . . . :

— Իրաւունք ունիս, է՛հ, այն ատեն :

— Այն ատեն :

— Ես գիշեր մը հոս կուգամ, չըլլա՞ր, կէս օրէ ետքի այցելութիւն մը . Չամըճա կ'ելլանք, Տիկինը Հնամիւր վերջին շողենաւին և հեռագրով մը կ'իմացնէ իր ընտանիքին որ այն գիշեր իրենց գիւղի տան մէջ պիտի անցընէ, ըսաւ Չարուհի այս կարգադրութիւնէն ուրախ և մանաւանդ ընկերական պահանջումներուն դէմ կարենալ մեղանչելու գոհունակութեամբ :

— Եւ կարծեմ թէ, աւելցուց, այսպէսով ամէն բան պատշաճօրէն կը կարգադրուի և շնորհքով մարդիկ ըսելիք բան մը չեն ունենար :

— Նորէն ո՞վ բանբասելու վրայ ես, ըսաւ Տիկին Նոյեմի իրենց մօտ գալով :

— Շնորհքով մարդիկը . . . :

— Ա՛խ, Չարուհի՛ . . . :

Յակոբ ներողամտութեամբ ժպտեցաւ :

— Երբէք չպիտի քառնայ այս աղջիկը, ըսաւ Տիկին Նոյեմի, գլուխը շարժելով, մի՛շտ նոյն առաւակը :

Քիչ մը ետքը երկու Տիկիները կառքը կը նըստէին մեկնելու համար :

— Մեզ մի՛ մոռնար, ըսաւ Տիկին Նոյեմի երբ կառքին անխնայորէ սկսան դառնալ . Չարուհի բաւականացաւ արտայայտիչ նայուածք մը ուղղելով Յակոբին, որուն պէրանքը նշգրտակի հարուածի պէս ցաւագին և փրկարար աղբեցութիւն

մը ունեցաւ խեղճ տղուն սրտին ընդարմացած և գէշ գոցուած վերքին համար :

Ինչչափ ամայի էր այլ եւս տունը Յակոբին համար Չարուհիին մեկնելէն ի վեր . բայց իր հոգին լեցուած էր անոր նայուածքներովը, անոր բուրմունքովը ու խօսքերովը՝ որոնց նշանակութիւնը ի գուր կը ջանար ըմբռնել . ի՞նչ կ'ուզէր Չարուհին իրմէ . ինքը աղքատ, անչուք, ի՞նչ բանի մէջ օգտակար կրնար ըլլալ անոր . յետոյ կամովին կը խաբուէր անոր նայուածքէն ու կը յիշէր անոր խօսքերը .

— Ինչչափ լացեր եմ քեզի համար :

Իրաւ, դեռ գրեթէ մանուկ, իրեն համար ալ թափեր էր այն ջերմ արցունքները, զորս քանիցս տեսած էր անոր այտերուն վրայ ուրիշներուն համար, և որոնց մէկ կաթիլը ինքզինքին ունենալու համար իր ամբողջ արիւնը պիտի տար . բայց պըչրոտ աղջիկը բաղդին պէս կոյր և անողոք բան մը ունէր, երբեմն կը շօւայլէր իր բոլոր գորովանքները մէկու մը համար զայն յաղեցնելու չափ, և առնոց ամէնէն պզտիկէն կը զրկէր իր սիրոյն և համարուին ցանկացող երիտասարդ մը :

Ներքնապէս պատրանք չունէր Չարուհիին իրեն ըսելիքին վրայ . որչափ որ չէր ուզեր խոստովանիլ, անոր մութ կապոյտ աչքերուն մէջ նշմարած էր այն գէշ նայուածքը որ իր հեշտասիրութեամբ էր մօլի հոգիին մէկ բոյն էր : Բայց կ'ուզէր ինքզինքը խաբել և մանաւանդ ջերմապէս կը հաւատար թէ եղած անցած բանի մը վրայ էր խնդիրը . այս մտածումներով օրօրուած ոչ կրցաւ ճաշել ոչ քնանալ .

վերստին իր հանգիստը խռովուած էր, բայց ասիկա վերածնութեան պէս բան մըն էր իր սրտին համար, որ կարծես ժանգոտած՝ տաժանքով կը բաբախէր իր վտիտ կուրծքին տակ:

Աւելի՛ արագ, աւելի՛ արագ... բաբախումները իրեն գլխու պտոյտ կը պատճառէին հեշտագին արբեցութեան մը պէս... ինքզինքը տարբեր և նոր կը զգար ու երիտասարդութիւնը կը սուրար երկար ատենէ ի վեր քնացած արիւնին մէջ: Իր եղնիկի սև և մկամաղձոտ աչքերը կեանքով և տըխրութիւնով կ'ողողուէին: Ինչ ունէր այդ աղջիկը գիւթական, որուն մատին ծայրին հպումը իսկ կարող էր մեռելները ոտքի հանելու: Իր սքանչացած և յուզմունքէ դողդոջուն հոգիին մէջ գոյգ մը արեւները անոր աչքերուն՝ կը ճառագայթէին իրենց պշրանքի և անսահման սիրոյ հրաւէրները:

Ու միեւնոյն ատեն խորապէս նախդգայումը ունէր թէ վերջնական և անդարմանելի դժբաղդութիւն մը այդ գեղեցիկ կնոջ հետ անխուսափելիօրէն կուգար դէպի իրեն:

Անկէց քանի մը օր ետքը, պտոյտէ մը վերադարձին, ծերուկ սպասաւորը սարսափէն կակազելով կ'իմացնէր Յակոբին թէ Օրիորդ Աննիկը իր սենեակէն ելած և թափառած էր տունին մէջ ժամու մը չափ:

— Հիմա ո՞ր է, հարցուց Յակոբ իր կարգին զարմացած այդ անտկնակալէն:

— Իր սենեակին մէջ... բայց եթէ տեսնէք խեղճ աղջիկը, բերի մը, բոլորովին բերի մը:

* * *

Յակոբ երկար ատեն մտածելէ ետքը, վերջապէս որոշեց երթալ եղելութիւնը իմացնել Աննիկին երկու եղբայրներուն: Ինքն ալ սկսած էր համոզուիլ թէ մօտալուտ փորձանք մը կրնար յառաջ գալ Աննիկի նոր ընթացքէն: Ոչ միայն իր ամբողջ հնչուն հարստութիւնը իր մօտ ըլլալը վտանգ մըն էր, իրենց տունը աստիճան մը ընակութիւններէ հեռի, պարտէզներով շրջապատուած ըլլալուն, այլ բուն իսկ յիմար աղջկան վարմունքը մտմտուք կը պատճառէր իրեն: Բարեբաղդաբար մինչեւ ցարդ ոչ ոք գիտէր ճշդիւ Օրիորդ Աննիկին խենդութեան ոչ ոք գիտէր ճշդիւ Օրիորդ Աննիկին խենդութեան տեսակը: հետեւաբար մեծ հնչուն գումարի մը հաւանականութիւնը մարդու միտքէ չէր անցներ: Բայց վերջապէս Սկիւտարի մէջ այլ և այլ զրոյցներ կը պարտէին հիւանդ աղջկան վրայ, որուն մէջ ամէնէն աւելի բաժին ունէր սա ենթագրութիւնը թէ Աննիկ ազահութեան խենդութիւնը ունէր: Իր առողջութեանը գումարներ խոստացած էր եկեղեցիին, դպրոցին, աղքատախնամին, և որովհետեւ այս խոստումները չէին կատարուած, երկար սպասումէ մը ետքը ամէնքն ալ համոզուած էին թէ ազահութեան խենդութիւնը ամէնէն աւելի վարկ ունէր իր վրայ ըսուածներուն մէջ:

Յետոյ վերջապէս ինչ որ զինքը կը վախցնէր, բուն իսկ Օրիորդ Աննիկի սպառնալիքներն էին: Գիշերները կ'ելնէր և արագ արագ պտուղէլէ ետքը կը սկսէր խօսիլ, խօսիլ, մինչև որ անհասկընալի բառեր գոչէր այնպիսի անմարդկային ձայնով մը որ Յակոբ հակառակ վարժուած ըլլալուն, պաղքատինքով մը կ'ողողուէր և չկրնալով պառկել

կ'երնէր անկողնէն: Հագուած ատեն ձեռքերը կը դողդղային, մինչ քովի սենեակէն Աննիկ միշտ ինքզինքէն ելած և գրեթէ կատաղութեան մէջ կը գոչէր: Իր անկապակից բառերէն և բացադանչութիւններէն երբեմն Յակոբ բառեր կ'որոշէր, որոնց մէջ ամէնէն յաճախ կը լսէր.

— Կրակ... ահ, բոցերը կը մաքրեն միայն... բոլոր չար ոսկիները... արիւնոտ և արցունքոտ... միայն բոցերը, բոցերը...:

Երբեմն ալ կը կարծէր թէ ոսկիները մարմին առած էին և կը խօսէին իրեն հետ, և թէ ինքը խուռն ամբոխի մը մէջ կը գտնուի... այդպէսով կը խօսէր երկար ատեն.

— Դարձէք ձեր տեղերը, ձեր օրինաւոր տէրերուն. կը տեսնէ՞ք, միշտ դժբաղդութիւն կայ ձեզի համար...:

Յետոյ ձայնը պաղատազին կը դառնար, գրեթէ մրմունջ մը, աղօթք մը որուն միջոցին կը լսուէր միայն.

— Դարձէ՛ք, դարձէ՛ք, մեկնեցէ՛ք հոսկէ, ձեր տեղերը, ձեր տէրերուն ու անոնց որբերուն որ ձեզի կը սպասեն, կը սպասեն, ու դուք ժլատ էք անոնց համար, անոնց համար որ կը ծնին, կ'աշխատին, կը մեռնին ձեր կարօտով:

Երբեմն մինչև հանճարեղ խօսքեր կ'երնէին իր բերանէն, վսեմ աղաղակներ, որոնց կը յաջորդէին կատաղութիւններ, սպառնալիքներ:

— Ամէնքդ ալ պիտի փճանաք, կը հասկնա՞ք, վատ և ստորին մետաղներ...:

Երբ աղաղակները շատ բարձրանային, Յակոբ կ'երթար և դրանը ետեւէն կ'ողոքէր հիւանդը.

— Բաց դուռը, Աննիկ, ինչ կ'ըլլայ. ես եմ, Յակոբը, քու որդը. դուն զիս ա՛լ չես յիշեր, զիս մոռցեր ես բոլորովին, բայց անգամ մը ու պիտի տեսնես թէ գոհ պիտի ըլլաս, թող տուր որ քովիկդ նստիմ, քեզի հանդարտեցնեմ, ամաքեմ սիրտդ, քու բարի, ազնիւ, տանջուած սիրտդ:

Յանկարծ սենեակին մէջ կատարեալ լուսթիւն կը տիրէր իբր թէ մէկը չըլլար հոն. երկար ատեն Յակոբ կը սպասէր պատասխանին, բայց ի դո՛ւր.

— Աննի՛կ, Աննի՛կ...:

Յետոյ յուսահատած յիմար աղջկանը յամառ լուսթիւնէն, սրտաքեկ կը վերադառնար իր սենեակը և կը սպասէր անձկանօք, աւելի՛ սարսափած այդ լուսթիւնէն, մինչև որ Աննիկ սկսէր իր մըրմունջները, պաղատանքները և վերջապէս կատաղի աղաղակները:

Օրէ օր այդ խենդութեան տագնապները աւելի յաճախադէպ կ'ըլլային. երկու անգամ դարձեալ, իր բացակայութեան, Աննիկ իր սենեակէն ելած և գաղտագողի պտըտքած էր տան մէջ:

— Ապահով, բան մը կը փնտռէ կոր, բան մը կ'ուզէ որ չգտնար կոր... ըսած էր ծերունի սպասաւորը:

Յակոբ խտալու պատուիրած էր անոր ամէն վըտանգաւոր առարկայ վերցնել մէջտեղէն:

— Մանաւանդ լուցիկի, կրակ և այլն, ըսած էր:

Բայց հակառակ այդ զգուշութիւններուն չէր փրկար վստահիլ երկուքի ծալուած ձեռունի մը

վրայ, որ սկսած էր նոյն իսկ տաժանքով քաղել: Քանի մը օր ինքն իսկ տունը մնացած և հսկած էր, բայց ասոր վերջը չկար. չէ՛, ալ անկարելի բան էր, պէտք էր որոշում մը տալ, որքան ալ տխուր բան ըլլար խեղճ աղջիկը հեռացնել տունէն և այդ վիճակին մէջ զինքը ենթակայ ընել հիւանդապահ-ներու կոպտութեան:

Միւս կողմէ մանաւանդ աւելի փութկոտութիւն կը դնէր երթալ Աննիկին եղբայրներուն հսկողութեանը յանձնել զայն և անոր դրամը ամբողջովին, քանի որ գիտէր թէ անոնք կասկածած էին իր վրայ և եթէ մինչև ցարդ ուղղակի միջամտելու չէին համարձակած, ապահով շատ դո՛ւ պիտի ըլլային այս անակնկալ առիթէն, որ նոյն իսկ Յակոբ կ'ընծայէր իրենց:

Զարմանալի և անբացատրելի բան մը կար Յակոբին համար. երկու եղբայրները որքան որ առաջ իրեն հետ ցուրտ անտարբերութեամբ մը կը վարուէին, այն կասկածէն ի վեր որ ինքը Աննիկին դրամը կամ անոր մեծ մասը իւրացուցած կրնար ըլլալ, փոխուած էին իրեն հետ: Ինքը միշտ առանձնացած ապրելով և հեռու այդ ընկերութենէն, չէր անդրադարձած թէ այդպէս են պոռթուայական բարքերը: Ով որ դրամ ունի կամ կը կարծուի թէ ունի, ինչ միջոցաւ ալ ըլլայ, նոյն իսկ ի վնաս իրենց չահերուն ձեռք անցուցած, վարկ կը ստանայ. ինչպէս ժամանակաւ ապիկար կրօնաւորի մը տրուած յարգանքը արդարացնելու համար կ'ըսէին թէ իր մէջ մարդը չէ որ կը յարգուի, այլ կրած տարազը և աստիճանը, այնպէս ալ սեղանաւորական բարքերով

մնած և դրամին մոգական աղդեցութեան դիտակից մարդերու համար ընական և տրամաբանական էր որ դրամը, օրհնեալ տարազը, զիրենք բռնադատէր վարկի և մեծարանքներու:

Բայց ինչպէս ըսինք, Յակոբ հեռու էր հասկընալէ այս պարագան, բայց իր ազդականներուն ժամանակէ մը ի վեր իրեն ընծայած կարեւորութիւնը տեսակ մը վատահոլութիւն կուտար իրեն և բոլորովին մէկ կողմ դրած էր նախնի երկչոտութիւնները և դիւրազգածութիւնները:

Յակոբ կէս օրէ ետք մը, հասաւ Տիկին Նոյեմի Սահակեանի տունը, հակառակ սպասաւորին արգելքին:

— Հանրմըս մարդ չկրնար ընդունիլ, այսօր Ուրանոցին Տիկինները ժողով ունին վերը:

Ինքը սնդեց և այցաքարտին վրայ երկտողով մը յայտնելով այցելութեան ստիպողականութիւնը, զրկեց Տիկինին. քանի մը վայրկեան ետքը սպասաւորը դառնալով զինքը հրաւիրեց վեր:

Երբ Յակոբ սրահը մտաւ, չորս հինգ Տիկիններ, հարուստ արդուզարդերով, սիրամարդի պէս հագուած, նստած էին սեղանի մը շուրջը. անոնց մէջ նշմարեց Տիկին Զարուհին եւս որ միայն պարզ յօսքիւմ քայփօռ մը հագած, մատներովը կը զարնէր սեղանին վրայ սրտնեղութեամբ:

— Հա՛, աղէկ որ եկար Յակոբ, ըսաւ, երբ անիկա ամէնքը ողջունելէ ետքը ձեռքը իրեն կ'երկընցնէր, այս Տիկինները ժամ մըն է որ...

— Զարուհի՛, միջամտեց Տիկին Նոյեմի զայրոյ-

թով, խնամակալութեան խնդիրներու մէջ ուրիշին փորձուրդ հարցնելու պէտք չկայ:

— Պահ, ուրիշին... իբր թէ Յակոբ օտար ըլլար, և յետոյ պահ մը ենթադրենք թէ օտար է, թո՛ղ մեզի համար ժողովրդեան կարծիքը ըլլայ:

Եւ որովհետեւ Յակոբ վիրաւորուած Տիկին Նոյեմիի խօսքերէն կը սխալուի թէ չկրնար մնալ երկար ատեն, Զարուհի աճապարանքով միւս Տիկիններուն կարծիքը առաւ և դռնէն Տիկին Նոյեմիին քիթին խնդալով.

— Լինցաւ, մեծամաննութեան կարծիքը քեզի համար է, պէտք է որ մնաս:

Յակոբ շնորհակալութիւնը յայտնելու համար փոխարկեցաւ, բայց անգամ մըն ալ պնդեց.

— Ձեմ կրնար երկար ատեն մնալ, ներքեցէք որ Տիկին Նոյեմիին երկու խօսք ընեմ և մեկնիմ:

— Չըլլար, ի՞նչ կարեւոր դործ կրնաս ունենալ որ նախընտրես մեզի հետ մնալէն. և յետոյ, կը տեսնե՞ս, մարդ պէտք է կարենայ մէկ երկու ժամ զոհել երբ խնդիրը մեր որբերուն վրայ է. այս Տիկինները, աւելցուց աչքին ծայրովը խնդալով, որուն հեզնոդ արտայայտութիւնը Յակոբ և Տիկին Նոյեմի միայն նշմարեցին, այս Տիկինները որ իրենց թանկագին ժամանակներուն մեծ մասը կը զոհեն որբերուն խնամակալութեան, քեզի պէտք է օրինակ առնես:

Եւ առանց ժամանակ ձգելու որ մէկը զինքը քնդհատէ, ըսաւ անմիջապէս.

— Ահաասիկ, Որբատէր Տիկնանց խնամակալութիւնը հրաւեր ստացած է երթալ միանալ ազգային

որբանոցին հետ, իրեն որբերը յանձնել անոր և իր ջանքերը միացնել Ազգ. Հիւանդանոցի խնամակալութեան, բայց...:

— Ներքեցէ՛ք...:

— Կը խնդրեմ խօսքս վերջացնեմ... ըստ իս սքանչելի գաղափար է. որբերը որբ են ամէն տեղ, ի՞նչ հարկ կայ խտրութիւն դնել նոյն իսկ անոնց մէջ. ամէնքն ալ արդէն ազգին բարոյական խնամակալութեան ներքեւ չեն դառնուիր:

— Բայց Տիկին, յաջողեցաւ վերջապէս ըսել թխորակ կլին մը, բարձր հասակով, աննշան դէմքով, զոր Յակոբ ուրիշ ատեն տեսած էր Բերայի մէջ. Տիկին Գալէմեան՝ նախկին տան վարժուհի՝ միջակ և յաւակնոտ դաստիարակութեան մը բոլոր իմաստակութիւնները ունէր և իր ձայնը պահած էր հին վարժուհիներու չոր և անախորժ չէշտը: Հակառակ իր ամուսնոյն նիւթական միջակ կացութեան, հարստութեան արտաքին երեւոյթներ կուտար ինքզինքին, և ամէն ջանք կ'ընէր, կուտալով շատ մը վիրաւորանքներ, հարուստներու շրջով շատ մը վիրաւորանքներ, հարուստներու շրջանակին մէջ մնալու: Իր ամուսինը հազիւ թէ կը հասնէր կնոջը արդուզարդին, երկու ծառաներուն ամսականները վճարելու և մնացեալը կը քաշէր ինչպէս որ կրնար: Շարունակական դարպասները մէկ քանի ազգեցիկ Տիկիններու՝ իրեն մօտքը կաքելի ըրած էին Բերայի շատ մը սաղօններուն մէջ. բայց ինչ որ իր յաջողութիւնը ապահոված էր, այն էր որ ամէն տեսակ խնդիրներու մէջ հարուստներու կողմը կը բռնէր: «Բարձր դասակարգ» բառերը իրեն համար մոգական բան մը ունէին և այդ

«Բարձր դասակարգ»ին մէջ մնալու համար կարող էր ամէն վատութիւններու։ Միւս կողմանէ իր ընտանեկան նիւթական վիճակը չգիտցողներուն կատարեալ չտես հաբուստի պատրանքը կուտար իր մեծածախս արդուզարդերով և գրեթէ միշտ ծառաներուն, յարաբերութիւններուն, ժամադրութիւններուն վրայ խօսելով։

— Աղգային որբանոցը ուրիշ, բարձր դասակարգի տիկնանց որբանոցը ուրիշ. միթէ մէկ քանի բարձրաստիճան տիկիներ ազատ չե՞ն որդեգրելու որոշեալ թուով միայն որբեր և զանոնք լաւագոյն վիճակի մը մէջ պահելու։

— Օ՛հ, իրա՛ւ... այդ բարձրաստիճան տիկինները եթէ կրնան բան մը ընել, թող երթան աղգային որբանոցին միայն իրենց ուժերը... և յետոյ կը կարծե՞ք թէ այդ որբերուն բարոյականին համար լաւ բան մը կ'ընէք զանոնք չփացնելով և վարժեցնելով որ ձեզ չողոքորթեն։ Պոնէ աղգային որբանոցին մէջ որբերը իրենց կացութեան գիտակցութիւնը ունին, և աւելի ուշ քաջութիւնը կ'ունենան զիմագրաւելու գէշ բաղձին... Կրնայ ըլլալ որ ձեր որբերուն չափ լաւ չուտն, լաւ չհաղուին, բայց աւելի՛ աղէկ... անոնք կրնան մարդ ըլլալ, մինչդեռ ձերիները հիմակուրդն կը սկսին ուրիշին ձեռքը նայիլ, ուրիշներէն սպասել։ Ձեր այսօրուան տուած պղտիկ առաւելութիւնը թակարդ մըն է...։

— Օ՛հ, տարօրինակ դադափար...։

— Ինչո՞ւ տարօրինակ ըլլայ։

Տիկին Նոյեմի կատաղութենէն ինքզինքը կ'ուտէր։

— Որովհետեւ, խօսքը մէջերնիս, ի՞նչ կ'ընենք կոր այդ որբերուն համար։

— Ի՞նչ կ'ընենք կոր, պոթկաց Տիկին Նոյեմի, նախ կը ջանանք որ այդ որբերը իրենց վիճակէն վեր բաներու աչք չտնկն և չմոլորին...։

— Օ՛հ, օ՛հ... այսինքն ամէն ջանք կ'ընենք որ եթէ անոնց մէջ տաղանդաւոր և խելացի աղջիկներ կան, իրենց անբաղդ և նսեմ վիճակէն վեր չեղնեն. ինչի՞ կը պատրաստուին ձեր որդեգիրները... քիչ մը հանգիստի փոխարէն, ձեր ծրագիրը կը ստիպէ զիրենք սպասուհի, խոհարարուհի և շատ շատ դերձակուհի ըլլալու...։

— Ի՞նչ կ'ուզէի որ ըլլան, Զարուհի, իրենց ծնողքին ողջութեան ի՞նչ կ'ըլլային այդ դասակարգին պատկանող աղջիկները...։

— Զի՛շդ, ձեր խնամակալութենէն զերծ մնացող աղքատ ընտանիքներէն է որ կէս անօթի, կէս ծառա մնալով, կ'ելնեն ճշմարտապէս մեծ մարդիկ... Կը բաւէ որ չմիջամտէք, սիրտերնիդ գէշ չըլլայ աղքատներուն համար և ողորմութիւն ընելու համար ձեր կանգունով ծրագիրներ չպատրաստէք և չկռէք իրենց տրուելիք ուսումը, դարգացումը ևլն։

Առանց ուշադրութիւն ընելու Զարուհին խօսքերուն, իր սիրական քեզին դառնալով՝

— Իրաւունք ունի Տիկին Նոյեմին, ըսաւ Տիկին Պալէմեան իր վարդապետական ձայնովը. ստորին դասակարգի աղջիկներուն իրենց վիճակին և կոչումին յարմար դաստիարակութիւն մը տալու է, ինչ որ նկատողութեան չեն առնել աղգային որբանոցին մէջ, ուր որբերուն մէկ մեծ ժամանակը գրաւուած է ուսումնական ծրագրովը։

— Նախ կ'որոշէ՞ք ինծի բարձր և ստորին դասակարգերուն սահմանը, ըսաւ Զարուհի, իր ջինջ աչքերովը շեշտակի նայելով Տիկին Գալէմեանի աչքերուն մէջ:

— Այսինքն թէ...

— Այսինքն թէ, թողէ՛ք ես ըսեմ, ժողովուրդը իր որբերը յանձնելու չէր հարուստ տիկիներուն... ատկէց է որ սխալը կը սկսի: Կոյր աչքէն արցունք սպասելու պէս բան մըն է աղքատներուն համար հարուստներէն բան մը սպասելը... բայց խեղճերը չեն գիտեր, միշտ իրենց այնպէս հաւտացուած է որ...

Ամէնքն ալ բացադանչութիւններով ծածկեցին Զարուհիին խօսքերը, նոյն իսկ այն տիկիները, որ նախապէս լուռ մնացած էին՝ բան մը չհասկնալով: Զարուհի այլ եւս մէկ կողմ դրած էր հեզոտ և կատակաստան խօսքերը և ճշմարտապէս ոգեւորուած էր. բոլոր անդուստլ տղաքներուն պէս իր հոգիէն մեծ մաս մը խուսափած էր ծնողքին և ընկերութեան հսկողութենէն և քնական մնացած էր... Իրաւ է թէ քիչ մը վայրենի, բայց խորապէս մարդկային, որուն բոլոր թափովը կ'ըմբոստանար այդ «բարձր դասակարգին» շահատէր դատողութիւններուն դէմ:

Իարեազգաբար նոյն միջոցին սպասաւորը թէյը մտցուց և վայրկեան մը իրենց ուշադրութիւնը զբաղեցաւ իրարու ըրած մեծարանքներով:

Զարուհի ոտքի ելաւ և Յակոբին մօտ եկաւ գաւաթ մը թէյ բերելով:

— Կը տեսնե՞ս, բարեկամս, ի՞նչ ապուշներ:

— Կամաց ըսէ՛ Զարուհի, կը լսեն:

Զարուհի անտուրիտի ուսերը թօթուեց.

— Հոգս, աւելի աղէկ, հապա սա վարժուհի... զիս ամէնէն աւելի կատղեցնողը ան է, առնելիքը բլայ...:

Յակոբ սակայն, միշտ մտքովը զբաղած էր իր խնդրով, և կէս մը ականջ կը դնէր Զարուհիին: Անդին Տիկիները կամաց ձայնով կը խօսակցէին և որոշումներ կուտային, գոհ ըլլալով որ Զարուհի իրենց մօտ չէ և չխանդարեր զիրենք: Տիկին Գալէմեան հանդիսաւոր շարժումներ ընելով կ'ըսէր Տիկին Նոյեմին.

— Իրաւունք ունի՞ք, Տիկին, թո՛ղ մեր որբերը մեզի ձգեն, ուրիշին ի՞նչ թէ ի՞նչ ծրագրով կը կրթենք զիրենք. ըստ իս, միշտ կը պնդեմ թէ լաւագոյնը իրենց կայութեան յարմար դաստիարակութիւն տալն է:

— Հարկաւ թէ, հարկաւ թէ...

— Որպէս զի վաղուան ձեզ ծառայողներ պատ-բաստէք...:

— Ո՛հ, ի՞նչ անտանելի աղջիկ, Աստուածս:

Եւ Տիկին Նոյեմի անհանգիստ Յակոբի ներկայութենէն, կանչեց զայն իր մօտ և վայրկեան մը առանձնանալով հարցուց.

— Դո՞ւն ինչ կ'ուզես, տղաս:

— Տիկին, Օրիորդ Աննիկին համար եկայ, իր վիճակը հետզհետէ կը ծանրանայ կոր:

— Է՛հ, ես ի՞նչ կրնամ ընել:

— Կ'ուզէի որ իր եղբայրներուն և հարօրեան հետ խորհրդակցելով, որոշումի մը յանգէինք:

— Իմ որոշումն չատնայ է որ յայտնած եմ ես, ըսաւ Տիկին Նոյեմի չոր ձայնով մը:

— Այո՛, բայց հիմա խնդիրը բոլորովին ուրիշ հանգամանք առած է:

— Է՛հ, վերջապէս, դուն ի՞նչ կ'ուզես որ ընենք...

— Ե՛ս, չեմ գիտեր...

— Լա՛ւ, լա՛ւ, ես բնաւ ժամանակ չունիմ ըզբազելու այդ խնդրով, երեկոյին Սարգիս էֆէնտիին կ'իմացնեմ, թո՛ղ եղբօրը հետ կարգադրութիւն մը ընէ. ու Տիկին Նոյեմի հրաժեշտ տալով հեռացաւ: Յակոբ բարեւելով Տիկինները աճապարեց մեկնելու. իր ետեւէն Զարուհի դուրս եկաւ:

— Ի՞նչ կայ, Յակոբ:

— Աննիկին համար էի, ըսաւ Յակոբ, Տիկին Նոյեմիին չարութենէն վիրաւորուած սրտով:

Եւ աւելի երկարօրէն Զարուհիին պատմեց եղածը:

— Դուն անհոգ եղիր, ես հայրիկս կը ստիպեմ որ անմիջապէս զբաղի այդ խնդրով, խեղճ աղջիկը... Աստուածս, ինչպէ՞ս պիտի ընեն:

Եւ բոլորովին փղձկուած՝ խոնաւ աչքերը դարձուց Յակոբին.

— Ի՞նչ դժբաղդութիւն:

Յակոբ սանդուղներէն վար կ'իջնար արդէն, երբ Զարուհի սօռաց ետեւէն:

— Այս շաբթու օր մը, անպատճառ, չէ՞, ինչպէս որ համաձայնած էինք. թերեւս վերջին անգամ մը կարենամ տեսնել խեղճ հօրաքոյրս...

Ամբողջ շաբթուն Յակոբ սպասեց լուրի մը, և մանաւանդ Զարուհիին այցելութեան: Հոս պէտք է ըսել թէ Զարուհիին հետ մտերմօրէն տեսնուելու տենչանքը ա՛յնքան աւելի մեծ եղաւ որ իրեն մօտցնել տուաւ Աննիկին վիճակը և իր հսկողութիւնը թուլցուց անդգալաբար. առանց այդ պարագային, թերեւս Յակոբ առաջքը առնէր այն սարսափելի արկածին, որուն յիշատակը դեռ ամէնուն մտքին մէջ է:

Օրէ օր Աննիկի վիճակը աւելի կը վատթարանար: Հիմա այլ եւս գրեթէ ամէն օր կ'եղնէր իր սենեակէն և ամբողջ տունը կը լեցնէր եղերական աղաղակներով: Երբ Յակոբ կը ջանար իրեն մօտենալ, կարծելով թէ հալածուելու վրայ է, կատաղօրէն կը փախչէր, մինչև վերի կէս մը փլած սենեակները կ'եղնէր:

Այլ եւս կ'մախացած ուրուական մը դարձեր էր, կլամերկ, աղտոտ լաթի մը մէջ փաթտուած, թնճուկ մաղերը դագաթին վրայ խոնուած և այնպիսի աչքերով ակնակապիճներուն խորը որ անոնց արտայայտութենէն կարծես Յակոբ մագնիսացած՝ անկարող կը զգար ու է շարժում ընելու: Յաճախ Աննիկ բնաւ չէր ճանչնար զինքը, բայց երբեմն յիշողութիւնը կը վերադառնար և այն ատեն փաթտուած իր լաթին մէջ կը փախչէր ու կը փակուէր սենեակը: Ասոր կը յաջորդէր ժամերով կատարեալ լուռութիւն, իրր թէ սենեակը պարապ ըլլար...: Նախկին չորհալի և ուսեալ աղջիկէն բան մը չէր մնացեր ո՛չ ֆիզիքապէս, ո՛չ բարոյապէս, այնպէս որ Յակոբ հեռոջեմէ կը վարժուէր իր սիրելի Ան-

նիկը մեռած նկատելու. հիմակուան ուրուականը
չարաչար յոգնեցնելով զինքը, տեսակ մը վհա-
տութիւն կը պատճառէր վերջապէս: Ի դուր կը
ջանար անոր մարած ուղեղին մէջ խելքի ցուք մը
բերելու. ամէն բան փճացած և վերջացած էր
նախկին Աննիկէն, իր սպառնալիքներն իսկ կըց-
կտուր կը դառնային և այլ եւս Յակոբ բան մը չէր
որոշեր անոնցմէ, միայն չիտթ աղմուկ մը կը լսէր
որ զինքը կը սկսէր ձանձրացնել, այնքա՛ն անոնց
դառն չեւտը աններդաշնակ էր իրեն մտածումնե-
րուն հետ:

Ինքը Զարուհին կը խորհէր... անոր աչքերը,
անոր շրթունքը, անոր ձեռքերը կ'երեւային իր
աչքին մութին ու լոյսին մէջ. անոր հնչուն և
տաք ձայնը կը փափսար իր ականջներուն: Վերստին
իր հոգիին բոլոր թափովը կը սիրէր զայն, ու այն-
քան աւելի անոր հմայքին ներքե էր որ չէր ու-
զեր մտաբերել թէ ինչո՛ւ Զարուհի պիտի դար-
զինքը տեսնելու, թէ ի՛նչ պիտի խնդրէր իրմէ, կը
բաւէր որ անիկա պիտի դար ու իր տունը պիտի
խնկուէր անոր ներկայութիւնով. յետոյ ժամերով
մինակ պիտի ըլլային ու իրարու պիտի ըսէին իրենց
սրտին յաւերը... օ՛հ, այո՛, ինքը պիտի ըսէր թէ
տարիներով տանջուած էր կնոջ մը համար, բայց
այդ կնոջ անունը չպիտի տար երբէք... ու ի՛նչպէս
հեշտ պիտի ըլլար օրօրուի Զարուհիին խօսքերէն,
մխիթարող խօսքերէն, և միտքովը կը պատրաստէր
իր ըսելիքները, կ'երեւակալէր իրենց գիւրքերը,
իրենց նայուածքը ու շարժումները իսկ, ու իր եղնիկի
մեկամաղձոտ աչքերուն մէջէն ցաւազին հեշտանքի
սարսուռ մը կ'անցնէր:

Բայց օրերը կ'անցնէին ու Զարուհի չէր դար-
երբեմն յանկարծ, իր վհատած հոգիին մէջէն կը դո-
ւային դասուած ըմբոստացումները. ի՛նչ, անբաղդ,
ինքը բնա՛ւ բաժին չպիտի ունենար կեանքի հա-
ձոյքէն... ա՛հ, անողոք, պէ՛րո՛ղ կիինը. դիտամբ
ձոյքէն... ա՛հ, անողոք, պէ՛րո՛ղ կիինը. դիտամբ
ըսած էր որ պիտի դար, զինքը սպասման տաք-
նապներուն ենթարկելու համար, ի՛նչ հարկ կար
խաղալու իր ցաւազին սրտին հետ որ սիրելու կը
տենջար միայն. ի՛նչ կ'ըլլար գոնէ անգամ մը ինքն
ալ իր գլուխը հանգչեցնէր սիրող սրտի մը վրայ ու
սրտին բաբախումներուն երիտասարդ սիրտ մը պա-
տասխանէր անլերապա՛հ զգացումով. բոլոր որեւ-
րէն աւելի դժբաղդ՝ տխուր բաղդը զինքը որբա-
ցուցած էր քանիցս... ու այդ ժամերուն կեանքը
ծանր կուգար ուսերուն, իր սրունքները կը կքէին
անբաղդութեան բեռին տակ և մշտնջենական հան-
գիստի տարտամ կարօտ մը, ասլերու կամքը կը
նսեմացնէր իր մէջ:

Չքաւորները, անանկները իրմէ աղէկ էին, դո-
նէ ընտանիք մը կ'ունենային որուն համար կը
սպասէին, կը տքնէին... աշխարհիս բոլոր չար-
քաշութիւնները թեթեւ կ'երեւէին բաղդատմամբ
իր մաւջ և անտէր կեանքին... Յաճախ իր մտա-
ղակները կ'ընդհատուէին Աննիկին աղաղակներէն.
այն ատեն իր հոգիին խորէն ալ եղերական աղա-
ղակներ կը բարձրանային մինչեւ շրթունքը և ինքն
ալ փափաք կը զգար Աննիկին հետ գոչելու իր հո-
գիին դժնայ վիճակը:

Այս հոգեկան տագնապներէն ջիզերը այնքան
գրգռուած էին որ երբեմն արագ արագ կը քա-

լէր սենեակին մէջ, դուռը պարապ և այնքան յոգ-
նած որ հանգչելու պէտք կը զգար ժամերով:

Ապրիլ ամսուան մէջ էր. բայց պատուհաններէն
լիւաներու և շահապրակներու բուրմունքը կը հաս-
նէր մինչև իրեն, և բղէջներուն անվերջ բղղիւնը
իր ականջին կեանքի հեշտանքը կը մրմնջէր. թու-
շուշուներ թառած մօտակայ նոճիի մը վրայ կ'եր-
գէին անընդհատ. Յակոբ, տենդագին՝ պատուհա-
նին մօտ կուգար և մեքենաբար կը գիտէր Զարուհի-
նայի կողմն ի վեր երկարող արահետները, որոնք կը
ծածկուէին հետզհետէ մութ կանանչ թուփերով.
Երբեմն, գունազեղ ֆէրաճէներնուն մէջ չնորսալի
հանդմներ հաճելի ներդաշնակութիւն մը կը գտնէին
իրենց նաղելի քալուածքով այդ երկայն ճամբա-
ներուն վրայ. աւելի վար՝ ընդարձակ արտերուն
նորածիլ հասկերուն մէջ հարսնուկները կը տատա-
նէին մեղմօրէն իրենց շատ կարմիր թերթերը թօ-
թափելով. ու հեռուէն գեղջուկի մը կթրօտագին
երգը կը թրթռար միօրինակ և միամիտ, օրօրելով
իր խոնջէնքը:

Բայց Յակոբ այնքան զրաղած էր իր ներքին
զգացումներով, որ հազիւ թէ կը զգար զարնան
փայլապանքը. գաղջ և բուրմունքաւէտ օդը կ'անց-
նէր իր ջրմագին ճակատին վրայէն առանց զայն
ամօքելու: Իր սև աչքերը գրեթէ միշտ ստուերած
էին անսահման տխրութիւնով, և կը բաւէր այդ
ցաւաղին աչքերուն նայիլ հասկնալու համար իր
հոգիին տառապանքը: Բայց երբ ցաւը կը հանդար-
տէր հոգիին մէջ և տառապելէ յոգնած կ'ընկղմէր
անուշ մեղամարդձոտութեան մը մէջ, Զարուհիին

յիշատակը կը մեղմանար և հաճելի զգայնութեան
մը կը փոխուէր. կամաց կամաց բոլորովին մոռ-
ցած էր անոր այցելութեան շարժառիթը և միայն
կը ցանկար զայն տեսնելու և իրեն կը թուէր թէ
Զարուհիին ներկայութիւնը արդէն բաւական պիտի
ըլլար զինքը ամօքելու բոլորովին:

Այս վիճակին մէջ էր և արդէն գրեթէ յուսա-
հատած զայն երբէք տեսնելէ՝ երբ Զարուհի շա-
բաթ կէս օրէ մը ետք եկաւ Սկիւտար:

Յակոբ այն օրը տեսաւ մը վատառողջ թմրու-
թեան մէջ էր, ֆիզիքական յայանի տկարութիւն
մը կը զգար, իր բոլոր անդամներուն մէջ ջլատու-
մի զգացում մը. իրեն թուեցաւ թէ կեանքը կը
հեռանար իր մարմնէն. գէշ գիշեր մը անցուցեր
էր. Աննիկ չէր հանդարտած ոչ խակ ժամ մը ու-
խեղձ տղան փոխն ի փոխ սարսափած, յուսահա-
տած՝ քնատ մնացեր էր. մինչև այն ժամուն նըն-
ջասնեակին մէջ անկողնին վրայ երկնցած էր հա-
զիւ երբեմն մրափելով:

Երբ Զարուհի սենեակէն ներս մտաւ, Յակոբ
այնքան ափզուռեցաւ որ երիտասարդ կինը զայն
հիւանդ կարծեց. բայց Յակոբ զայն ձեռքի շար-
ժումով մը ապահովցուց և կորաքամակ սպասաւո-
քին ապսպրելէ ետքը որ Տիկինը հիւրասենեակ ա-
ռաջնորդէ, գրեթէ դողդաղով ելաւ հագուեցաւ:

Զարուհի խօլ զուարթութիւն մը ունէր այն օրը
որ բնաւ չէր ներդաշնակուեր Յակոբի վիճակին
հետ: Բայց քիչ ետքը Յակոբ անդարդարձաւ որ
այդ զուարթութիւնը ջլային և անձկալի վիճակ
մը կը ծածկէր. Զարուհի նախ բնաւ ականարկութիւն

Ֆնար և կարենար յաջողցնել հարուստ դասակարգին մէջ իր բոլոր ճարտարապետական ձեռնարկները: Զարուհի ճիշդ պէտք եղած կլինէր. բայց դժուար, գրեթէ անկարելի բան էր այդ նկարագիրով կնոջ հետ երկայն սիրային կեանք մը ունենալ. և նոյն իսկ ո՞վ գիտէր թէ անոր թելադրիչ նայուածքները, ժպիտները, սարդ պչրանքներ չէին որոնք ո և է հետեւանք կրնային չունենալ:

Մարտիկեան դեռ այնքան ուժգնօրէն սիրահարուած չէր զեկը կորանցնելու համար. ճարտարապետական յատակագիծ մը պատրաստելու պաշարիւնութեամբ որոշեց իր վարուելու ծրագիրը:

Բաւական ատեն Զարուհին դարպասելէ և նոյն իսկ յայտնութիւններ ընելէ ետքը սկսաւ տակաւ հեռանալ անկէ: Իր այցելութիւնները ցանցառցան. իր երկայն բացակայութիւնները կ'արդարացնէր ըսելով թէ անձնական գործեր զինքը չափազանց կը զբաղեցնէին: Զարուհի նախ զարմացաւ, յետոյ կատգեցաւ այս փոփոխութենէն. վայրկեան մը հպարտութեան զգացումին անսալով, ուղեց մօռնալ զայն, բայց շատ ուշ էր արդէն. ու պատահեցաւ ինչ որ Մարտիկեան կը յուսար: Զարուհիին սրտին մէջ այս պատառատուն սէրը աւելի խոր արմատ դրաւ. ինքն ալ իր կարգին ճանչցաւ անտեսուած ըլլալու չարչարանքը... յետոյ միջոց մը ահանջին հասաւ թէ Մարտիկեան հարուստ ամուսնութիւն մը սկստի ընէր: Զարուհիին վայրենի և անզուսպ նկարագիրը ի յայտ եկաւ իր գերազոյն արժէքին մէջ. ընկերութեան առջև ծածկելու գաղափարատուած՝ քաջութիւնը ունեցաւ անշուշտ

գիտելու որ Մարտիկեան իր աչքին առջև ուրիշներուն դարպասէր և հազիւ ուշադրութիւն ընէր իրեն: Երբեմն, երեկոյթներու մէջ, մինչև շրթունքը տոգոււնած՝ շարունակեց խնդալ և իր աչքերը, իր միջին, սքանչելի աչքերը հեռացուց այն անկիւններէն ուր գիտէր թէ իր սիրելին կը գտնուէր և սակայն հետաքրքրութենէն կը մեռնէր գիտնալու թէ որո՞ւ հետ կը խօսէր անիկա:

Զարմանալին այն է որ մինչ Զարուհիին ամենաթիկեալ քմահաճոյքները անգամ ամէնքը կը գիտնային և խօսակցութեան նիւթ կը հայթայթէին ամէնուն, այս ճշմարիտ սէրը դադարնի մնաց: Ասիկա շատ անկեղծ բան մըն էր իր սրտին խորը ծածկուած, ուժգին և չփոխարինուած հրայրք մը, որ տառապանքի ծիրը կը դնէր իր աչքերուն շուրջը. ա՛յնքան շուշլ արցունքի, այս անգամ իր երկար անքուն գիշերներուն մէջ աչքերը չոր կը մնային. տառապանքը զինքը կ'ըմբոստացնէր և կը մտադրէր հեռանալ, իր ամուսնոյն դառնալ, բայց ինքզինքը շատ թոյլ կը զգար այդպիսի որոշում մը կատարելու համար. ու հոգիին խորէն կը զգար թէ ինչպէս խորապէս կ'ապուած էր անսիրտ երկտառարգին. անոր խօսքերը կը մտաբերէր, կ'ուղէր անցած և արդէն մոռցուած նախադասութիւններուն մէջէն հասկնալ այսօրուան անտարբերութեան պատճառը ու նկուն, հլու, հոգիով և մարմնով տկար, ինքզինքը կը լքէր իր ցաւին. այդ վայրկեաններուն Մարտիկեան կրնար դալ և ամէնէն յիմար բաները հրամայել. Տիկին Զարուհի պիտի հնազանդէր իրեն:

Այլ սակայն վայրկեան մը եղաւ որ Մարտիկեանի հաշիւները ի դերու պիտի ելնէին. Զարուհի յանկարծ որոշեց մեկնիլ, հեռանալ և ներկայ չգրտնուիլ ամուսնութեան մը որ ամէնքը կ'ըսէին թէ մօտ օրէն պիտի որոշուէր. կայութիւնը շատ լարուած էր երբ զիպուածը օգնութեան հասաւ: Միսաք էֆէնտինն ալ տըռնեցաւ Մարտիկեանին կարեւոր գործի մը համար ու կրկին իրենց մտերմութիւնները սկսան. մայրը՝ տատնէ՛ մը ի վեր յօգացաւ բռնուած, շուտով կ'առանձնանար իր սենեակը և երկուքը միմեկ կը մնային, մինչ հայրն ալ ուրիշ սենեակի մը մէջ թղթախաղով կը զբաղէր, երեկոյեան սովորական այցելուներուն հետ:

Աւելի ուշ գնօրէն Զարուհի կապուեցաւ Մարտիկեանին. անոր կեղծ ցրտութիւնները կը զըրգըռէին իրեն սրտին զգայութիւնը. ասունէ մը ի վեր Մարտիկեանի պատճառաւ սէրէ և գորովանքէ զրկուած, Տիկին Զարուհի այն վտանգաւոր կայութեան մէջ կը գտնուէր որ ամէնէն խելօք կիները յամարութիւն մը ընկու կը մղէ:

Յակոբին այցելելէ առաջ, իրիկուն մը ցաւէ և յուզմունքէ բարախուն, Մարտիկեանի մէջ զրգումն վրայ ինքզինքէն ելած, յայտնեց վերջապէս թէ ինչչափ տառապած էր իրեն համար. իր մութ կապոյտ աչքերը տենդագին արցունքներով ծածկուեցան և բաւերը կը մարկին իր գողգոջուն շրթութուն ներքին վրայ. յետոյ ամօթալի՝ ինքզինքը յայնմէն, իր անտեսուած սիրոյն բովանդակ տ'ըրթեանը մէջ, առանձնապաւ իր սենեակը չթողլով որ Մարտիկեան բաւ մը ըսէ: Եւ ահա-

ւասիկ. անկէց ի վեր Մարտիկեան չէր երեւցած բնաւ, նոյն իսկ կ'իմանար թէ հօրը գործերը կարգադրելու համար անոր գրասենեակը կ'երթար. այս բացակայութիւնը զինքը լուսաւորած էր իր կայութեան վրայ. վայրկեանի մը մէջ հասկցած էր ինչ որ օրերով մտքէն իսկ չէր անցած: Մարտիկեանին նկարագիրը և մանաւանդ վարուելու եղանակը իրեն զգուսնք և դառն արհամարհանք կ'ազդէին. այլ եւս չափազանց զգածուած խաբուած ըլլալուն համար՝ Տիկին Զարուհի հիմա միշտ մը կը խորհէր հասկնելու համար անարժան երիտասարդին՝ թէ իր վարմունքը զգուսնի բան էր և թէ այլ եւս գաղտնիք մը չէր իրեն համար. բարեբաղդաբար Զարուհիին սիրտը կնոջ այն սիրտերէն էր որ անցեալէն ու է դառնութիւն չեն պահեր և չեն թառամիր. միշտ նոր, միշտ թարմ, իր ամէն մէկ սիրային խնդրոյն ինքզինքը կոյս կը զգար. արցունքները հետք չէին ձգեր իր դէմքին վրայ ու ընդհակառակն աչքերը աւելի կենդանի և կեանքով աւելուն, դէմքը աւելի թարմ կը դառնար ինչպէս ծաղիկները գարնանային անձրեւէ մը ետքը. բայց Զարուհին այս անգամ պայքարելու չէր մի միայն սիրային խնդրի մը դէմ. իր կնոջական արժանապատուութիւնը՝ գրգռուած նոր զգայնութիւններով, մինչեւ ցարդ անձանթ հրայրքով մը կը բռնկեցնէր իր ըմբոստացած արիւնը որուն մէջէն ցեղային գոռոզութիւնը կը գոռար:

Միւս կողմանէ իր առօրեայ կեանքին մէջ սրտելու և ինքզինքը ծածկելու հարկադրուած, այդ զգացումները արծարծուած կը մնային և յագուրդ-

չէին գտնար: Սիրտը կը դողար որ ուրիշի մը սրահին մէջ Մարտիկեանին կը հանդիպէր և ինքզինքը չէր կրնար զսպել երեսին թքնելու սրտին բոլոր արհամարհանքը...: Անոր անհամ գեղեցկութեան յիշատակն իսկ անյաղթելի զգուանք-կ'ազդէր, և կը զարմանար թէ ի՞նչ սատանայ իր աչքերը քողարկած էր որպէս զի չտեսնար բոլոր այդ յայտնի տգեղութիւնները:

Իր միտքը սեւեռած էր հիմա մէկ բանի մը վրայ. յայտնել Մարտիկեանին իր խորունկ արհամարհանքը, նոյն իսկ հաւտացնել իրեն թէ անկեղծ չէր իր նախապէս յայտնած սիրոյն մէջ. ամէն տեսակ մեքենայութիւններ մտքէն անցան. նոյն իսկ վայրկեան մը խորհեցաւ որ ուրիշի մը հետ կապուելով անմիջապէս հասկցնէր թէ իրեն դարպասներուն պէտք ունէր երկրորդի մը ուշադրութիւնը և ակործակը սրելու համար: Բայց ի՞նչպէս և որո՞ւ միջոցաւ կրնար ինքզինքը բացատրել. նամակի մը գաղափարը տարտամօրէն կը ներկայանար մտքին, բայց չէր համարձակեր որոշումի մը յանդիլ. կ'ուզէր մտերիմ մէկու մը խորհուրդ հարցնել, ըսել իր կասկածները, իր տագնապները, ու միայն Յակոբին վրայ վստահութիւն ունէր, անոր բարեկամութեանը ապաւինած էր բոլորովին:

Չամբնայէն իջած ատեն, աչքերը սեւեռած դիմացի հորիզոնին որ մշուշի մէջ ծածկուած կը տարածուէր ամբողջ Կ. Պօլսոյ համայնապատկերը ընծայելով, կը խորհէր այս բաներուն. նաև Յակոբին վարմունքը իրեն նկատմամբ՝ տեսակ մը տարտամ վրդովմունք կ'ազդէր իրեն և ներսէն

ձայն մը զինքը կը դրդէր լուելու այդ խնդիրներուն վրայ. բայց ուրիշ մէկը չունէր, հաւատարիմ և անձնուէր ձեռք մը չկար իր մօտաւորներուն մէջ որ իրեն ձեռք տար և զինքը բարձրացնէր այդ բարոյական անկումէն: Իր մայրը՝ թուլամորթ և հարկադրուած մշտնջենական հանգիստի, մանաւանդ հիմակ որ յօգացաւ պատճառ մը ևս կ'ըլլար իր անդործ կեանքին, զինքը ոչ մէկ օր չէր հասկըցած. հայրը՝ գործերու մէջ թաղուած, իր բոլոր պարտականութիւնները կատարած կը համարէր երբ օրէ օր իր աղջկան ժառանգութիւնը կը խոչորցընէր, իսկ բոլոր ազգականները իրեն թշնամիներ էին, զինքը կ'ատէին իր վայրենի և խրոչող բռնութեան, մտածածը ըսելու անկեղծութեանը համար ու ոչ մէկ ձեռով չպիտի ուզէր անոնց բերանը իյնայ: Սկիզբէն Յակոբին մտածած էր և դարձեալ հակառակ ամէն նկատողութեան իր վիրաւորուած սիրտը անոր ապաւինեցաւ: Անոր քաղցր և ներուզամիտ ընաւորութիւնը, անոր անկեղծութիւնը, անոր երազուն և միամիտ պատանիի սարգութիւնը զինքը կը հրապուրէին. տղայութենէն երկու երկտասարդները փոխադարձ գորով ունեցած էին իրարու համար և ոչ մէկ ատեն Յակոբին հաժարումը պակսած էր իր վրայէն. նոյն իսկ երբ ամէնքը կը քննադատէին իր վարմունքը, Յակոբը չէր որ, բարի և յուզուած, ճանչցած էր արցունքներուն գինը ու իր համակրանքով, իր անսահման և խռովիչ համակրանքովը կազդուրած էր զինքը գէշ բաղդին դէմ, առանց դրեթէ բառ մը ըսելու, միայն իր եղնիկի մեղամաղձոտ աչքերուն արտայայտիչ տըլսութեամբը...:

Յանկարծ Զարուհի կեցաւ և իր ընկերոջը նա-
յեցաւ. արեւ ռուտքի անթափանց լոյսին մէջ անի-
կա այնքան տոգոյն էր որ հիւանդէ կ'երեւէր: Իր
գրեթէ ճերմակ ճակտին վրայ շագանակագոյն մա-
զերու խոպոպ մը կ'իյնար և աւելի կը շնչտէր իր
տոգունութիւնը. աչքերը աւելի սեւ և աւելի եր-
կայն կը թուէին բարակ կամարածեւ յօնքերուն
տակ, որոնց կանտնաւոր գիծը ա'լ աւելի որոշ
կ'երեւէր իր մեռելի պէս տոգոյն դէմքին վրայ.
Գեղին պիսերուն տակէն շրթունքը, տենդէն չոր-
ցած, կիսաբայ էին շնչառութեան դժուարութենէն,
ու ամբողջութեանը վրայ, տառապանքով և վիշտով
օծուած. երկտասարդ մարտիրոսի բան մը ունէր,
գրեթէ անէացած ու միտքը հեռուն բացարձակ
զգացումներու վերացումով:

Իր բարակ երկայն հասակը, ճերմակ ձեռքերը
վտիտ մատներով, կ'ա'րողջայնէին այդ զգայնու-
թիւնը: Զարուհի հոգիին խորէն ուժգին զգացում
մը ունեցաւ. կարծես առաջին անգամը ըլլալով կը
տեսնէր զայն այնքա՛ն փոխուած և ուրիշ կ'երեւէր
իր աչքին իր զգացումներուն գերագրգռման մէջ,
և կայծակի արագութեամբ միտքէն անցուց թէ
ո՞վ և ի՞նչ բան կրնար զինքը այսպէս ալլափոխած
ըլլալ. կի՞ն մը... ա՜հ...:

Եթէ ես այսպէս ուժգնօրէն սիրուէի, միշտ
հաւատարիմ պիտի մնայի, խորհեցաւ իւրովի:

Նւ տափկա անկեղծ զգացում մըն էր, որուն
մէջ կը խառնուէր նախանձի տարտամ զգացումի
մը հետ տենջանքի չփոթ խռովք մը:

Կ'ուզէր բան մը ըսել, բայց վանկերը կը խու-

սախէին կ'անցնէին առանց շրթունքին դալու. աչ-
քերը գետինը յառեց և հովանոցին ծայրովը ջղուտ
շարժումներով գիծեր ակօսեց հողին վրայ:

— Ի՞նչ բանի կը խորհիս, Զարուհի, ըսաւ վեր-
ջապէս Յակոբ, որուն ձայնին յուզուած շնչոք
անկարելի էր արտայայտել:

— Կը խորհիմ որ ես շատ անբաղդ եմ:

Յակոբ գլուխը շարժեց տխրութեամբ:

— Լա՛ւ, չես հաւատար, չէ՞... երեւոյթները
քեզ կը խաբեն ու կը կարծես որ ինծի պէս յիմա-
րաբար զուարթ կին մը չկրնար դժբաղդ ըլլալ:

Յակոբ անոր վրայ բարձրացուց իր մեղամաղ-
ձոտ աչքերը:

— Դուն ալ անբաղդ ես, Յակոբ, այսչափ ատեն
է քեզ կը ճանչնամ, երբէք այսպէս տեսած չէի...
Ի՞նչ ունիս սրտիդ մէջ:

— Եթէ գիտնայիր, եթէ գիտնայիր, մըմնեց
խեղճ երկտասարդը ու ձայնը դողդղաց իր սեղմը-
ւած կոկորդին մէջ:

Զարուհի համակրանքով ձեռքը բռնեց ու
սեղմեց, յետոյ իր մութ կապոյտ աչքերը այն-
պիսի բուռն դորովով մը լեյուեցան, ուրիշ Յա-
կոբ ողողուած զգաց ինքզինքը լուսաւոր լուգանքի
մը պէս:

Յետոյ, արագ արագ, կարծես իրենց մտածում-
նեւէն փախչելով, իշան լերան կողերէն և տուն
հասան գրեթէ առանց խօսելու:

Ճաշի ատեն Զարուհի վերադառած կը թուէր իր
զուարթութիւնը և կը խօսէր, կը խնդար անկերջ,

Յակոբին պատմելով շատ մը պզտիկ դէպքեր, իրենց յարաբերութեան շրջանակէն:

Յակոբ դժուարաւ կը հետեւէր անոր. միտքը կը յամենար ուրիշ մտածումներու վրայ, իր երակներուն մէջ կարծես աւելի հարուստ արիւն մը կը պտըտէր, անդամները ձկուն կը զգար և հոգին կը վերանար երջանկութեան անսահման զգացումի մը մէջ:

Չամըճալի կողերուն վրայ Զարուհին նայուածքը ճանչցեր էր, սիրոյ և գորովանքի նայուածքը որ քանկոյս տեսած էր դառնալը ուրիշներուն վրայ... յետոյ շատ լաւ կը հասկնար որ այդ բռնի զուարթութիւնը մեծ յուզում մը կը ծածկէր:

Արդարեւ հետզհետէ Զարուհին զուարթութիւնը կ'իյնար և իր շարժումները նուազկոտ հանդարտութիւն մը կը ստանային. իր աչքերուն արտասովոր փայլին կը միանար նաեւ այտերուն տենդագին կարմրութիւնը որ իր ամբողջ դէմքին հըրայրքոտ անձկութիւն մը կուտային. յետոյ տխրութիւնը յաջորդեց վերջապէս, աչքերը մարեցան և շրթունքը մասնաւոր ձեւ մը առին, չփայտող տղու շրթունքներու պէս:

Կէս գիշերը մօտիկցած էր, և վարը՝ ընդարձակ հիւրասրահին մէջ, ընթրիքէն ի վեր երկու երիտասարդները կը խօսակցէին, չփոթուած և գրեթէ չարչարուելով չկրնալնուն բուն իսկ իրենց տեսակցութեան նիւթին գալու. բայց այլ ևս իրենց նայուածքները յուզումէն յոգնած էին և իրենց թափառող խօսակցութիւնը անտախտ նիւթերու վրայ վերջ մը գտած էր:

Պարապ տունին առաստաղները կը ճռնէին և իրենց կը թուէր թէ մէկը կը թափառէր վերը... դուրսէն հովը կը մրմնջէր պատուհաններուն ետեւէն, և սիրոյ ցաւէն բռնուած շուններուն հեծեծանքը կ'երկարաձգուէր գարնան գաղջ և բուրումնաւէտ գիշերին մէջ:

Վերջապէս բռները կուգային Զարուհին չըրթունքին վրայ. ինքնալիկումի անսահման զգացումի մը մէջ կ'ուզէր ամէն բան ըսել, պատմել իր հոգիին տառապանքը, ու ցած ձայնով, իբր թէ սննեակին մէջ ուրիշներ ըլլային, ըսաւ Յակոբին Մարտիրոսի վարմունքը: Յետոյ յայտնեց իր դիտաւորութիւնները ու խոստովանեցաւ որ եթէ իր կնոջական բնազդին հետեւէր, ամէն ջանք պիտի ընէր խնդի պէս սիրահարեցնել զայն իրեն և երեսի վրայ ձգել վերջի վայրկեանին. հիմակ որ ինքը սիրեր այլ ևս, իր պըրանքներուն վրայ յոյս ունէր:

— Ախ, Յակոբ, ըսաւ վերջապէս Զարուհի, անոր երկու ձեռքերը բռնելով... հիմակ որ ամէն բան գիտես, քաջութիւն չունիմ աչքերուդ մէջ նայելու...:

Յակոբ հետզհետէ այլափոխուած էր. իր աչքերը որ Զարուհին պատմութեան միջոցին ցաւագին բան մը ունէին, հետզհետէ կը ծածկուէին վրդովմունքի մշուշով մը. շրթունքը քանկոյս դողդոջեցին բան մը ըսելու համար, բայց վերջապէս լուռ մնաց և սկսաւ զգուշանալ Զարուհին նայելու: Իր ամբողջ անձին վրայ ցաւի և հպարտութեան, ինչպէս նաեւ յանդիմանութեան դիրք մը

ունէր. Զարուհի նշմարեց ասիկա, բայց իր սեւեւ-
եալ մտածումը թող չտուաւ որ հետապնդէր և
պատճառը հասկնար. միայն բնազդով հասկցաւ թէ
հարկ էր Յակոբը ողորդել:

Դուն ա՛յնքան բարի և ներողամիտ եղած ես
ինծի համար. ես իրաւաւ արժանի չեմ քու հա-
մարումիդ, ու աչքերը աւելի մթնցան արցունք-
ներով:

— Ես չստ գէշ կիւն մը եղած եմ, չէ՞, դուն զիս
արհամարհելու ես այս պահուս, բայց զիտեմ որ...
ա՛խ...:

Յետոյ իր խիղախ գլուխը բարձրացուց.

Բայց ես ի՞նչ ընեմ եթէ բնութիւնս այսպէս
է, ես ի՞նչ ընեմ...:

Մանկական միամտութեամբ Յակոբին աչքերուն
մէջ կը նայէր անկէ քաջալերութիւն մը սպասելով.
բայց սնիկա՝ աւելի տագոյն՝ աչքերը խռնարհեցու-
ցած էր գետին:

— Ի՞նչ կ'ուզես որ ընեմ այդ խնդրոյն մէջ, ը-
տաւ մէկէն Յակոբ այնպիսի ձայնով մը և ձուքերը
քաշելով՝ որ Զարուհի զարմացմաւ ընկրկեցաւ:

Յակոբի դէմքը ծամածռած էր ցաւի անսահման
զգայնութիւնով մը. որքան որ աստիճան մը պատ-
րաստուած էր Զարուհիին ըսելիքին, իր հոգին
լեցուած էր բուռն ցաւով մը իրր թէ անակնկալի
մը առջեւ ըլլար: Իրեն կը թուէր թէ գէշ երազի
մը մէջ կը գտնուի:

Յակոբ, ըսաւ Զարուհի անձկութեամբ, դո՞ւն
ալ զիս կը զրկես քու բարեկամութենէդ որուն
ա՛յնքան պէտք ունէի. Աստուածս, ես ի՞նչ ունիմ

որ ամէն մարդ ինծի երես կը դարձնէ, աւելցուց
հոգեւին փղձկուած և ձայնը խեղդուած արցունք-
ներէն:

— Ո՛հ, դուն ի՞նչ կարօտ ես իմ համարումիս,
Զարուհի՛:

— Ես ի՞նչ կարօտ եմ, բայց ես ինչո՞ւ եկայ ու-
րեմն, կը կարծես թէ պարզապէս զուարճանալո՞ւ
համար էր...:

— Լա՛ւ, եկար իմ միջամտութիւնս խնդրելու
քու և սիրահարիդ մէջ:

Զայնը տիրական և կարծր էր, իր սովորական
անուշ աչքերուն մէջ անախորժ բոց մը կար որ
վայրագ արտայայտութիւն մը կուտար դէմքին:
Զարուհի առաջին անգամն էր որ զայն այսպէս կը
տեսնար և մտքովը ի զուր կը վնասէր այս փո-
փոխման պատճառը:

— Դուն միշտ բարի եղած ես ինծի համար, ին-
չո՞ւ զիս կը լքես այնպիսի օր մը որ քեզի պէտք
ունիմ ամէնէն աւելի, Յակոբ... մի՛ նայիր այդ-
պէս, Աստուածս, ես ի՞նչ ըրած եմ քեզի:

— Ի՞նչ ըրած ես ինծի, գոչեց յանկարծ այնպի-
սի ձայնով մը որ կարծես իրը չէր, ա՛հ, բայց դուն
չես հասկնար որ քու յաւիտեական խնդիրներովդ
սիրտս արիւնած ես շարունակ... թէ զիտմաւ եր,
գիտնալով կոխտած ես իմ ամէնէն նուիրական
զգացումներուս վրայ, ո՛հ, այո՛, գիտնալով...
որովհետեւ անկարելի է որ նրբին և գիւլային հա-
ճոյք մը չըլլայ քու վարմունքիդ մէջ, դուն չար
դեւ մը եղած ես ինծի համար, դուն կեանքս
քայքայած, ջախջախած ես ու չես թողած որ

հանգիստ մեռնիմ իմ առանձնացած անկիւնիս մէջ... ես ինչո՞վ մեղաւոր էի, Աստուածս, ե՛ս... բայց դուն ամէնէն անգութներէն աւելի անգութ եղած ես, դուն անպատկառ պէրող մը եղած ես, կը հասկնամ, ամէնէն չարերէն, ամէնէն անսիրտներէն...:

Ու խնդի պէս ինքզինքմէն ելած սկսաւ սլալալ տըտըլի սենեակին մէջ:

— Ես գիտէի թէ ինչու եկած էիր... հարկ չկար ինծի բացատրել բառ առ բառ քու սիրահարիչ ջերմութիւնները և ցրտութիւնները. առաջուրնէ գիտէի, այն օրն իսկ հասկցայ պարտէզին մէջ, կը յիշե՛ս. բայց ես, յիմար, ուզեցի չգիտնալ, ուզեցի մոռնալ, ուզեցի չյիշել նախորդ խնդիրները. նախ Իտալացին, անպատկառօրէն իմ աչքերուս տակ լացիր քու սիրելիիդ համար, գիտնալով թէ ի՞նչ ցաւով կ'արիւնէր իմ սիրտս. աւելի ուշ, բժիշկին հետ, հիւանդութեանս ատեն, ոչ իսկ ամէցար, ոչ իսկ փորձեցիր ծածկելու... ու ես քեզի համար հիւանդացի եի, քեզի համար պատրաստ էի մեռնելու և ցաւերս անգամ հեշտագին կ'երեւէին ինծի, քանի կը մտածէի թէ քեզի համար ես... Ա՛հ, կը յիշե՛ս, սիրելիս, ըսաւ յանկարծ ձայնը փոխելով և գրեթէ մրմնջելով, կը յիշե՛ս ինչպէս երջանիկ էի այն օրերուն, միակ երջանիկ օրերը, որոնց համար եթէ դարեր ապրէի, երախտապարտ պիտի ըլլայի քեզի... օ՛հ, օ՛հ, պիտի լռե՛ս... ալ վայրկեաններ կան որ վերջինն են. ամէն բան կը յորդի, ամէն բան սահման չը ունի և իմ համբերութեանս ու տառապանքիս սահմանը անցած է, ալ

անցած է, կը հասկնամ, ա՛հ, բայց ես խնդ եմ, կը տեսնամ, Զարուհի, պէտք է ինծի ներել, ես այն օրերուն միշտ կը մտածէի. «ալ ինչ որ ալ ըլլայ, կ'ըսէի իւրովի, ես պիտի կրեմ անտրտունջ քանի որ հոգիս մէջ այդ օրերուն յիշատակը կայ». թանկագին յիշատակներ որ սրտիս խորը մնացած են հակառակ ամէն բանի... պէտք է ինծի ներել, Զարուհի, երբ տառապանքները մարդու մը հոգիին մէջ կը կուտակուին տարիներէ ի վեր, անոնց հետ խաղալը վտանգաւոր խաղ է...:

Զարուհի անմռունջ կ'արտասուէր... Ա՛հ, իբրաւ, ի՞նչ ընելու եկեր էր խեղճ երիտասարդին քով... անոր գանգատները երբեմն կը զայրայնէին զինքը, բայց աւելի ճիշդը խանդաղատանք կը զգար Յակոբին համար. այդ միջոցին, սարսուռն յուզմունքէ և տենդէ՝ ողբալի երեւոյթ ունէր ան, կամարաձեւ յօնքերը երկնցած մինչեւ վտիտ քունքերուն ու հասակը գալարուած երկար ատենէ ի վեր գսպուած տառապանքէն, շրթունքը դողդոջուն, աչքերը գրեթէ մարած խոռոչացած արտեւանունքներուն տակ՝ անհուն գլխութիւն կը ներշնչէին իրեն. իր զգայումին մէջ մայրական բան մը կար, կ'ուզէր օրօրել քաղցր և մխիթարող բառերով անոր ցաւատանջ հոգին, օրօրել անոր վիշտը, ու մոռցնէր տալ իրեն յուսատու մոգական բառերով, ինչ որ իր անգիտակից վարմունքը յառաջ բերած էր. բայց բառերը համր կը մնային. եթէ Յակոբ կարեւոր կարգու ախար անոր սիրտը. բայց խեղճ երիտասարդին աչքերը մոլորուն էին յանկարծ նոր մտածումով մը... հակառակ սենեակին տաքութեան՝ անկա

կը սարսուար բոլոր մարմնով և ակռաները իրար կը զարնուէին... :

— Քեզի կ'ըսեմ թէ վտանգաւոր խաղ է, մտքէդ կ'անցնէ՞ր թէ երբ ես հազիւ թէ ապաքինամ... Տօքթէօս Մանիսեանին հետ... ա՛հ, մի՛ աղբիւրը զիս ըսելու, այո՛, Մանիսեանին հետ իմ աչքերուս տակ, իմ սենեակիս մէջ, հիւանդի մը սենեակը որ դեռ մահուան սե՛լին վրայ կը գտնուէր... այն ատեն գիտէի՞ր թէ ինչեր անցան իմ հոգիէս, քանի՞ անգամ ոճիրին փորձութիւնը ունեցայ... ա՛հ, բայց հիմա սարսափելու բան չկայ, ալ ամէն բան մեռած է իմ մէջս, նոյն իսկ ատելութիւնը... բայց այն ատեն, ա՛հ, քիչ մնայ... Խնչպէս հիմակ Աննիկ կատաղութեան մէջ կը գոչէ «բոցերր, բոցերր», ես ալ ինքնիրենս կը կրկնէի այն ատեն «բոցերր», վառած լուցկի մը գիշերին մէջ և ահա ամէն բան կը վերջանայ... :

Բայց դուն կուգայիր առաւօտուն ժպտուն ու գեղեցիկ ու ես նայուածքիդ գերին կ'ըլլայի ու գիշերին մէջ կ'ըսէի, պէտք է սպասեմ անգամ մըն ալ, ա՛հ, անգամ մըն ալ... :

— Յակոբ, գոչեց յանկարծ Զարուհի իր մօտ երթալով, և ուղեց անոր գլուխը առնել իր թեւերուն մէջ... բայց Յակոբ կոպտութեամբ զայն հրեց ու զնաց զարնուեցաւ բազմոյն եղերքին... :

Վայրկեան մը հեկեկանքներ միայն խուցան... այդ կոպտութիւնը յանկարծ սթափեցուցեր էր Յակոբը և ապշած կ'ընայէր շուրջը... Զարուհի գետնին փոխաթին վրայ փռուած՝ գլուխը բազմոյն եղերքը թեւերուն մէջ առած կուլար ջերմապէս... :

այդ շարժումը այնքան անակնկալ և ուժգին եղած էր որ Յակոբի շուարած մտքին մէջէն յիմարութեան պէս բան մը անցաւ... յետոյ վայրկեան մը վարանելէ ետքը Զարուհին քով եկաւ դողդոջեւ լով, և իր մօտները դրաւ անոր գլխուն, աղու պէս շոյելով անոր ոսկեգոյն մազերը առանց բառ մը արտասանել փորձելու... յետոյ հետզհետէ սկսաւ մրմնշել սրտատագլին, երկարած դուռնի ձայնով մը... :

Զարուհի... Զարուհի...

Նոյն միջոցին դրան ետեւ ոտնաձայնի պէս շուկ մը երկուքն ալ զարմացուց. Զարուհի իր արցունքով ողորձած երեսը դարձուց մէկէն... :

— Ի՜նչ էր, բնաւ սարսափած :

— Զարուհի՛... մի վախնար, հովն էր... :

Այս անակնկալ սրտագան զիրենք հեռացուց իրենց սրամտութենէն և կրցան աւելի հանդարտօրէն պահ մը խօսիլ :

Ինչչա՛մի անխուս ես, Յակոբ, ինծի համար, եթէ ես քիչ մը գիտոյած ըլլայի... ինչո՞ւ բան մը չըսիր ինծի այն ատեն... :

— Ա՛հ, որպէս զի աւելի՞ խաղալիք ըլլայի... որպէս զի... :

Յակոբ, մի բորբոքիր, զայրոյթը քեզ կը մոռորեցնէ, հանդարտութեամբ խօսէ՛, մի աչքերդ հեռացնիր ինձիէ, Յակոբ, ես կրնայի՞մ գիտնալ, Աստուած իմ... :

Դրանը առաջ, դուրսը, աւելի որոշ խշրտուք մը կրկին խուցաւ... :

— Յակոբ, քեզի կ'ըսեմ որ դուրսը մէկը կայ... :

— Ո՞վ կրնայ ըլլալ, թերեւս սպասաւորն է որ պառկելու կ'երթայ... :

— Եթէ մէյ մը նայէինք, ըսաւ Զարուհի, ոտքի վրայ ելած, ինծի կը թուի որ... :

Յանկարծ Զարուհի սարսափի ազաղակ մը արձակեց... դուռը կամայ մը բացուած էր և մութին մէջ կ'երեւէր ուրուականի պէս բան մը, կմախք մը, գրեթէ մերկ, որուն գլուխը կը շարժէր իրեն ընտանի շարժումով մը :

— Աննի'կը... Գոչեց Յակոբ իր կարգին սարսափած... :

Պառաւ աղջիկը անմարդկային, ուրուականի պէս կանգներ էր իրենց մօտ, իր յիմարացած աչքերը կը կորսուէին գրեթէ անակապիճներուն մէջ, այնքան փոսացած էին անոնք... Թոյլցած շրթունքին անկիւններէն, որ այլ եւս չոր և աղտոտ մարմինի մը վերածուած էր թուշին վրայ ինկած, լորձունքը կը վազէր մինչեւ կուրծքին վրայ երկայն մածուցիկ թելերու պէս... երբեմն իր բիւրերը աչքերուն խորութենէն դուրս կը ցայտէին և կը դառնային անհանգարտ՝ կոյրի աչքերու պէս... Եայտնի էր որ ոչ կը տեսնար, ոչ կը լսէր. ու իր ուրուականային մարմինը կը կճռտար ամէն շարժումին ոսկորներու չարաշուք աղմուկով մը. մօրթը՝ սրունքներուն և թեւերուն վրայ սևեցած՝ մագաղաթի կարծրութիւն մը առեր էր ու բոսիկ ոտքերը երկայն կը թուէին տարապայման կերպով, ինչպէս իր բազուկները զորս կը գալարէր երբեմն զարմանալի և արագ շարժումով մը... :

Զարուհի ահաբեկած Յակոբին թեւերուն մէջ

սպաստանեցաւ. իր սիրտը կը բաջախէր ուժգին, վիրաւորուած թռչունի սիրտի մը պէս որուն հարուածները կ'արձագանդուէին Յակոբի էութեան մէջ. երբեմն, ցաւէն սարսափէն նուազուն, կը մըրմընջէր :

— Աստուած, Աստուած իմ... :

Բայց Յակոբ՝ ինքզինքին եկած՝ մեղմիւ տեղաւորցուց իր սիրելի բեռը բազմոյցին վրայ և Աննի'կին քով եկաւ. քաջութեամբ փորձեց անոր ձեռքէն բռնել, բայց անիկա իր մատներուն հպումէն ընկրկեցաւ գալարուելով, ինչպէս եթէ ելկարաւ կան հոսանքի մը հանդիպէր, ու պատին կրթնած սկսաւ տարօրինակ և չարաշուք շարժումներ ընել թեւերովը, որոնց նշանակութիւնը չէին հասկնար ըսաւ. երբեմն իր անմարդկային դէմքին վրայ ծամածուծութիւններ բերանը կը պրկէին, որ՝ երկու կողմէն կ'երկարէր մինչեւ սցտերը դիւային և լուին խնդուածքի մը պէս որուն միջոցին բնաւ քրքիչ չէր լսուեր, յետոյ վարի շրթունքը թոյլ կ'իյնար իր առաջի գիրքին մէջ ու աչքերուն ճերմակները կ'երեւէին միայն, ապակիի փայլունութեամբ որոնց մէջ կեանքի հեռքը չկար այլ եւս. միայն չնչառութիւնը խռպոտ կը սուլէր, ու երբեմն կը հեւար կողոսկրներուն վանդակը բարձրացնելով այնպիսի ուժգնութեամբ մը որ ոսկորներուն չարաշուք աղմուկը կը լսուէր կարծես... :

— Աննի'կ, Գոչեց Յակոբ ինքզինքէն ելած, ինչ ունիս, սիրելիս, բսէ ինծի, ես եմ, քու որդի... :

Բայց Աննի'կ զիրենք ճանչնալու երեւոյթ չուներ. յիմարութիւնը իր վերջին տագնապին հասած

էր այլ եւս, յայտնի էր որ խեղճ պառաւ աղջիկը
կը տանջուէր իր բոլոր ձգտումով ջիղերուն պատ-
ճառաւ որ քարի պէս կարծր կ'ընէին իր գալարուած
բազուկները:

Յակոբ կը շարունակէր ողորձել զայն:

— Աննի'կ, մօտիկ ըրէ ինծի, բան մը ըսէ, շա-
րունակէ գոչել, աղաղակել և այդպէս լուռ մի
մնար, Աննի'կ, կը սարսափեցնես կոր մեզ, պո-
ռաց վերջապէս, երբ պառաւ աղջիկը սկսաւ գլու-
խը տատանել արագ արագ իր նախկին տարակոյսի
և հեգնութեան շարժումովը:

Եւ յետոյ, որովհետեւ Զարուհի իր կարգին սրը-
տապնդումով իր մօտ եկաւ, Աննիկ խուլ, եղբրաւ
կան աղաղակ մը արձակելով որ կարծես հեռուէն
կուգար և մարդկային ո և է շնչոտ չուէր, երեսի
վրայ գետին ինկաւ, թուլցած քուրջի կտորի մը
պէս...:

Առաւօտուն կանուխ Զարուհի մեկնեցաւ. իր
դիտաւորութիւնն էր հայրը և հօրեղբայրը ստիպել
որ այն օրն իսկ Աննիկը փոխադրեն հիւանդանոց:
Դիչերը երկար ատեն թոյլ և գրեթէ նուազած մնա-
լէ ետքը, որու միջոցին Զարուհի Յակոբին օգնու-
թեամբ մաքուր ճերմակեղէններ հագցուցեր էր
պառաւ աղջկան և անկողնի մը մէջ պառկեցուցեր
էին, առաւօտեան դէմ կրկին կատաղութեան տագ-
նապ մը ունեցեր էր և իրենց քնատութենէն և ու-
ժաթափութենէն օգուտ քաղելով, փախեր առանձ-
նացեր էր սենեակը: Յակոբին բոլոր ջանքերը ա-

պարզիւն եղեր էին և չէին կրցած հիւանդ աղջկան
սենեակը մտնալ որ այլ եւս բացարձակ լուռութիւն
կը պահէր: Յակոբ կը սպասէր որ եղբայրները գա-
լով միասին խորտակէին դուռը և կարենային բռնի
ներս մտնալ: Եթէ պառաւ աղջկան ոսկիները չըլ-
լային, շատո՞նց է որ Յակոբ առանց Աննիկի ան-
տարբեր եղբայրներուն սպասելու ըրած պիտի ըլ-
լար նոյն բանը...: Կէս օր եղած էր և ոչ մէկ լուր
չկար. Թօփանէլի Օղլուի լայն փողոցին մէջէն
գարնանային պտոյտի համար դէպի Չամլըճա և
Պուլկուրլու գացողներուն կառքերը կ'անցնէին և
կ'երթային առանց անոնցմէ մէկը իր դրանը առաջ
կանգ առնելու. Յակոբ տժգոյն և նիհարցած, հի-
ւանդի երեւոյթ ունէր իր քնատութենէն կարմրած
աչքերովը, որոնց մէջ դարձեալ կեանքը մարած
էր: Անբացատրելի անձկութիւնով մը հոգին լեց-
ուած էր, կարծես կը զգար մօտալուռ դժբաղդու-
թեան մը ծանրութիւնը որ արդէն կը ճնշէր իր
վրայ. ուսերը կը կքէին և անհանգիստ կը պտըտ-
քէր տան մէջ, առանց գիտնալու թէ ինչպէս ինք-
զինքը պաշտպանէ վտանգէ մը՝ որուն ինչ ըլլալը
չէր գիտեր և որուն ներկայութիւնը կը զգար սա-
կայն...: Երեկոյեան դէմ իր ջիղերը վերջին աս-
տիճանի գրգռուած էին. ալ յայտնի էր, այդ օրն
ալ Աննիկին եղբայրները չպիտի գային. ի՞նչ կ'ընէր
խեղճ աղջիկը իր սենեակին մէջ... արդեօք նուա-
զած էր անկիւն մը, թէ արդէն մեռած... Նա-
խորդ գիշերուան ուրուականը կը ներկայանար աչ-
քին և իրեն անօրինակ սարսափ մը կը ներշնչէր.
Ճերմակի սպասաւորը իր կարգին սոսկումէն առանձ-

հայած էր խցիկին մէջ. ամբողջ տունին վրայ
դժբաղդութիւնը կը սառառնէր արդէն... և դուր-
սէն անցնողները զգալու էին ասիկա...: Երբ ըսկը-
սաւ մթննալ, Յակոբ վայրկեան մը խորհեցաւ եր-
թալ քանի մը բարեկամներ գտնալ և անոնց ներ-
կայութեան մօտեցի յիմար աղջկան սենեակը. բայց
նախ որ գրեթէ բարեկամ չունէր, շատոնց ի վեր
յարաբերութիւններէ զուրկ ըլլալով՝ իր ծանօթնե-
րուն թիւը իսկ սահմանափակ դարձեր էր և յե-
տոյ պիտի չուզէր երբէք որ անտարբերներ գային
և իր սիրելի ազգականուհիին սենեակը մտնային
բռնի, ականատես ըլլալով անոր ամօթալի խեղ-
ճութեանը և գրեթէ մերկութեանը, այն Օրիորդ
Աննիկին որուն շնորհալի անձը, իր բացառիկ ըն-
դունակութիւններուն և կրթութեանը պատճառաւ
հէքեաթի պէս բան մըն էր Սկիւտարցիներուն մըտ-
քին մէջ:

— Վաղը առաւօտ առաջին շողեհնաւով՝ կ'եր-
թամ Բերա, Սարգիս աղային դուռը ձեռք կ'առ-
նեմ և ես գիտեմ զինքը հոս բերելու միջոցը. կը
բաւէ որ ըսեմ թէ Օրիորդ Աննիկ իր խելքը գլու-
խը եղած ատեն գանձած դրամները ամէնքն ալ իր
քով պահած է և մէկ ոսկի իսկ չէ ծախսած անկէ
ի վեր...:

Այս մտածումով կաղդուրուած երկնցաւ, ա-
ռանց հանուելու, բազմոցին վրայ և իր նախորդ
գիշերուան անքունութեան պատճառաւ անմիջապէս
քնացաւ:

Յանկարծ խորունկ քունին մէջէն արթնցաւ
տարօրինակ աղմուկի մը պատճառաւ. իրեն թուե-

ցաւ թէ հեռուն փողոցին մէջ մարդիկ կը գուչին,
կը պոռային և յետոյ ահաւասիկ իրենց դրանը կը
զարնէին... անմիջապէս ելաւ կանդնեցաւ. կան-
թեղին լոյսը կը խեղդուէր հոծ մութի մը մէջ ո-
րով սենեակը լեցուած էր... դուրսէն բռնեցքի
հարուած մը ապակի մը ջախջախեց և Յակոբ սոս-
կումով տեսաւ ալանդակ գլուխ մը որ կը պոռար.

Հատեցէք, ծօ՛... մէջը պիտի էրիք...:

Սկնթարթի մը մէջ ջախջախուած պատուհանէն
քանի մը հոգի ներս խուժեցին... նոյն միջոցին
վարը բակին մէջ արդէն ուրիշներ կը պոռային.

— Հասէ՛ք, ջո՛ւր, ջո՛ւր... մարդ չկայ տու-
նին մէջ... ջո՛ւր...:

Բացուած պատուհանէն ներս եկող թարմ օդը
քիչ մը կաղդուրեց Յակոբը և անմիջապէս պաղա-
րիւնութիւնը դատաւ. առաջին մտածումը եղաւ Ան-
նիկը ազատել... և որովհետեւ դէպ ի սանդուղը
կը վազէր, դրացի մը զինքը մեղմօրէն դէպ ի ետ
ընկրկեց.

— Վերը բոցերու մէջ է, դուրս ելէք...:

— Աննիկը վե՛րն է, դռնեց Յակոբ կակաղելով:

— Վերը մարդ կայ... վերը մարդ կայ եղեր...:

Քանի մը հոգիներ մինչեւ սանդուղին կէսը
բարձրացան, բայց մութէն չնշահեղձ ետ վաղեցին,
նոյն միջոցին ջրհանկիրները հասան...: Յակոբ կէս
մը մութէն խեղդուած, կէս մը ողորուած ջուրով,
գրեթէ խեղկոտոյս, հրմշակուելով ինքզինքը պար-
տէզը գտաւ. անկարողութենէն կատղած մէկ ձայ-
նի վրայ կը դռնէր.

— Աննի՛կը, Աննիկը աղատեցէ՛ք...:

Բայց երբ պարտէզէն աչքերը դէպ ի վեր վեր-
ցուց, տեսաւ որ արդէն բոցի հսկայ սիւն մը կը
բարձրանար տանիքէն և հարաւային օդէն մղուե-
լով կը տարածուէր դէպ ի մէկ կողմ ամբողջ տու-
նին վրայ. տանը ամէն ծակտիկներէն մուխին հետ
անհամար կայծեր կը խուժէին դուռս և կ'անձրե-
ւէին պարտէզին մէջ... Երբեմն հովը կրակի կտոր-
ներ և խանձածներ թեթեւ փետուրի պէս կ'առնէր
և կը տանէր մինչեւ մօտակայ տանիքներուն վրայ:
Վարի յարկի պատուհաններէն այլ և այլ կարա-
սիներ կը նետէին որոնք մեծ մասամբ կը ջախջախ-
ուէին գետնի վրայ: Յակոբ՝ անշարժ՝ ինքզինքը
կորսնցուցած կը գոչէր.

— Աննի՛կը, Աննի՛կը... Աստուած իմ...:

Բայց ժխտը, պոռչուողները այնքան ուժով էին
իր շուրջը որ իր աղաղակները կը խեղդուէին բո-
լորովին:

Հետզհետէ քանի դէպի բռնկած տան մօտենալ
կ'ուզէր, այնքան ետ կը հրուէր ամբոխէն... խառ-
նաշփոթ խօսքեր ականջին կը հասնէին.

— Անկարելի է, չպիտի կրնան աղատել...:

Չէ՛ ճանրմ, հապաւսին որ խենդը առաջ-
ուրնէ փախցուցեր են...:

— Դուռն ի՛նչ կ'ըսես, կրակը իր սենեակէն ելաւ:

— Աստուած իմ, Աստուած իմ, կը հեծեմէր
կէս հագուած կին մը, որ անկողնէն ելած փախչե-
ր, հատէ՛ք, Աստուծոյ սիրոյն, ջո՛ւր հասցուցէ՛ք,
հովը դէպի մեր կողմն է...:

Նոյն միջոցին ջախջախուած պատուհաններ
հրդեհէն կարմրած դէպի վար թափեցան... բազ-

մութիւնը ընկրկեցաւ ու Յակոբ նշարեց որ Ան-
նիկին սենեակին պատուհաններն էին...:

Աննի՛կ, գոչեց անգամ մըն ալ, այնպիսի
եղբրական սուր ձայնով մը, որ ամէնուն նայ-
ուածքները դէպի հոն դարձան: Ու ամէնուն թուե-
ցաւ որ բոցերուն մէջէն, որոնք ոլորտ ոլորտ դառ-
նալով սենեակին մէջ դէպի բացուած պատուհան-
ները կը խուժէին, կ'ախալային ուրուական մը երե-
ցաւ, հազիւ թէ մարդկային սիւնէթ մը, որ արագ
արագ կը դառնար սենեակին մէջ և յետոյ յան-
կարձ աներեւոյթ կ'ըլլար մութի սև և հոծ հոսան-
քի մը մէջ:

Թնդանօթի հարուածները կը թնդային նոյն մի-
ջոցին, և Յակոբին թուեցաւ թէ ամբողջ քաղաքը
կը արփէր իր ցաւովը... աչքերը միջցան և ինք-
զինքը կորսնցուց, ու հազիւ զգայնութիւնը ունե-
ցաւ որ զինքը կը տանէին, կը հեռացնէին ժխո-
րէն...:

Իճատիէի մէջ, ուր փոխադրած էր զինքը իր
ընտանիքին ծերուկ մէկ բարեկամը, հազիւ ինք-
զինքն եկած կը լսէր պահապանին ողբազին ձայ-
նը, որ կ'երկարածգուէր ծանուցանելով հրդեհը.

— Եանկուն վար...:

Շուները կուլային և թափառական կը վազվը-
զէին փողոցներուն մէջ. երբեմն անոնց լայլանը կը
լսուէր գիշերապահին ողբին հետ...:

— Եանկուն վար...:

Մեքենաբար, առանց ինքզինքնի գիտակցու-
թիւնը ունենալու, Յակոբ կը գոչէր.

— Աննի՛կը... ախ, Աննի՛կը...:

— Աննիկը ազատեցին, ըսաւ Վերջապէս ծերունի բարեկամին կինը, աչքովը նշան մը ընելով ամուսնոյն . . . :

Ճշմարտութիւնը ա՛յն էր որ ոչ ոք գիտէր թէ ի՛նչ եղած էր Աննիկ. մինչև առաւօտ կրակը տեւեր էր. Սարգիս ամիրային տունը պարտէզներով շրջապատուած ըլլալուն առանձինն այրեր էր իր կաղմածքներովը: Լուսնայէն ետքը միայն ջրհան-կիրները աւերակին մէջէն գտեր էին Աննիկին ած-խացած ոսկորները:

Այն օրը Զարուհի մինչև իրիկուն ի դուր ջանացեր էր որ հայրը առանց ժամանակ կորսնցնելու զբաղի Աննիկով, իրարու վրայ նամակներ զրկած էր գործատեղին, բայց հայրը կամ բացակայ եղած էր և կամ պատասխանած էր թէ՝ այն օրը չէր կրնար Սկիւտար երթալ:

Կէս օրէ ետքը ինքը ուղած էր անձամբ երթալ և հայրը համոզել, բայց մայրը յանդիմանած էր զինքը:

— Խեղճ ես Զարուհի, ի՛նչ կայ, այսչափ օր ապասեցին, թող այսօր ալ ապասեն, կիրակի օրով հայրդ գործին գնաց նէ, հարկաւ թէ չկրնար Սկիւտար երթալ:

— Հապա հօրեղբայրս, հապա գո՞ւն, հապա Տիկին Նոյեմի՞ն . . . :

— Ամէն մարդ իր գործը ինք գիտէ, յետոյ ատիկա էրիկ մարդու գործ է, մեղի՞ է մնացեր երթալ խենդը հիւանդանոց փոխադրել:

— Ա՛խ, մայրիկ . . . :

Յետոյ տեսնելով որ իր բոլոր փորձերը ապարդիւն եղած էին, սպասած էր երեկոյին հայրը տեսնելու, և այս անգամ վստահ էր թէ հետեւեալ առտուն անոր վիզէն պիտի կախուէր և բռնի գործադրել պիտի տար այդ գործը:

Զարուհի քանի մը ժամ պարապ ունենալով իր սննեակը քաշուեցաւ և թիկնաթոռի մը մէջ թաղուելով սկսաւ մտածել: Իր անցուցած խռովիչ գիշերը դեռ տենդով բաբախել կուտար սիրտը: Յակորին վրայ երազելով յանկարծակի կարմրութիւններ կը գգար և այտերը կ'այրէին . . . յետոյ ամօթով կը յիշէր Մարտիկեանը. յանկարծ ոտքի կլաւ:

— Ա՛հ, պիտի տեսնայ անիկա, մըմնչեց խղճուկ ձայնով մը, թող անգամ մը հասկնայ կեանքին մէջ թէ ի՛նչ է կնոջ մը, ինծի՛ պէս կնոջ մը հետ խաղալը:

Ընթրիքէն առաջ պէրանքով հագուեցաւ և հաշելին մէջ վերջին ակնարկով մը ապահովուելէ ետքը իր արդուզարդին, իր մազերու յարգարանքին վրայ մեկնեցաւ Տիկին Նոյեմիին տունը. այն գիշեր գիտէր թէ Մարտիկեան հոն պիտի ըլլար: Քնատութիւնը բնաւ հետք չէր ձգած իր թարմ դէմքին վրայ, մորթը միշտ իր սնդուսի յղկուն փափկութիւնը ունէր, մինակ աչքերուն մէջ յոգնութիւն կար, որ չես գիտեր ի՛նչ մը կուտար կախարդիչ և հմայող իր նայուածքին:

Ընթրիքի միջոցին Տիկին Զարուհի այնքան անփութօրէն զուարթ երեւցաւ որ Մարտիկեան այս

անգամ ճշմարտապէս բռնուած անոր սխրալի գեղեցկութենէն, անհանգստութիւն մը զգաց. արդեօք ո՛ւշ մնացած էր: Զարուհիին դէմքէն երջանկութիւնը կը ճառագայթէր և ասիկա կամովին էր բոլորովին, որուն յաջողութեան գաղտնիքը վրէժ մը ունեցող կնոջ սրտին մէջ է. իր գեղեցկութեան և բաղդին հետեւանքով Զարուհի թէև մինչև հիմա խաբելու, ինքզինքը ծածկելու կամ տարբեր ցուցնելու հարկ չէր տեսած և բնաւ փորձառութիւն չունէր, բայց մէկէն վարպետութեամբ կը կատարէր իր դերը այն հազուագիւտ արուեստագիտուններուն պէս որոնք առաջին անգամէն մեծ կ'ըլլան:

Ընթրիքէն վերջ Մարտիկեան խենդի պէս սիրահարուած էր Զարուհիին, բայց այլ եւս երկչոտութիւններ կը զգար այդ կրակի պէս կնոջ քով, որուն սիրտին մէջ կ'ենթադրէր թէ ուրիշին անուշը կար:

Երբ Տիկին Նոյեմի և Սարգիս էֆէնտի հիւրասննակին մէջ իրենց հիւրերով զբաղած էին, Մարտիկեան էֆէնտի կը փափար Զարուհիին ականջլին.

— Ինծի պիտի խենդեցնես, Զարուհի', մի խընդար այդպէս:

— Ըսածներուդ մէջ լալու բան չկայ, կարծեմ:

— Այնքան կը սիրեմ քեզի, գիտե՞ս Զարուհի':

— Օ՛հ, այո', գիտեմ, շատոնց է որ գիտեմ:

— Գիտե՞ս նաև որ իմ վրայ տարակուսիլդ....:

— Է՛հ, վե՛րջը... Ըսաւ յանկարծ Զարուհի բարձրաձայն, ցրտութեամբ Մարտիկեանի աչքերուն մէջ նայելով....:

Քանի մը հոգիներ հեգնական նայուածքներ ուղղեցին Մարտիկեանին որ հեռացաւ, սրտնեղ:

Հիւրերէն մէկը հրաւիրուեցաւ դաշնակ զարնելու: Մօցարդի մեղամաղձոտ սօնաս մը ունկընդբելով Զարուհի կը ժտածէր Յակոբին, որուն եղնիկի սեւ և երազուն աչքերը կարծես իրեն կը նայէին գորովանքով....:

— Մէկը ունի սրտին մէջ, կը խորհէր Մարտիկեան, յուսահատած իր ժամանակը անցուցած ըլլալուն. և ըսել որ ասիէ քանի մը շաքաթ առաջ այդ կինը իմա էր եթէ ուզէի....:

Սարգիս աղա թղթախաղով զբաղած և Տիկին Նոյեմի բամբասանքով՝ ոչ դաշնակին մօտիկ կ'ընէին ոչ իրենց շուրջը անցած դարձածին. միայն միւսիւ Գալուստ իր սուր մանիշակագոյն լեզուն կը հանէր շրթունքին վրայ կը պտտցունէր արագ արագ և իր պզտիկ բիբերը կը խողտայնէր հեգնանքով... վաղը պատմելիք բան ունէր. յանկարծ թնդանօթի հարուածները լսուեցան....:

— Կրակ կայ, ըսաւ Տիկին Նոյեմի և իր բոլոր ունեցածը ապահովագրած մէկու մը անիութեութեամբ աւելցուց.

— Ո՛վ գիտէ ո՛ւր է:

Տիրան և Վահէ դուրս նետուեցան երթալ պատըզամէն դիտելու համար:

— Վահէ', դուն մի երթար, ըսաւ մայրը պաշտօնով:

Վահէ այլ եւս հակապատկեր կը կազմէր իր եղբորը հետ... չափազանց նիհարցած և տոգոյն գրեթէ մեռելային տոգունութեամբ մը, աչքի ա-

ռաջք կը հիւծէր. բժիշկները այլ եւս ամէնքն ալ համաճայն հազիւ մէկ տարուան կեանք կուտային իրեն. բայց այս դժբաղդ պարագան հայրը միայն գիտէր, որուն ցուրտ դեղին և պղտիկ բերքերը նոյն անտարբերութեամբ կը բարձրանային իր անօգուտ զաւկին վրայ. մայրը հակառակ իր առաջի օրերուն յոռետեսութեան երբ ամէն բան կորսուած կը համարուէր, հիմա սկսած էր յուսալ:

— Ամէնքն ալ տգէտ և անկարող մարդիկ են, կ'ըսէր բժիշկներուն ակնարկելով, ես ուրիշ միջոցաւ պիտի աղատեմ զայն:

Բոլոր յուսահատած մայրերու պէս սկսած էր անտի նախապաշարունակներու դիմել. զանազան տեսակ նմայիկներ կը ծանրանային տղուն վախով զէն վար. ամէն օր կարդացողի մը կամ կախարդի մը կը տանէր, քաղաքին բոլոր այաղմաները ընտանի դարձած էին իրեն և Տիկին Նոյեմի իր այս տեսակ տեղերու յաճախումէն ամէն օր հրաշալի բժշկութիւններու պատմութիւններ կը բերէր:

Իր չուրջի մարդիկը սկսած էին տարակուսիլ իր խելացի կնոջ համբաւին վրայ. հազիւ թէ կիները զինքը կ'արդարացնէին.

— Յուսահատած մօր մը ամէն բան ներելի է: Քանի մը վայրկեանէն Տիրան վար եկաւ:

— Կրակը Սկիւտար կ'երևւի կոր, ըսաւ, մինչ ամէն ոք մոռցեր էր արդէն հրդեհը:

— Կարծեմ Սկիւտար աղգականներ ունիք, ըսաւ Սարգիս Էֆէնտիին՝ թուղթ խաղացողը:

— Հապա, ըսաւ Տիկին Նոյեմի, նոյն իսկ փայտաշէն խոշոր շէնք մը:

— Ապահովագրուած անշուշտ...:

Սարգիս Էֆէնտի անտարբեր շարժում մը ըրաւ.

— Գրեթէ փլատակ մը... ի՞նչ հարկ կայ մէջ մըն ալ վրան դրամ տալ, մանաւանդ որ եկամուտ չբերէր:

— Եւ արդէն ո և է վտանգ չկայ, ըսաւ Տիկին Նոյեմի, շէնքը ամբողջովին պարտէզներով շրջապատուած է, հարկ է որ կրակը ի՛ր մէջէն ելնէ:

— Սկիւտար ո՞ր կողմը, դարձաւ ուժգնօրէն Ջարուհի, Տիկին Նոյեմի վերջին խօսքերէն ուշաբերուած:

— Դէպի Չամլըճախ կողմը, ըսաւ Տիրան, ամբողջ լեռը լուսաւորուած էր բոցերով...:

— Բոցերը, բոցերը, կը թնդար Ջարուհիին մտքին մէջ, երբ խեղացնոր, չափազանց տոգուած վեր վազեց սանդուղներէն:

Ոչ ոք ուշադրութիւն ըրեր էր երիտասարդ կնոջ վարմունքին, ամէնքը իրենց սովորական զբաղումին դարձեր էին, բայց Մարտիկեան, որուն աչքերը չէին հեռանար Ջարուհիէն, հետեւեցաւ անոր:

Վերը, պատշգամբին վրայ, Ջարուհի և Մարտիկեան կեցած կը դիտէին հրդեհը, որ չարաշուք նարմութիւնով մը կը լուսաւորէր Սկիւտարի բարձունքը. Չամլըճան դիւթական լեռան մը պէս կ'երևար բոցերուն ետեւէն և երկնքին վրայ ամպերը վարդազուռած էին հրդեհին ցոլքերէն...

Նոյն միջոցին պահապանին ողբազին աղաղակը կը լսուէր Բերայի դեռ հեռաւոր փողոցներուն մէջէն.

Զարուհի ամբողջ մարմնովը կը դողդղար և անգիտակցաբար կրթնած էր Մարտիրոսին :

— Աստուած իմ, կը հեծեծէր շարունակ, հո՛ն է, այս բանը պիտի ըլլար վերջապէս, գիտէի... :

— Բայց հոգիս, հանդարտէ՛, կ'ըսէր Մարտիրոսն, այս կրակը բնաւ Թօփհանէլի Օղլու չէ, ուր կ'ըսես թէ քու ազգականներդ կը բնակին, անանկ ըլլար նէ հօրեղբայրդ, տիկինը, անասարբն՝ր կը նստէին :

— Բայց մտիկ ըրէ քիչ մը, չե՞ս լսեր որ պահապանը, Սկիւտար, Թօփհանէլի Օղլու կը պոռայ :

Օ՛հ, կարելի՞ է վստահիլ, և յետոյ Թօփհանէլի Օղլու ընդարձակ տեղ է... :

Կամաց կամաց Զարուհի ապահովուեցաւ. նոյն միջոցին աւելի ուժգին բոց մը բարձրացաւ և հովէն հալածուած տարածուեցաւ հորիզոնին վրայ... Երկրնքին վրայ ամպերը աւելի շառագունեցան :

Ի՛նչ աղուոր է, ըսաւ Զարուհի վերջապէս ակամայ սարսաղով... և յետոյ աւելցուց՝ ա՛հ, աս շուները կարծես թէ կ'ողբան գիշերին մէջ... ու պահապանին ձայնը... :

Իր բոլոր ջիղերը գրգռուած էին և յոգնած, թոյլ ու տկար կը զգար ինքզինքը. Մարտիրոսն Զարուհիին տկարութենէն օգուտ քաղելով թեւը անցուց մէջքին և հակառակ երիտասարդ կնոջ գիմադրութեան որուն սրտին բաբախումները կը զգար, զայն կուրծքին վրայ սեղմեց... :

Անգին Սկիւտարի բարձունքին վրայ բոցերը կը տոճոունէին վերջապէս և լուսաւորները կ'երեւէին... :

— Սկ գրեթէ մարեցաւ, երթա՛նք, ըսաւ վերջապէս Մարտիրոսն, մինչ Զարուհի սեւեռած աչքերով կը նայէր եղբրական գիշերին մէջ հետզհետէ մարող բոցերուն, հոգին լեցուն յուզմունքի, սարսաղի և նողկանքի խառն զգացումներով :

ԱՉՔԵՐԸ

ԱՐԻԿԵԱՆ ընտանիքը քանի տարիէ ի վեր
Կեսարիոյ չրջականերէն դադթելով հաւ-
տատուած էր Պոլսոյ մէջ. սկիզբէն քաշ-
ուած և անհաղորդ պարելէ ետքը՝ Փարիկ-
եան Գրիգոր աղա ձեռք ձգելով բաւական
բարեկեցիկ նիւթական կացութիւն մը, ըսկը-
սած էր վնասուիլ իր թաղին մէջ և հետզհետէ
անձնաւորութիւն մը դառնալ. բարձրահասակ յաղ-
թանդամ մարդ մըն էր ան, լայն և սովորական
դիմագիծերով և նշանակելի ո և է բան պիտի չու-
նենար, եթէ չըթնէրը, թուխերու յատուկ մանիւ-
շակադոյն և լեցուն չըթնէր՝ արհամարհանքի կամ
աւելի ճիշդը դառնութեան արտայայտութիւն մը
չունենային. այլ սակայն իր յարաբերութիւններուն
մէջ ո և է կերպով դառնացած մարդ չէր երևեր.
ընդհակառակը զիւրաւ խնդացող, ժպտուն աչքե-
րով, աւելի անհոգ մարդու տիպար էր որ ամէն լսան

իր զուարթ կողմէն կ'առնէ և որուն միակ մտա-
հոգութիւնն է վայելել. արդէն՝ թաւ և դէպ ի
վար կախուած պեխերը կը ծածկէին այդ զարմա-
նալի շրթունքները, որոնք ամէն վայրկեան կը հա-
կասէին իր անսպառ զուարթութեան և չդիտող
մէկու մը համար բոլորովին աննշմարելի էին. միայն
թէ երբ խօսակցութեան մը միջոցին, խօսքը դառ-
նար ո՛ր և է գայթակղելի նիւթի մը վրայ, Փարիկ-
եան իր արհամարհանքը կը յայտնէր ոչ խօսքով,
ոչ շարժումով, այլ դէմքին վրայէն զուարթու-
թիւնը կ'անհետանար, աչքերը թէեւ բաց, չէին
նայեր և շրթները կ'երեւէին միայն այն ատեն դառ-
նութեան ծալքով մը որ տեսակ մը անհանգստու-
թիւն կը պատճառէր ամէնուն:

Բայց այդ բոլորները շուտ կ'անցնէին և Փա-
րիկեան Գրիգոր աղա իր ծանօթներուն համար
զուարթ մարդ մըն էր, խօշ մարդ մը, և մանա-
ւանդ թէ գործը գիտցող, հը՛մ...:

Այս վերջի յասկութիւնը մանաւանդ Պօլսեցի
չյաջողուած խանութպաններ մասնաւոր խորհրդա-
ւորութեամբ մը կ'արտասանէին, որուն մէջ հիա-
ցում կար, վախ կար, և տեսակ մը ջերմեռանդու-
թիւն, գործի մարդու ջերմեռանդութիւն:

Աւելորդ է ըսել թէ Փարիկեանի վարկը սահ-
ման չունէր իր բնական թաղին մէջ և ասիկա
ոչ թէ միմասկ նիւթական տեսակէտով. արդէն չէ՞
մի որ նիւթական վարկը իր հետ կը բերէ նաև
բարոյականն ալ. երբ մարդ վստահ է թէ իր յա-
ճախած տունը միշտ տաք վառարան ո՛ր պիտի
գտնէ, գեղեցիկ կարասիներ, առատութիւն, ալ

բարակը կը նայի՞, ալ մտքէն կ'անցնէ՞ բարեկեցիկ
կամ հարուստ մարդուն հոգիին մէջ նայելու. նիւ-
թական միջոցներէ զուրկ ընտանիք մը կրնայ չա-
բաչար քննադատուիլ, բայց նոյն այդ քննադա-
տութեան պատճառ տուող թերութիւնները երբ
բարեկեցիկ մարդուն քով տեսնուին՝ ներողամտու-
թիւն յառաջ կը բերեն, լայն ազատամտութիւն մը
կը հանդարտեցնէ ամէնէն բծախնդիր միտքերը:

— Մարդկութիւն է, կ'ըլլայ...:

Արդէն բարեկեցիկ մարդը իր շուրջը կը կրէ
այդ միջնորոտը, այդ միջնորոտին մէջ պարու-
ռած է. ոսկին կը ցոլանայ, կը ճառագայթէ և
լուսեղէն անբռնաբարելի շրջանակ մը կը շինէ.
յանցանքը որի՞նն է. Փարիկեան Գրիգոր ալ շատ
լաւ տեղեակ ըլլալու էր իրերու այս վիճակին. ա-
սոր համար էր որ Պօլլա ընտանեօք հաստատու-
թեան հինգերորդ տարին միայն յարաբերութեան մէջ
սկսաւ մտնել տեղացիներուն հետ. անկէ առաջ ան-
ծանօթ, աննշմարելի գրեթէ, աննշան դրսեցի մըն
էր դրացիներուն համար: Չըսե՞նք թէ գործը գիտ-
ցող մարդ էր:

* * *

Եթէ Փարիկեան Գրիգոր աղա աննշմարելի միա-
ցած էր հինգ տարի, կարելի է ըսել թէ իր կինը
բնաւ տեսնող չէր եղած, այնքան փակուած ու
ծածկուած մնացած էր իր տանը մէջ տասը տարե-
կան խեղանդամ, տոգոյն և հիւանդկախ աղջկանը
հետ որ դժուարաւ կը քալէր, դժուարաւ կը շնչէր,
և կարծես աշխարհ գալուն զղջացած էր, վերջա-
պէս հրէշ մը՝ որ իր ծնողքը կ'ամէցնէր և հօրը ը-
սել կուտար սրտմտութեամբ.

— Կայնէ՛ , մանչ մը ունենամ . . . :

Եթէ իրենց յարաբերութիւններուն առջի օրերուն այդ պզտիկ վիժածը բամբասանքի առիթ տուաւ , միւս կողմանէ Տիկին Փարիկեանի հոյակապ գեղեցկութիւնը յայտնութիւն մը եղաւ . Պոլսեցի կլորիկ , խաթուն , կարմրուկ , լայնածաւալ կիններուն և դիւրաթեք շնորհով մը , մայրաքաղաքացիի յատուկ վաղանցուկ սիրունութիւնով մը օժտուած օրիորդներուն քովը շքեղ կաղնիի մը չճաշակուած և վայրի գեղեցկութիւնը ունէր անիկա . հակառակ Պոլսեցիի և դրսեցիի ճաշակներու տարբերութեան , որ պատճառ կ'ըլլայ յաճախ մէկ կամ միւս կողմէ զիրար անգիտանալու , ոչ ոք համարձակեցաւ քրնշադատութեան ենթարկել Տիկին Փարիկեանի գեղեցկութիւնը : Անիկա բարձր հասակ մը ունէր , որուն վրայ խրոխտօրէն կը բարձրանար սեւ մազերով ծածկուած գլուխը , դիցուհիի գլուխ մը , ա՛յնքան դիմագիծերը մաքուր էին . ողորկ և ազնուական ճակատին վրայ մազերը երկուքի կը բաժնուէին , և իր դեռ նոր Պոլսեցիացածի անճարակութեամբ — որ չնոր՛ մըն էր գրեթէ — անպաճոց՝ կը հաւաքէր զանոնք ծոծրակին վրայ որ իր կիսադէմքին պիտի տար յունական արձաններու հարազատութիւնը , եթէ քիթը՝ թեթեւ մը արծուային՝ չխանգարէր հաճելիօրէն ընդհանուր գիծերուն քիչ մը շատ խիստ ներդաշնակութիւնը : Բայց իր ամբողջ անձին վրայ , ինչ որ ամէնէն աւելի զարմացում և գրեթէ յուզմունք կը պատճառէր , իր տարօրինակ աչքերն էին , իր սեւ և անթարթ աչքերը որոնց մէջ ապաստանած էին կարծես իր երիտա-

սարդ , գեղեցիկ և առանձին ապրող կնոջ հոգեկան քողոր վրդուլմունքները , կարօտները և անսահման տրտմութիւնը . արդարեւ հակառակ իր ամուսնոյն համակերպած երեւալուն , որուն հրամանները կը կատարէր վարժ աղախնի մը խոնարհութեամբ և ճարտարութեամբ , հակառակ իր սակաւախօսութեան որ անխոթորիկ , անայլայլ և ապահով կեանքէ մը ներշնչուած կը թուէր , իր աչքերը , տարօրինակ աչքերը յանկարծակի յայտնութիւն մըն էին՝ կարծես մեծ հրայրքով մը տոգորուած կամ մեծ գաղափարի մը սեւեռած հոգիի մը քողոր տուայտանքը մատնող :

Այդ երկայն կտրուած աչքերուն և սեւ թարթիչներուն ներքեւ սքողուած իր մութ խոշոր բիւրերը շատոնց ի վեր վառուած և դեռ նոր մարած բանի մը տպաւորութիւնը կ'ընէին մէկէն ի մէկ , բայց երբ մօտէն դիտէիր , կարծես երկու բացուած քներ էին մշտնջենապէս վառուող հոգիի մը վրայ , որուն սաստիկ և մթին ցլըքը կ'արտայայտէին , այնքան ուժգին , գրեթէ ծակող էր իրենց փայլը , և որոնք թեթեւօրէն սքողուած կ'ըլլային կապտորակ շոգիով մը :

Երբ հեռուն նայելու համար արտեւանունքը կը քթթէր , այդ կապտորակ շոգին կ'ողողէր բոլորովին և ա՛լ աչքերուն ձերմակը չէր երեւեր ըսաւ :

Պոլսոյ այդ երկրորդական արուարձանին մէջ , ուր մանաւանդ սկսած էին յարաբերութիւններ հաստատել Տէր և Տիկին Փարիկեան , ոչ մէկը կարող էր կարդալու և նոյն իսկ նայելու այդ անօրինակ աչքերուն մէջ , որոնցմով արդէն Տիկին Փա-

ըրկեան տեսակ մը անհասնդատութիւն կը ներշնչէր և թէև հիւրասէր և բարեացակամ ուրիշներու հանդէպ՝ անհաղորդ և օտար կը մնար բոլորովին :

Եւ հակառակ որ այդ վայելուչ հասակը կը կէքէր, կը բարձրանար ամուսնոյն հրամանները կատարելու համար անշուկ, շարժումներու այն անգիտակից ներդաշնակութեամբ որ գեղեցիկ գիծերը իրենց մէջ իսկ կը սլարունակեն կարծես, Տիկին Փարիկեան օտար կը մնար նաև ամուսնոյն, իր զսակին, իր չհասկցուած և խրոխտ գեղեցկութեան մէջ առանձնացած :

* * *

Արդարեւ այդ շքեղ կաղնիին վրայէն փոթորիկ մը անցեր էր. տարիներ գլտորեր էին, բայց ատելութիւնը, զգացումներու սովի մէջ եղող բուռն հոգիի մը բովանդակ ուժովը մխրձուած էր իր էութեան մէջ և իր կեանքին խառնուած, իր գոյութեան մաս կազմած էր :

Գաւառական սովորութիւններու համեմատ, զինքը շատ կանուխէն, դրեթէ տղայ նշանած էին Գրիգոր աղային. բայց այդ տասներկու տարեկան աղջկան մէջ կինը կ'արթնար զգացումներու տարօրինակ հարստութիւնով մը : Թէ ի՞նչպէս միջակ դասակարգէ, սովորական և դուռնոտիկ մարդերէ կրնար ծնիլ այս աղջիկը որ խանձարուրի կապոյցներուն մէջէն իսկ արդէն կը յայտնուէր in-fanteի յողմած աչքերով, որոնք կարծես դարաւոր փարթամութիւններու ձանձրոյթը ունէին իրենց մէջ, և յօնքերու այն անթիրի գիծով զոր դիմադէսներ հրամայելու վարժուած անձերու և ա-

նոնց սերունդին միայն յատուկ կը նկատեն, այնպիսի գաղտնիք մըն է որ ամէն անգամ երեւան դալուն ի դուր զբաղեցուցած է դիտողները :

Ամէն սրբազային դեռ բոլորովին դեռատի, Տիկին Փարիկեան սրտին խորէն զգացած էր այն մեծ անջրպետը որ զինքը կը բաժնէր ուրիշներէն, և ինքն իր մէջ ամփոփուած, ձեւով մը առանձնացած էր, միայն կրաւորապէս վարուելով դուրսի աշխարհին հետ. ո և է դաստիարակութենէ զուրկ և միտքը անտաշ, բնականաբար ինքզինք ամբողջապէս դնաճատելու վիճակի մէջ չէր, բայց միւս կողմանէ խորապէս և անգիտակցաբար իր գերազանցութեան զգայնութիւնը ունէր, երբեմն այնպիսի ուժգնութեամբ մը որ գլխի պտոյտ կը պատճառէր իրեն, և թոյլ չէր տար որ իր ներքին կարողութիւններուն համաձայն ընթացք մը ունենայ կեանքին մէջ :

Այս պատճառաւ անտրտունջ ամուսնացաւ Գրիգոր Փարիկեանի հետ, առանց ինքզինքը կռիւու, պզտիկ առեւտուրով զբաղող այդ մարդուկին հետ, որ իր տէրը կը դառնար :

Մնայլ և առանց ուրախութեան եղան ամուսնութեան առաջին օրերը, և օր մըն ալ, Գրիգոր աղա մեկնեցաւ Պոլիս եկաւ բազմ փնտռելու : Կինը մնաց մենաւորիկ կեսրոջ առունը և տաժանելի յղութեան երկար ափսոսերէ կտքը՝ իրենց անուրդաշնակ ամուսնութենէն ծնաւ այս խեղանդամ աղջիկը : Հինգ երկար տարիներ անցան այդպէս և Տիկին Փարիկեան աղախնի դերին իջած էր կեսրոջ տունին մէջ, առանց ո և է լուրի իր ամուսնի-

նէն, ուրկէջ լքուած ըլլալու կրկին ամօթը և ցաւը զգաց իր չարաչար վիրաւորուած արժանապատուութեան մէջ, գուրգուրանքի միակ առարկայ ունենալով հրէշ տղեկ մը, ողորմելի վիժած, որուն իր աղջիկը ըլլալը կը մերժէր ներքնապէս իր բոլոր փաթեամ անձին հպարտութեամբը: Տիկին Փարիկեան հինգ տարիներու երկայն շրջանի մը մէջ իր յուզմունքի ծարաւի հոգւոյն խորը դիզեց իր ամուսնոյն համար՝ այն անմարելի և քննախնդիր առեւտրութիւններէն մէկը որ սակաւ առ տակաւ պիտի գրաւէր, պիտի ողողէր իր ամբողջ էութիւնը. այդ խուլ և զսպուած առեւտրութիւնը իր ծայրայեղութեան հասած էր երբ Փարիկեան իր մօրը գրած մէկ նամակին մէջ ուզած էր որ կինը և աղջիկը Պոլիս գան. հաստատուն գործի մը գլուխ էր անցեր և ալ չէր ուզեր պանդուխտ մնալ, Պոլսոյ թաղերէն մէկուն մէջ տուն մը բռնէր էր և թէև դեռ համբերութեան պէտք ունէին, Աստուծոյ մով իր կինը և աղջիկը կ'ապրեցնէր և հետզհետէ յառաջ կ'երթային: Փարիկեան, իր առանց ընտանիքի չարքաշ և զրկուած կեանքին մէջ, ամէն հաճոյքէ զուրկ, երբեմն երբեմն խորհած էր կնոջը, այն դեռատի աղջկան որուն տիրական գեղեցկութիւնը զրոյմուած էր մտքին մէջ. բայց քանի՜ մայրաքաղաքի մէջ վարած կեանքը կ'երկարէր և գաւառը ձգած՝ մերձաւորներուն յիշատակը կը սքողուէր, կասկած մը կ'արթնար կը ծաւալէր մտքին մէջ.

— Տեսնենք նորէն գեղեցիկ պիտի գտնամ այդ գաւառացի աղջիկը:

* * *

Փարիկեան Գրիգոր աղա չէր ուզեր աչքերուն հաւատալ. չլացած, հրապուրուած էր իր կնոջը հասունցած և համեղ գեղեցկութենէն և խնդի պէս սիրահարուած էր անոր, եթէ կարելի է ըսել թէ ամուսին մը կը սիրահարուի իր կնոջը. բայց հետզհետէ երկար տարիներու ընթացքին մէջ անդրադարձած էր որ գոցուած դուռ մըն էր կնոջը հոգին, անբռնաբարելի պատ մը, որուն ի գուր կը զարնուէր իր ճաղատ գլուխը. իր բոլոր փայփայանքները, գորովանքը ի գուր եղած էին. նոյն իսկ իր վիրաւորուած հայրութեանը մէջ կուլ տուած էր ճղճիւմ աղջիկ մը ծնած ըլլալու ամօթը և կնոջը ներած էր երկար տարիներու ամուսնունք անոր սիրտը չահելու համար: Իրաւ է թէ Տիկին Փարիկեան իրականին մէջ ո և է ձեւով գանգատու լու տեղի չէր տար իր ամուսնոյն. հլու և համակերպող՝ երբեք արտունջ մը չէր եկած իր շրթունքներուն վրայ որ սրբապղծուած դիցունիի մը հպարտ ցաւը կ'արտայայտէին, բայց Փարիկեան Գրիգոր աղան ո՛րքան պիտի նախընտրէր զիմադրութիւնը, ըմբոստացումը, գոնէ անգամ մը բարկութիւնը տաքցնէր այդ մարմարէ մարմինը որ մեռելի պէս պաղ կը մնար իր քովը, ցաւագին գիշերներու մէջ ուր Գրիգոր աղա յուսահատած, կատաղութենէն է՛ն վիրաւորիչ բառերը կ'ոռնար, որոնց կը յաջորդէին խելայեղիչ փայփայանքներ, երկայն այրիութեան մը տոկացող մարդու յամառութեամբ: Իր միտքէն կ'անցնէր իսկ իր կնոջը կրած երկայն մարտիրոսութիւնը, որուն պատիժը կը կրէր հիմակ: Եր-

բեմն երբ իր աչքերը կը հանդիպէին կնոջը ան-
թարթ միջին աչքերուն, որոնք կարծես պարտապի մը
արհաւիրքին վրայ բացուած էին, Գրիգոր աղա ան-
բացատրելի անձկութիւնով մը լեցուած, զգայնու-
թիւնը ունենալով այն անսահման և մահացու ա-
տելութեան որով պարուրուած էր, գլուխը կը
շարժէր տխրօրէն և կ'ըսէր.

— Դուն իս պիտի մեռցնես :

Իր տենդագին յուզմունքներէն և սիրոյ տագ-
նապսներէն ետքը, յուսախաբ, ինքնալկման մը
մէջ կ'իյնար որ կրնար երկար տևել, եթէ անմի-
ջապէս իր մէջ չբարձրանար ուրիշները ինչ պիտի
ընեն իր մօտը: Ոչ մէկը իրենց ծանօթներէն չէր
թափանցած այն դժնդակ եղբերդութեան որ ի-
բեկնց մտերիմ կեանքին մէջ տեղի կ'ունենար: Իր
գործերը լաւ կ'երթային, և ամէնքը զիրենք եր-
ջանիկ կը կարծէին. ինչ պէտք կար որ ամէնքը
բանային իր արիւնոտած սիրտը և յօշոտէին, ոտքի
տակ առնէին իր ցաւերը: Ասոր համար էր որ փա-
րիկեան Գրիգոր աղա կը ջանար մոռնալ իր ընտա-
նեկան վիշտը երբ կը ներկայանար ուրիշներու:
Ասկէ զատ երբ առաւօտուն գործին կ'երթար և
կը հեռանար իր կնոջը աչքերէն, թեթեւութիւն մը
կը զգար և ինքզինքը կուտար բոլորովին իր առե-
տուրին, բայց ինչ ալ որ ընէր իր բնական զուար-
թութիւնը հետզհետէ կ'անհետանար դաժան տրիս-
տութեան մը մէջ: Օրին մէկն ալ Փարիկեան Գրի-
գոր աղա, գլխու սաստիկ ցաւէ մը բռնուած, կէս
օրին ձգեց իր գործատեղին և տուն վերադարձաւ:
Իր սլաշտօնակիցները կ'ըսէին արդէն աստեղէ մը
ի վեր.

— Աս մարդը բան մը ունի, առջինը չէ:

Շրթներուն անկիւնները դէպի վար կախուած
էին և աչքերը զուրկ նախկին զուարթութենէն,
կարծես կոյրի աչքեր էին, ա'յնքան լոյսը մարած
էր անոնց մէջ. կորաքամակ և սարսուղով բարձ-
րացաւ զառիվերներէն իր տունը հասնելու համար.
Երկար ատենէ ի վեր տաժանքով քալած ըլլալու
զգայնութիւնը ունէր և կարծես ուսերը կը կքէին
քանի տունին կը մօտիկնար:

Տիկին Փարիկեան ընդունեց զինքը իր սովորա-
կան անտարբերութեամբ. երբ Գրիգոր աղա տեղա-
ւորուեցաւ անկողնին մէջ, նշմարեց — կամ իրեն
թուեցաւ, կարելի չէ ճշդել, — որ կապտորակ շո-
գին ալ աւելի կը ծածկէր իր կնոջը սև աչքերը և
անոնց նայուածքին այրուցքը կ'անդրադառնար
հոգւոյն մէջ՝ անողոք, քայքայող, թունաւոր:

— Սա աչքերդ անդի'ն դարձուր:

Երկար չսպառկեցաւ Գրիգոր աղա. բժիշկը ըսաւ
թէ ուղղատապէ բռնուած է. իր սաստիկ տենդե-
րուն մէջ բառ մը միայն կ'արտասանէր.

— Սա աչքե'րդ, աչքե'րդ...:

Այդ աչքերէն հալածուած էր մինչև ետքը և
իր բարեկամներէն ոչ ոք հասկցաւ թէ իր կնոջը
աչքերն էին այդ հետապնդող, սպաննող աչքերը...:

Գրիգոր աղա խոր թմրութեան մը մէջ թաղ-
ուեցաւ և առանց բառ մը մընջելու մեռաւ աչ-
քերը կէտի մը սեւեռած և արհաւիրքով ընդլայ-
նուած և զորս դրացի պառաւները դժուարաւ դո-
ցնցին:

Չափազանց տժգոյն, մեռելին չափ ձերմակ,

Տիկին Փարիկեան իր սգաւորի հազուստներով աւելի գեղեցիկ, անշարժ կը մնար, իբր թէ արձանացած ըլլար: Դիւրաւ կը բացատրուէր ասիկա:

Այնքան անակնկալ եղած էր հարուածը, կ'ըսէին ծանօթները, այնքան անգուշ, ի՞նչ պիտի ընէր հիմա խեղճ կիներ...:

Ծանօթներ և ազգականներ զբաղեցան Գրիգոր աղայի յուզարկաւորութեամբ, որ իր կացութեան արժանաւայել շքով տեղի ունեցաւ:

Ո՛չ երբ դադարը դուրս կը հանէին, ո՛չ երբ զանգակները ղողանջեցին, ո՛չ իսկ երբ յուզարկաւորներու թափօրը անցաւ տունին առաջքէն, Տիկին Փարիկեանի աչքերը չխոնաւցան: Անոնք բոլորովին ողողուած իր հոգիին ատելութենէն բըզխող սև շողիւնով, այն հղօր ատելութենէն որ գերեզմանէն անդին ալ կ'անցնէր, կարծես իրենք իրենց մէջ կ'այրէին և պիտի փճանային իրենց յարատեւ սեւեռումին մէջ:

Բայց ոչ միայն հանդիսականները, այլ զիրենք մօտէն ճանչցողները իսկ մտքերնուն չանցուցին Տիկին Փարիկեանի հոգին գրաւող ճշմարիտ զգացումը, ու երկար ատեն մէկու մը խորունկ ցաւը բացատրելու համար կ'ըսէին՝

— Տիկին Փարիկեանին պէս, դիտէ՞ք, այնքան ցաւը սաստիկ էր որ կաթիլ մը արցունք չելաւ աչքերէն...:

ՅԱԻՒՆ ՀԵՇՏԱՆՔԸ

ԱՌ ՊԱՐՈՆ ՔԱՅ

ԵՌ Սօնիաի դէմքը ապաքինումի դալկութիւնը ունէր. նիհար՝ իր երկայն և ճերմակ շրջազգեստին մէջ, բազմոցին վրայ երկընցած և աչքերը տենդոտ ինծի հետ կը խօսէր ատենէ մը ի վեր:

«Յաւիս սաստկութենէն և գլխուս պըտոյտէն զգեսնուած, սարսուռներէս դեղեւուն, առանց մտածումի համակերպեցայ հիւանդանոց մնալու: Բժիշկը կը ջանար զիս համոզել: Զինքը մօտիկ կ'ընէի սքողուած աչքերով և մտքով: Անշարժ կեցած էի, հիւանդանոցը մնալու որոշած՝ այլ սակայն անկարող որոշումս բաւերով արտայայտելու: Գիտես թէ ինչ սարսափելի հիւանդութեամբ մը կը տանջուէի: Վիրաբուժական դործողութիւն մը անհրաժեշտ էր և զիս շրջապատող անձերուն խօսքերէն, ինծի ուղղուած հարցումներէն և մանաւանդ ինծի շուայուած տեսակ մը բարեացակամութենէն հասկցայ թէ կեանքս վտանգի մէջ էր. բայց ամբողջ օրուսն մը յոգնութիւնը մէկ Cliniqueէն միւսը, անորոշ՝ ընելիքիս ու հարաւածուած անհեղի յայտնութիւններէ՝ այնպիսի ինքնաշարժ մը պատճառեցին ինծի որ առանց կամքի

կը հետեւէի խօսակցութեանց, սարսափելու ոյժը իսկ չունենալով:

«Այլ սակայն հիւանդանոցին մէջ, գիշերը չկըրցայ քնանալ. մինչեւ առաւօտ խորհեցայ բոլոր այն բաներուն, որոնց պիտի ենթարկուէի և հիւանդանոցուն հոծիւնները ու ցաւի ճիւղերը զիս կը յուզէին, ինչպէս եթէ անոնց տառապանքին դուժարը ծանրանար իմ վրաս: Անդամադրելի ցաւ մը զիս կը գալարէր և կը զգայի քունքերս լեցուն ու սրտիս բաբախումները արագ և սպառնազին իբր թէ վերջի մը շտապէին:

«Ժամերը անցան յամբարար:

«Գլուխս ծանր՝ յոգնութենէ, աչքերս կը թափառէին վախկոտ և խուսափող նայուածքով մը սրահին երկայնքին, ճերմակ անկողիններուն շուրջը մինչեւ որ վերջապէս արշալոյսին մէջ տփռոյն, աւելի ճերմակ և աւելի երկայն երեւցան ինձի:

«Կամաց կամաց վարժուեցայ այս կեանքին. առաւօտները աւելի թեթեւ էին և գիշերները երբեմն կը քնանայի: Բայց երբէք չպիտի մոռնամ երկայն սրահները, երկայն և ճերմակ ինչպէս եթէ պատանքով մը պարուրուած ըլլային և մանաւանդ չպիտի մոռնամ գիշերները, այն չվերջացող և սարսափելի գիշերները, երբ մինակս ցաւին հետ, անկարող ցաւին դէմ, կը տառապէի, մինչեւ առաւօտ, ջղազրգիւ, կուրծքս հեծկտանքներէ խեղդուած և աչքերս վիրաւոր անքունութենէ...: Զէ՛, չպիտի մոռնամ տփռոյն արշալոյսները, ինչպէս ոչ մէկ տեղ չեմ տեսած, և տաժանելի քունէ մը ետքը ծանրօրէն բռնաւորուած տառապանքներով

պիտի յիշեմ միշտ սուր ցաւերու զարթնումը՝ ուր միտքը պահ մը ընդարձացած՝ չարիքին յիշատակովը կը սարսռայ...: Յետոյ բփշկին սպասումները ոճրագործի մը պէս դողահար ու շարքը բոլոր գործիքներուն, այն անգութ մետաղներուն որ քիչ մը ետքը միախ մէջ պիտի մխուխ և պիտի գալարեն զիս անկողինն վրայ, ինչպէս երէկ, ինչպէս վաղը, ինչպէս մինչև վերջին օրս թերեւս...:

«Բայց, մտիկ ըրէ... ինչ որ միշտ կենդանի պիտի մնայ հոգւոյս մէջ, այն ակտաւոր հաճոյքն է որ յանկարծ ըղխեցաւ ցաւիս մէջէն և անյադթելի ու հզօր՝ ընկճեց ամբողջ էութիւնս, զիս պահելով մշտնջենական տենդի մը մէջ՝ բաբախուն ցաւէ և հեշտանքէ...:»

Վրդովուած կը նայէի Սօնիային. գլուխը դէպի ետեւ հակած էր և իր յոգնած թեւերը կողն ի վար կ'իյնային ու այնքա՛ն տփռոյն էր, այնքա՛ն տենդկար աչքերուն մէջ, որ կարծեցի թէ տագնապ մը պիտի ունենայ: Ինձի նայեցաւ և կարծես թափանցելով մտածումս, թեթեւ մը ժպտեցաւ և շարունակեց.

— «Արդէն վիրաբուժական գործողութեան օրն էր. անբացատրելի հաճոյքով մը կը ներշնչէի իճօրոճօրմը՝ որուն բարկ և դառն հոտը կը սպրդէր էութեանս մէջ, անդամներուս տալով հետզհետէ հեշտադին ընդարձացում մը. այլ սակայն միտքս տարօրինակ պայծառութիւն մը ունէր, այնպէս որ երբ աչքերս կը գոցէի՝ ինձի կը թուէր թէ արտեւանունքներուս թեթեւ վարագոյրը չէր կրնար ծածկել արտաքին աշխարհը:

«Եւ անդամներս պողպատի պէս կարծր, հետըզհետէ կը ծանրանային անկողնիս վրայ...»

«Յանկարծ փայլ մը, շողշողուն և անօրինակ փայլ մը լուսաւորեց ուղեղիս ամէնէն մթին անկիւնները: Ինչպէս դո՛հ էի սակայն անէնանալուս. անյագօրէն կը շնչէի խորոճորմը որ հիմա աւելի ծանրօրէն կը ճնշէր ուղեղս, կարծես զայն պատռելով: Մարմինս բոլորովին թմրած, մինակ գլուխս կը զգայի՝ անհամեմատօրէն խոշոր եւ ցաւով լեցուն, իբր թէ ամբողջ էութեանս ցաւերը հոն ապաստանած ըլլային:

«Ինչպէս պիտի ուղէի աչքերս բանալ, սակայն հիմա ինծի կը թուէր որ արտեւանուէնքս կը խորուէին դանկիւս մէջ երկաթէ կալարիչներու պէս և ինծի կը թուէր նաեւ որ խորոճորմի անցքը խոռոչ մը բացած էր շրթունքներուս և ռնգունքիս վրայ: Կը մտածէի, ահաւասիկ ա՛լ վերջացած է, ա՛լ դոյութիւնս չունիմ և եթէ ամբողջ մարմինս կտոր կտոր ընեն, ալ բան մը պիտի չզգամ. ինչպէս գեղեցիկ է սակայն. որովհետեւ դիմացս ճառագայթող լոյսին մէջէն տեսայ յանկարծ երկայն ճամբայ մը, ճերմակ ճամբայ մը որ անբիծ ժապաւէնի մը պէս կ'երկարէր դէպի անհունութիւնը, և լուսաւոր ամպեր կը տատանէին առանց աղտոտելու ճամբուն ճերմակութիւնը: Ահաւասիկ ճամբանս դուրիէ պէտք է քալեմ:

«Եւ այս դադախարը կը յամառէր մտքիս մէջ, կ'երկարէր ճամբուն երկայնքին. ինչպէս գեղեցիկ է, և ինչպէս կը տեսնէի լուսաւոր ամպերուն մէջ մանիւշակագոյն բոյսեր անհունօրէն երկնցած և

պերճ՝ իրենց խոշոր և կարմիր բաժակներով, որոնք կ'օրօրուէին պարապին մէջ, երգելով անհամար բոժոժներու նման... ոնքան այդ երգը դառն էր և հեշտագին միանգամայն թունաւոր ծաղիկներու բուրմունքին պէս...»

«Երկայն ատեն մտիկ ըրի. այլ սակայն զգացի որ շրթունքներուս վրայ խոռոչը կը մեծնար և յանկարծ իմ թմրած մարմնոյս մէջէն անընկճելի ցաւը բարձրացաւ մինչև գլուխս, կարծես ուղեղս ճեղքելով, և ամէն բան անյայտացաւ շուրջս...: Աչքերս բացի տաժանքով և տեսայ մարմինս անկողնիս վրայ ինկած, վախտ և տոճոյն՝ դիակի մը պէս:

«Վէրքը բացած էին, մորթս չոր և կապտորակ կ'ուռէր, բժիշկը վրաս հակած էր արդէն, նշգրաւ կը մատներուն մէջ:

— «Օ՛հ, գոչեցի սարսափահար... դեռ քնացած չեմ... դեռ քնացած չեմ...»

«Յաջողեցայ բարձրացնելու գլուխս, բայց մարմինս անկենդան՝ դամուած մնաց անկողնին: Անբացատրելի սուրսափ մը լեզուս կը ծանրացնէր, և կը զգայի խորոճորմին հոտը հիմա աւելի ուժով, աւելի դառն, որ նողկանք կուտար ինծի և կոկորդս կը սեղմէր: Հալած կապարի պէս ծանր և այրող արցունքներ կ'իջնային այտերէս վար, կարծես մորթս սկրզելով և քունքերուս վրայ մագերս կը թրջէին պաղ քրտինքով մը:

«Բժիշկը՝ Տօքթ. Բարօ ինծի եկաւ, գլուխս հանգեցուց բարձին վրայ, քրտինքս սրբեց և անհուն բարութեամբ մը որ անշնչելի մնաց հոգեոյս

մէջ, երկարօրէն նայեցաւ ինծի. այդ նայուածքին ազդեցութեան տակ՝ տղու մը պէս տկար և ըմբոստանալու անկարող՝ յամրաբար աչքերս գոցեցի. քիչ յետոյ լուսթիւն մը տիրեց մտքիս մէջ. ինծի կը թուէր սակայն որ աչքերս բացի, որովհետեւ ակնակապիճներս պարապ կը զգայի. բայց բան մը չտեսայ և յանկարծ մութին և լուսթեան մէջ ձերմակ մարմին մը երեւցաւ դիմացս, տփռոյն և նիհար մարմին մը, արիւնոտած՝ խոշոր վէրքով մը. և այս մղձաւանջը մնաց մինչև ետքը մտքիս մէջ տարտամօրէն դադարաւոր ունենալով թէ ա՛յդ իմ մարմինս էր:

«Երբ արթնցայ, անկողինը թրջուած էր թանձր կարմիրով մը և ամէն կողմէն կողերուս երկայնքին՝ այրող արիւնը կը հոսէր դանդաղօրէն. Տոքթ. Բարօ, որուն ձեռքերը կարմրած էին իմ արիւնէս, և աչքերը կը փայլէին տարօրինակ տենդով ինծի կը նայէր: Այս միջոցին հաղիւ թէ նշմարեցի բոլոր անոնք. անձկութեամբ լեցուն էի և մղձաւանջը կը յամառէր ուղեղիս մէջ. և հետզհետէ քանի՛ մարմնոյս ընդարմացումը կը դադրէր և միւսը կը վերսկսէր ապրելու, այնքան սուր ցաւեր՝ նշգրտիկն հետքերէն և վէրքէս հոսած արեան խոնաւութիւնը զիս կը ցնցէին ջղաձգօրէն:

«Այսպէս անցուցի բոլոր գիշերը: Առաւօտեան դէմ միայն խորունկ քունով մը կը քնանայի, երբ մէկէն արթնցայ. դիմացս կը տեսնէի Տոքթ. Բարօին արիւնոտ ձեռքերը և կը զգայի իր նայուածքը աչքերուս մէջ. վերստին ապրեցայ գինովութեան և ցաւի վայրկեանները և քանի՛ կը խորհէի

բոսոնց, տենդիս մէջէն՝ հեշտանքի երկայն սարսուռներ կը ցնցէին հոգիս...»

Նայուածքը բիւրեղուս մէջ, ակունները գրեթէ սեղմուած, ձայնը մարած՝ իր տփռոյն շրթունքներով Սօնիա կը մրմնջէր.

— «Ի՛նչպէս քեզի բացատրել արիւնին գինովութիւնը. քու արիւնդ որ կը հոսի կողերէդ վար, և մեծ ցաւին ընդարմացումէն հաղիւ դարձած՝ բժիշկին տեսքը արիւնոտ ձեռքերով, քու արիւնէդ կարմրած: Զօրաւոր մղում մը զգացի դէպի այդ ձեռքերը և զանոնք վերստին տեսնելու բաղձանքը զիս կը տանջէր: Անոնք բան մը ունէին իմ էութիւնէս, անոնք պայքարած էին իմ ըմբոստացած միսիս դէմ, և զիս ընկճած էին սարսափելի մետաղը մխրճելու համար վէրքիս մէջ:

«Անոնք իմ տէրս դարձած էին, իմ բացարձակ տէրս. ինքնամոռացումի անյաղթելի զգացում մը զիս կը հպատակեցնէր անոնց: Եւ հեշտանքով գլուխս ձգեցի բարձին վրայ և աչքերս գոցեցի աւելի ուժով զգալու համար իմ վրաս, արիւնոտ ձեռքերուն ծանրութիւնը...»

«Եւ ահաւասիկ. անկէց ի վեր օրեր անցեր են, բայց այդ ամենահզօր ազդեցութիւնը չէ հեռացած ինձմէ. ընդհակառակը ամէն օր բան մը տեղի տուաւ իմ մէջէս:

«Մարմինս՝ հնազանդ ցաւին՝ հոգւոյս մէջէն ծաղկեցուց հիւանդագին հաճոյք մը որ ամբողջ օրը սիրտս բարբախել կուտար սպասուած ժամուն յիշատակովը. գիշերը երբ յոգնած գլուխս կը ծանրանար բարձին վրայ, այլ եւս չէի խորհեր հիւան-

դուժեանս տեւողութեանը վրայ: Աչքերս սեւեռած
դողդղացող լոյսին երկարօրէն կը խորհէի անոր և
զայն նորէն տեսնելու փափաքիս մէջ այնքան ան-
համբեր էի, այնքան տենդազին որ չէի կրնար
քնանալ և ժամերը կը համբէի ջղադրդիւ անձկու-
թիւնով մը:»

Աչքերը աչքերուս մէջ ինծի կը շարունակէր
նայիլ: Այն տանն մէկէն և յանդգնօրէն ըսի իրեն.

— Սօնիա, բայց դուն կը սիրես Տօքթ. Բարօն:

Անկա աչքերը չխոնարհեցուց և այտերը տըժ-
գոյն մնացին: Միայն գլուխը ծռեց մէկ կողմ և
յոգնած բայց որոշ ձայնով մը պատասխանեց.

— Ո՛հ, չեմ սիրեր Տօքթ. Բարօն... որովհետեւ
հիւանդութիւնը դարչելի կ'ընէ մեզ. այնքան հա-
մողուած էի որ իմ վիրաւոր մարմինս միայն նող-
կանք կամ գթութիւն պիտի ներշնչէր իրեն...
բայց այո՛, թերեւս զինքը պիտի սիրէի յիմարա-
բար՝ եթէ անիկա մարդասպանի մը պէս դանակը
միսած ըլլար իմ առողջ մտիս մէջ, եթէ ա՛յն տանն
տեսնէի իր ձեռքերը արիւնոտ իմ արիւնէս և աչ-
քերը տենդազին ինծի պատճառած ցաւէն:»

ԱԾՈՒՂԸ

(ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԵՐԳԵՐ)

Հոգիս շրթունքներուս վրայ եկած, քեզ
ունգամ մըն աչ քեսնել կ'ուզե. եղայ
երթա՛յ քե վերադառնայ իմ մէջս.
ստոր համար քու հրամանդ ի՞նչ է,
Սիրելիս . . . :

ՏԻՎԱՆԸ ՀԱՅԵԸ

ԻՆԼԻ անուշ քան լուսաւոր յասմիկները
առաւօտին մէջ, աւելի խռովիչ քան անոնց
սուր և թափանցող բուրմունքը որ կը
խնկաւետէ միջոցը, աւելի փափուկ քան
արշալուսային երանգները որ հորիզոնին
վրայ կը նուաղէին, աչուղին երգը սրտա-
գին կը բարձրանար առաւօտուն:

Ու թաղին տուներուն մէջ նոր զարթնած աղ-
ջիկներու ստուերները կը դողդոջէին վանդակներու
ետեւէն:

Մտի՛կ ըրէք երգը...: Ինչպէս բուրլառի մը
մէջէն թանկագին և նուիրական բուրմունքը, անոր
երգը կը բարձրանար հոգիէն. և անոր շեշտերէն ու
եղեւէջներէն արբշիւ՝ թռչունները կը լռէին ոստե-
րուն վրայ, ու նոճիկներուն միջին գաղաթները կը
հակէին մեղմիւ ջինջ և կապոյտ միջնորտին մէջ:

Յասմիկին թուփը սարսուռով իր ծաղիկները կը թափէր գետին և իր հոտաւէտ չունչը կը խառնէր աշուղին երգին :

Որովհետեւ առաւօտին մէջ՝ երբ աղջիկները իրենց երազկոտ աչքերը հազիւ կը բանային և մինարէները կը վարդագունէին արշալոյսէն, երբ կանանչ և ձերմակ մօզօղէները իրենց ճակատը կը ցըցէին ոսկեղօծ յիշատադրերով խորշոմած՝ անիկա սիրոյ երգն էր հոգեւին և խոյացող՝ զարթնումի առաջին ժամուն մէջ :

* * *

Ո՞ր հեռաւոր երկիրներէն՝ ուր իր թախիծը և սիրոյ ծարաւը պտտցուցած էր, ո՞ր երկիրներէն թափառական, որոնք դեռ թրթռուն իր ձայնէն կը տրոփեն, և իր ոսկեղէն խօսքերուն թանկագին արձագանգը կը պահեն իրենց լեռնակողերուն մէջ՝ անիկա եկած էր հոս իր հոգիին պերճանքովը բոցավառելու երազները :

Տփգոյն աղջիկները՝ իրենց քօղերէն աւելի ձերմակ, պատշգամներու վրայ՝ սաղարթներէն սքօղուած, հասակնին կը ձկն դղրդուած անոր երգին հրապուրանքէն ու վարանոտ նայուածքներ, տըխրութիւնով վարագուրուած՝ կը գուշակեն միջոցներէն անդին՝ նոյն հրապուրանքին ներքեւ բաբախող սիրտերը :

Ո՞ր հեռաւոր երկիրներէն՝ ուր դեռ եփենոսէ մարմիններ ծալապատիկ նստած և ճակատնին արեւուն՝ կը սպասեն անոր երգին յիշատակովը, ո՞ր նուիրական գետեղերքներէն որոնք իրենց սատափէ յատակին մէջ անոր քայլերուն հետքերը կը կրեն,

ո՞ր ճամբաներէն ուր կախարդուած օձերը իրենց բոյնին մէջ անդամալոյծ և կոյր կը սպասեն անոր, ո՞ր երկիրներէն թափառական անիկա եկաւ մեղի :

Աւելի անուշ քան խնկող յասմիկներուն յետին և գերագոյն բուրմունքը, աւելի գեղեցիկ քան աշուղին երգը, ձերմակ և երկայն ձեռք մը կ'երկրննար թուփին մէջէն, բարձրացած վանդակին ներքեւէն :

* * *

Յամրաքայլ և հանդիսաւոր գնացքով՝ ամէն առաւօտ աշուղը կը յառաջանայ թաղին մէջէն. հազիւ թէ աղօթողին ձայնը մարած է օդին մէջ և մինարէներուն դադաթները, վարդագունած արշալոյսէն, հորիզոնին երանգներուն մէջ կը հալին :

Նոր բացուող ծաղիկներ՝ արեւուն առաջին փայփայանքէն դողդոջուն՝ իրենց թարմ բուրմունքով ապրելու հեշտանքը կ'երգեն և նորածին թիթեռնիկներ՝ օդին մէջ սաւառուն՝ զարմանքով կը նային երկնքին և իրենց թաւշայ թեւերը կը թօթուեն հրճուանքէ :

Իրարու ետեւէ բարձրացած տուները՝ պատաստուկ բոյսերով հագուած՝ որոնք ամէն օր քիչ մը աւելի կը մագլցին փեղկերն ի վեր և դուրս երկնցած շահնիշխրներուն ծաղկազարդ կողովներու երեւոյթը կուտան՝ իրենց թարմ կանանչներուն մէջէն կարկառելով ձնոդկուղակներու ողկոյղներ, ձերմակ վարդեր կամ տփգոյն յասմիկներ, ու կը միջոցները բուսականութեամբ բեռնաւորուած հետզհետէ կը տփգունին արեւին լոգանքին մէջ :

Աշուղը կը յառաջանայ երգելով, իր աչքերը՝

որոնք աղամանդի կարծր չողիւնը ունին՝ սեւեռուն պարսպին մէջ՝ չեն նայիր բնաւ :

Տուներու մէջտեղ պղտիկ դերեգմաննոցներու ջից նոճիները իրենց սե հասակովը կը գալարուն և դամբանաքարերը կը գլրգլուն կարծես հողին վրայ . ճամբուն վրայ՝ հեռուէն , քողարկուած կիներ մետաքսեայ գունագեղ և ճկուն վերարկուներու մէջ փաթթուած , կը կենան պահ մը և կարծես կը դեղելին յուզմունքէ :

Սշուղը իր երգէն դինովցած չտեսնար անոնք . անոր պղնձագոյն մորթին վրայ ուր լողոր կլիմաները իրենց հետքերը թողած են , անհիւրընկալ երկիրներու սպիներ իրարու կը հանդիպին . սեւ մօրուքը դէմքը կը չըմանակէ և գրեթէ կը ծածկէ անգոյն շրթունքները որ այս միջոցին աւելի կը տոգունին :

Մուշտակէ գալըքին վրայ ճիշդ ճակտին վերեւէն զմբուխտ մը՝ վայրենի և կանախ նայուածքի մը պէս կը քթթէ և երկու արծաթէ օղակներ ականջէն կախուած՝ իրենց տոյն ցոլքը կը դնեն այտերուն վրայ :

Դալիսմանները և ժժմակները , թանկագին քարերու հետ , — խորհրդանշանական յիշատակներ — կը ծանրանան վզէն վար և կուրծքին վրայ կը խառնուին իրարու : Զախ ձեռքին մասները ոսկիէ օղակներով հեռացած իրարմէ՝ կը հանդչին սրտին վրայ , և արմուկն ի վար սե խշիւղը կը կախուի , որուն վրայ անհամար գիծեր սրբաշան բառեր և առեղծուածային պատկերներ կը քանդակեն , և էնթարթին ծալքերը մէջքին վրայ կը սեղմուն լայն

մետաղեայ դօտիով մը , որուն վրայ սուտակներ արիւնի կաթիլներու պէս կը հոսեն իրենց չողչուուն կարմրութիւնը :

Անիկա կը յառաջանայ իր բոլոր անձին պատկառելի խաղաղութիւնովը , և իր շրթունքներէն երգը կը հոսի աւելի անուշ , աւելի ճկուն , մինչ սե յօնքերը հեշտագին ցաւի մը արտայայտութեանը մէջ իրարու կը միանան պղնձագոյն ճակտին վրայ :

Հեռաւոր և տարաշխարհիկ գգուանքի մը յիշատակն էր որ ձայնը կը գողգղացնէր յասիկի թուփին ներքեւ , և անոր նուազկող ելեւէջները , բեկբեկ հեծկլտուքներու պէս կը ստուերէին անուշ աչքերը երազկոտ աղջիկներուն , պատշգամներուն վրայ :

Աւելի չորհալի քան անոնց մանկական հասարկը , աւելի փափուկ քան իրենց մէջ խայտացող անորոշ զգայնութիւնները , հոգի մը կը հսկէ վանդակին ներքեւ , և ամէն առաւօտ ճերմակ ձեռքը կ'երկնայ սովորական ողորմութիւնը տալու նուիրական աշուղին :

* * *

«Ի՞նչ փոյթ թէ քու դէմքդ , միշտ ծածկուած վանդակէն . չափի տեսնեմ բնաւ . զխոսմ որ հոն ես ու քու սիրելի ներկայութիւնդ բաւական է ինձի երգելու համար քու անծանօթ էս թեանդ հրապոյրը :

«Զէ՞ մի որ ամէն առաւօտ քու վարդագոյն մասներդ իրենց աստուածային ջերմութիւնը կը փոխանցեն ինձի , և անոնց հպումը այրուցքի մը

պէս զօրաւոր՝ ալ միշտ պիտի գալարէ զիս ցաւէ
և հեշտանքէ :

«Ալ բոլորովին իմ մորթս յոգնած է փայփաւ-
յանքէ, և ամէնէն խոստացող աչքերը ալ բնաւ
չպիտի ծարաւցեն հողիս, ինչ փոյթ թէ քու
տենդագին նայուածքդ որուն ջերմութիւնը կը
զգամ ճակտիս վրայ ամէն առաւօտ, չպիտի խառ-
նուի իմ նայուածքիս ու քու շնորհալի հասակդ
որուն ստուերը հազիւ թէ կը գուշակեմ անծանօթ
պիտի մնայ ինծի :

«Գիտեմ որ, սիրելիս, քու ձեռքդ պիտի երկըն-
նայ ամէն առաւօտ, յասմիկի թուփին մէջէն, և
իմ երգս աւելի թեթեւ և գեղեցիկ պիտի ըլլայ քու
շունչովդ խնկուած մթնոլորտին մէջ :

«Թող վանդակդ բնաւ չբացուի և թող ստուերդ
աւելի թեթեւ, սնտեսանելի ըլլայ ինծի համար .
ինչ փոյթ նոյն իսկ եթէ իմ երգս քու հոգիդ կը
վրդովէ և քեզի մտածել կուտայ ուրիշի մը վրայ...
որովհետեւ ան, քու տենդոտ մասներդ ինծի կը
պատմեն երազներէ խռովուած գիշերները, և ան-
կարելի երջանկով թեան մը տենջանքը...»

* * *

Մինչեւ որ տանիքներու վրայ մագլցող տերեւ-
ները գեղնեցան, մինչեւ որ բոյն դրած թռչուն-
ները հեռացան մեր երկիրներէն և սեւ նոճիները
միայն հովէն մտրակուած իրենց մշտնջենական
դառնութիւնը լացին, աշուղը եկաւ երգելու :

Եւ իր երգը ալ աւելի գեղեցիկ էր ամէն առա-
ւօտ ու ձեռքը որ կ'երկնաւոր յասմիկի թուփին
ներքեւէն աւելի տեգոյն ու վախտ հետզհետէ :

Առաւօտ մը այլ եւս վանդակը չբարձրացաւ և
անբնակ տունը վեզկերով դոց կոյր մնաց աշուղին
յուսահատական երգին :

Ճերմակ աղջիկներ, աշնան հովերէն դալկահար
յամրաբար կը քալեն ինկած տերեւներուն վրայէն
և մերկացած պատշգամներուն վրայ անոնց քօղար-
կուած գլուխները կը հսկեն տխրութեամբ :

Մտիկ ըրէք աշուղին երգը, որովհետեւ յասմիկի
թուփին ներքեւ որ այլ եւս կմախքի մը պէս կը
գալարուի լուռ տունին վրայ իր կապկպուած և
վախտ ճիւղերով՝ անիկա կ'երգէ իր վերջին երգը :

* * *

«Անտառին մէջ՝ մայրիներու շուքին տակ մե-
նաւոր և դողդոջուն ծաղիկ մը իր բաժակը կը բա-
նար... երբեք ստուերները յղկած էին անոր
թերթիկները և արեւի խուսափուկ ճառագայթներ
միայն իրենց ամէնէն նուրբ երանգները շնորհած
էին անոր :

«Պզտիկ ծաղիկ, բուրումնաւէտ և շնորհով առ-
լի, ի դուր տատանեցար քու բարակ և դւրաթեք
ցօղունիդ վրայ. երբ թիթեռնիկները արեւէն գի-
նով՝ կը պարէին օդին մէջ և իրենց դարձադարձիկ
սլացումին մէջ հազիւ կը կենային արեւագոյն ծա-
ղիկներուն վրայ, քու քովդ չմօտեցան երբէք :

«Եւ գիշերաշրջիկ թռչուններ իրենց ձերմակ և
փակ արտեւանտունքներուն ներքեւ քու փափուկ
սիւղէթը չէ որ ունէին թանկագին զգայնութեան
մը պէս որ իրենց կոկորդը կը թրթռացնէ :

«Ի դուր քու թերթիկներդ սարսուացին և նուա-

ղեցան ու զեփիւռը չանցաւ քու վրայէդ... ու առաւօտուն երբ ծառերը ցօղերով բեռնաւորուած առաջին ճառագայթներուն ներքեւ կ'արտասուէին, ի դուր քու բուրմունքովդ հրաւիրեցիր այն ձեռքը որ պէտք էր քեզ քաղէր և որուն համար ծաղկած էիր մենաւորիկ և տխուր մայրիներու ստուերնե-րուն ներքեւ:

«Իմ երգս այլ եւս մենաւորիկ ծաղիկն է ամուլ և արեւին կարօտովը դալկահար: Որովհետեւ այլ եւս բնաւ քու ձեռքդ չպիտի երկնայ իր հեշտաւէտ ջերմութիւնով սիրտս տաքցնելու:

«Այլ եւս որո՞ւ այդ մասները, վարդագոյն եղունգներով, որոնց հպումը այնքան ցանկալի էր ինձի համար, այլ եւս որո՞ւ կը բաշխեն իրենց կախարդող հրապոյրը:

«Եւ երբ դիմացս երկնցող ճամբուն մէջէն հեռանամ, քեզ կորանցուցած ըլլալու յիշատակովը բեռնաւորուած, որո՞ւ պիտի երգեմ իմ սրտիս դառնութիւնը:

«Պիտի հանդարձմ ձեռքի մը որ նորէն կեցնէ զիս ճամբուս վրայ և որուն համար կ'արեւնամ երգել մշտնջենական տենջանքները հոգիիս:

«Ու երբ միամիտ և երազուն հոգիներ աչքերնին գոցեն հեշտանքէ, և երբ դարձապէս և յափշտակուած իրարու հարցնեն — «Մեզմէ որո՞ւ համար», իմ երգս քուկդ պիտի ըլլայ որովհետեւ հոգեւոյս մէջ պիտի հծծէ միշտ դառն տարակոյտը:

«Այլ եւս որո՞ւ այդ մասները, վարդագոյն եղունգներով, որոնց դգուանքը այնքան ցանկալի էր ինձի, կը բաշխեն իրենց կախարդիչ հրապոյրը, այլ եւս որո՞ւ...»

ՏՂՈՒ ԲՆԱԶԴՆԵՐ

«Շա՛ս մի սիրեր ասեղդ կուգայ.
Շա՛ս մի ասեր սիրեղդ կուգայ:»
Ժողովրդ. առած

ԻԶՕՐԷՒ արեւը չեշտակի կ'իջնէ պարտէ-ղին վրայ. գետնի աւաղները տաքութեանէն խլրտուած՝ ոսկեզօծուած են բոլորովին. երկինքին վրայ ոչ մէկ ամպ չկայ, միապաղաղ և լուսաւոր կապոյտ 'ի որ հեռաւորութիւններու մէջ լեզակագոյն թանձրութիւններու կը փոխուի, որ երբեմն կը ծածկուի բոլորովին ճառագայթներով և կամարի մը պէս կը ճնշէ օդը և պղնձագոյն ցոլքեր ունի. աննշմարելի ոստայնի թելեր յանկարծակի և չողշուղուն կ'անցնին: Զբօսանքի ժամը երկարաձգուած է, և տղաքը՝ գոյնզգոյն գոգնոցներով՝ բաւական ատեն թռչկոտկէ ետքը, խումբ խումբ կը հանգչին պատերուն երկայնքը, չուքին մէջ ապաստանած: Ծարաւը և չափազանց տաքը ձայները կը մարեցնեն. գետինը նստած աղջնակներ, թեւերնին մինչեւ արմուկնին սոթտած՝ նուաղկոտ և գրեթէ կանացի դիրքեր կ'առնեն. մանչեր ձեռքերնին գոգնոցին ներքեւէն տախտակներուն գրպանը դըրած, ոտքի վրայ մօտիկ կ'ընեն անոնց շատախօսու-թիւնները:

Արդէն դասակարգերու և ընկերութիւններու բաժնուած են անոնք, և իւրաքանչիւր խումբին խօսակցութեան նիւթերը բոլորովին կը զանազանուին իրարմէ: Հովանուտ թմբի մը ներքեւ, որ պարտէզին միակ ծառն է, բունին շուրջը ցցուած կոճղերու վրայ, որոնք արմատներուն ճիւղաւորումէն ուռճացած՝ հողը ճեղքելով դուրս խուժած են, աղջիկ մը մենաւորիկ նստած է երկու ափերուն մէջ առնելով այտերը, և արմուկները կրթնցուցած ծունգերուն. կոպերուն եղբւրքը արցունքին խոնաւութիւնը կայ, և չրթները զայրոյթէն կը դողդղան. անիկա անդադար կը նայի դիմացը քարի մը կտորին որուն մէկ շխտակ հատուածը՝ ընդունելով արեւին ճառագայթները՝ աղամանդի պէս կը պսպղայ. գլխուն վերեւէն թմբիին տերեւներուն մէջ հանգչած տատրակներ մեղմօրէն կը մնջեն:

Ինքը մինակ է հոն, որովհետեւ զայրոյթէն մոլեղնութեան մէջ մերժած է իր մօտ եկող տղաքներու ընկերութիւնը. իր պզտիկ սիրտը ատելութեան ուժգին զգացումի մը մէջ կը սեղմուէր եւ չրթները կը տոգունէին երբեմն:

Դպրոց եկած օրէն Արուսեակ՝ պզտիկ աղջիկ մը դեռ՝ առաջին նայուածքներու փոխանակութենէն սկսեալ անդիմադրելի հակակրօթիւն մը զգացած էր իր քովի ընկերոջը՝ Ներսէսին համար: Ո՞վ գիտէ ի՞նչ բանի վրայ հիմնուած էր այդ հակակրօթիւնը, որ հետզհետէ փոխադարձ ատելութեան փոխուեցաւ: Նախ գաղտնի մնացած այդ խուլ թշնամութիւնը հետզհետէ յայտնուեցաւ ամէնուն

համար. ամէն միջամտութիւն անկարելի էր: Եթէ երկու տղաքներէն մէկը զանգատելու պատճառ մը ունենար, առաջուց գիտէին թէ Վաստղը իրենցմէ մէկն էր: Իրաւ է թէ Ներսէս չափազանց տգեղ էր, գրեթէ ներս փախած ճակատ մը՝ որ հաղիւթէ մասամբ մը կը ծածկուէր անդոյն և ցից մաղբէն, իրարու միացած սա յօնքերուն գիծին ներքեւ որոնք մինչեւ քունքերը կ'երկնայային. ընդհակառակն աչքերը պզտիկ և թեթեւ մը շեղակի ու իրարու մօտիկ էին, և արդէն ամբողջ դէմքին կուտային անախորժ և անհանգստող արտայայտութիւն մը: Զարմանալի բան. առաջին անգամ երբ մէկուն նայէր, բիւրբը իրարու կը մօտիկնային և շեղ կը նայէր, կարծես մէկ անգամէն օտարի մը ներքին էութեանը թափանցելու բնադէն էր որ անօրինակ ջանքի մը մէջ նայուածքին բնական ուղղութիւնը կը խտորոյնէր, ասիկա չափազանց խուլիչ և անսկնկալ յուզում մը կը պատճառէր և տեսնողին մտածել կուտար ապագայ մարդուն վերայ, որ այդ մանչուկին մէջ կը պատրաստուէր: Առաջին նայուածքէն ետքը բիւրբը իրենց սովորական վիճակին մէջ կը մտնային, բայց գէշ տղաւորութիւնը կը մնար. ասկէց զատ կզակը յառաջաւորութիւնը կը մնար. ասկէց զատ կզակը յառաջացած և չափազանց խոշոր իր տարիքին համար՝ կ'ամբողջացնէր իր արտայայտութեան անհաճելիութիւնը. իր տեսքին՝ մարդ ակամայ կը խորհէր անյադ ախորժակներու, քանդող և ասպականող բնադէներու վրայ: Ու բոլոր այս չարագուշակ ենթադրութիւնները ընելու մղող գլուխը ինը տարեկան տղու մը գլուխն էր անհաւատարակելու

մարմնոյ մը վրայ, կարճ սրունքներով և լայն թիկունքներով, ուսերը դէպ առաջ, որ քալած ատեն խուսափելու երեւոյթը կուտար անոր:

Տղաքը չէին խաղար իրեն հետ, որովհետեւ արդէն ինքը կանխահաս և չափազանց մտածկոտ՝ տղու մը անխոյժ թեթեւութիւնը չունէր. և արդէն քիչ մըն ալ ամէնքը կը վախճային իր նայուածքին հանդիպելէ: Ինչպէս ըսինք, իր գլխաւոր թշնամին Արուսեակն էր, չափազանց թուխ, և ռանդազին աղջիկ մը, սիրտբուխ և դիւրադգած, այնքան բաբախուն ու յուզուած երբեմն, որ կարծես իր զգայարանքներուն ամբողջութեան գերագոյն գրգռման մէջ կը գտնուէր:

Քիչ մը առաջ իր վաղվաւտած պահուն, Ներսէս գետնին վրայէն սողալով հասած էր իր մօտ, և այնպիսի ուժգնութեամբ մը քաշած էր սրունքէն, որ երեսին վրայ ինկած էր քարի կտորներու վրայ:

Հիմայ ինչպէս անկարողութենէն ու զայրոյթէն տանջուած կ'ուզէր անոր դէմքը ակօսել իր ճանկերով, ինչպէս պիտի ուզէր աւազներուն մէջ պառկեցնել ու վրայէն անցնիլ քալելով, քղանցքները ժողված՝ ինչպէս կ'անցնին աղտեղութեան մը վրայէն: Եւ Արուսեակ աչքերը պիչ յառած գետնի աւազներուն, կ'երազէ, մինչ Ներսէս դիմացը պատին քովէն դարանակալ կ'որոսայ անոր ամէն շարժումները: Ո՞վ կրնայ ըսել թէ ինքն ալ ինչեր կը խորհի Արուսեակին համար. իր կարճ ու թանձր մատները կը սեղմուին ջղաճիդ բռունցքի մը մէջ, և կզակը կը յառաջանայ դէպ յառաջ, խաճնելու անզսպելի ձգտումով մը:

Արձակուրդը պիտի վերջանայ և տղաքը կ'առաջնորդուին դէպ ի դասարանները. մինակ Արուսեակ և Ներսէս կը դանդաղին, քայլերնին կը յամբայնեն և կը սպասեն որ ամէնքը ներս մանեն: Անշուք տեղ մը կեցած, գլուխնին տաքցած արեւէն, որուն ջերմութիւնը ծանր սաղաւարտի մը պէս կը ծանրանայ իրենց գլխուն վրայ՝ քունքերնին սեղմելով, իրարու կը ջանան նայիլ աչքերնին քթթիւղ չափազանց լոյսէն: Արուսեակ արհամարքթթիւղ չափազանց լոյսէն: Սրտեակ արհամարհանքի արտայայտութեան մը մէջ ստորին չրթունքը կախած է, ինչ որ իր ամբողջ բերնին խոնաւութեան զգայնութիւնը կուտայ, դովացուցիչ և թարմ համեղ պտուղի մը պէս. իր սեւ թաւային աչքերը սարսափէն բացուած և խիզախ՝ կը լուսաւորեն ամբողջ դէմքը, և մասամբ մոռցնել կուտան մարթին տմոյն թխութիւնը: Իրարու վրայ յարձակելու պատտաւ պիտի կենդանիներու երեւոյթը ունին, երբ Ներսէս անակնկալ կերպով մը կը նետուի իր վրայ, ուսերէն բռնած կը մղէ զայն մինչեւ թմրի շուքին տակ, և հոն երբ Արուսեակ կը ջանայ ինքզինքը աղտուել, վայրկեան մը կը մաքառին իրարու հետ:

Վերէն վարժուհին տեսնելով զիրենք, կը պուռայ ու կը կանչէ, բայց անոնք բան մը չեն լսեր, կուրծք կուրծքի մօտիկ կ'ընեն իրենց սրտերուն տրոփիւնը, մինչեւ որ անոնց արագ բաբախումները իրար կը խառնուին, և Ներսէս իր ծանրութեան տակ կը զգայ Արուսեակի վտիտ ու մանկական տափ կուրծքը, որ չընդգիմանար այդ եւս, և որ տուրտ կուտայ. իրենց նայուածքները իրարու կը

հանդիպին, և Ներսէսի աչքերը անոր աչքերուն մէջ գերազգրգուծեան մը բոսկին շիւ կը նային, մինչ իր կզակը կը յառաջանայ և շրթները կը սեղմուին սլնդ Արուսեակի բերնին վրայ, զայն արիւնեղու աստիճան:

Նոյն միջոցին վարժուհին կը հասնի և կը հեռացնէ Ներսէսը պատիժի սպառնալիքներով, բայց Արուսեակ չի գանգատիր բնաւ, և անձանօթ զգայնութենէ մը դղրդուած, զարմացած աչքերով կը նայի թիթիկն լայն և ճերմորակ սերեւներուն, որոնք թեթեւ սօսաւիւնով մը կը սարսռան:

Ու երբ աչքերը կը գոցէ, հեշտագին ճերմակ և լուսեղէն շաւիղներ կ'երեւան իրեն, ոսկեղօծ աւազներով ծածկուած և խաղաղութեամբ մթնոլորտուած, մինչ մեքենաբար վերաւորուած շրթունքը ծծելով արիւնին համը կը զգայ բերնին մէջ:

ՀԱՆԵԼՈՒԿԸ

ՈՒՐՍԸ սաստիկ ցուրտ մը կար. ապակիներուն վրայ սառը մանուածապատ տանթէլ կը կազմէր և հովը կը մրմնջէր պատուհաններուն ետեւէն:

Բազմաթիւ հիւրեր կային այն իրիկուն ժօրժ տ'Անուի սալօսին մէջ և խօսակցութիւնը իր ամէնէն տաք շրջանին հասած էր:

Ժօրժ տ'Անու տարէց մարդ մըն էր կանխահառ ճերմակ մազերով և ճերմակ սրածայր մօրուքով՝ որոնց մէջէն իր երիտասարդ մնացած մօրթը և աչքերը ալ աւելի թարմ կ'երեւէին և տեսակ մը, կորովի արտայայտութիւն կուտային իրեն. իր քոյրը՝ Օրիորդ տ'Անու՝ անուշ նկարագրով աղջիկ մը ծերացած և բարի օրիորդներու յատուկ *puérile* բայց մտայն խօսքերով կ'օգնէր հիւրերը ընդունելու. կ'ըսէին թէ ժամանակաւ իր նշանածը մէկէն իմէկ զրկուած գաղթականութեան մը մէջ և հոն մեռած էր և Օրիորդ տ'Անու անոր սուգը պահած էր երկար տարիներու մէջ. արդարեւ իր թառամած դէմքին վրայ կարելի էր դեռ գտնալ շքեղ գեղեցկութեան մը հետքերուն հետ՝ շատ մը ակօսներ որ

երեսն ի վար կ'երկարէին մանաւանդ շրթունքներու անկիւններուն մօտ, որ սակայն հիմա հանդարտած կը թուէր և իր աչքերը, քիչ մը պղտոր տարիքէն, փոթորկէ մը ետքը խաղաղած ծովի մը անփայլ և ստուերոտ կապոյտը ունէին:

Սոսակցութիւնը դարձած էր նոր հրատարակաւ աւած հոգեբանական վէպի մը վրայ և ինչպէս գրեթէ միշտ նման պարագաներու մէջ, խնդրոյ առարկայ էր կնոջ հոգին:

— Սն առեղծուածային, անիմանալի կնոջ հոգին, հանելուկ մը ամբողջ որուն բառը ինքն իսկ չգիտեր թերեւս:

Հրաւիրեալ կիներ խօսակցութեան չէին խառնուեր, միայն թէ չափազանց շողոքորթուած իրաւունք երես կը նայէին և իրենց դէմքերը կը պայծառանային աննշմարելի ժպիտով մը որ իրենց աչքերուն մասնաւոր փայլ մը և անմեկնելի հրապոյր մը կուտար:

— Ինծի միշտ զարմանալի երեւցած է այդ կարծիքը, ըսաւ Օրիորդ տ'Անու. կարծեմ թէ այրերը կիներու հոգիին կը վերադրեն անանկ բարդութիւններ որ իրականին մէջ դոյութիւն չունին. տեսակէտի խնդիր է, չէ՞. ասիկա չնմանիր քիչ մը գունաւոր ակնոց կրող մէկու մը որ կը պնդէ թէ առարկաները իր ակնոցին դոյնը ունին:

Ըստ ձեզ, Օրիորդ, այրերն են որ աւելի բարդ հոգի մը ունին, աւելի առեղծուածային և անոր մէջէն կը դատեն կիները:

— Ոչ բոլորովին անտարակոյս, աւելի ինծի կը թուի թէ պատրանք մըն է:

— Պատրանք թէ իրականութիւն, մէջ բերաւ ժօրժ տ'Անու, դուն չէ՞ որ սիրելի քույրս, պիտի կրնաս ըմբռնել այն պատրու, քիմիա, ամէն հովէն դարձող էակը որ կին կ'ըսուի, դուն որ սիրել և տառապիլ գիտցած ես միայն:

Օրիորդ տ'Անուի խորշումները կարմրեցան, իր դորովալի աչքերը դարձուց եղբօրը, ատեն մը ամէնքը լուռ մնացին, ժօրժ տ'Անու մտածկոտ կը մնար. մէկէն շարունակեց.

— Անտարակուսելի է թէ պաշտելի պարզութիւններ կան երբեմն, շրթունքներ՝ որոնք պիտի տժգունէին ստեղծ ատեն, բայց այդ հազուագիւտ բացառութիւններուն քով...:

Կիներու ներկայութիւնը թոյլ չտուաւ անշուշտ շարունակելու իր մտածումը, խօսքը առկախ ձգեց և մօտենալով շրջնէին՝

— Կ'ուզէ՞ք ձեզի պատկեմ պարագայ մը դոր չեմ կրցած մինչև հիմա բացատրել. թերեւս ձեզմէ մէկը աւելի փորձառու՝ հանելուկը լուծէ և կամ ձեռնհասութիւնը ունենայ թափանցելու կնոջ մը հոգիին խորը որ ինծի պաշտուծի և տառապանքի տազնապներ տուած է:

Այն ատեն երիտասարդ և ուսանող էի և առանց անուպարծութեան կրնայի հաճելի մէկու մը տեղը անցնիլ, դոնէ կիները իրենց վարմունքով այդ կարծիքը կը ներշնչէին. իրիկունները ընթրիքէս ետքը կ'երթայի Սէնթ-Ժէնըվիէվի գրադարանը և մինչև փակումը՝ դուլսս երկու ձեռքերուս մէջ առած՝ կը կարդայի, կը կարդայի...: Այն ատենները հիմակուան չափ ուսանողուհի չկար, հազիւ

ծի կը դառնար եւ իրարու կը ժպտէինք հին բարեկամներու պէս: Այդ ժպտին յիշատակը թանկագին բանի մը պէս կը պահէի հոգւոյս խորը եւ գիշերը երբ անքուն կը մնայի երկար ատեն կը խորհէի անոր մեծ գործովանքով, դրեթէ պաշտուսիով:

— Անուշ եւ սիրելի բարեկամուհի, ինչչա՛փ երախտապարտ եմ քեզ քու ժպտիդ համար:

Այլ սովայն դեռ իրարու անուն անգամ չէինք գիտեր. իր ընթերցումներէն գուշակած էի թէ բժշկութեան ուսանողուհի էր, այսչա՛փ միայն. ինչէն չպիտի տայի իր անունը հասկնալու համար, որպէս զի իմ առանձին մնացած ժամերուս անոր հնչունին հեշտանքը զգայի շրթունքներուս վրայ եւ ինծի կը թուէր թէ ասիկա արդէն համբոյրի մը պէս քաղցր պիտի ըլլար...:

Այս միջոցին քանի մը բարեկամներու աջակցութեամբ յարարերութիւններ հաստատած էի Ռուս ուսանողներու հետ որոնց մօտ կը յուսայի դանել զայն. մէկ քանի ուրիշ ուսանողուհիներու ծանօթացայ, ինչպէս անգամ մըն ալ հանդիպեցայ չէկ երիտասարդին որուն համար ըսին թէ ինքն ալ բժշկութեան ուսանող է եւ բարձր ղինուորականի մը տղայ. կը զգուշանայի ուղղակի հարցումներով իմ սիրելիիս հետքը գտնալ, բայց անգամ մը առիթը ինքնին ներկայացաւ:

Ընթրիքի հրաւիրուած էի իմ նոր բարեկամներէս մէկուն տունը. ժամը կ'անցնէր եւ չէին ուղեր սեղան նստիլ, որովհետեւ ուսանողուհիի մը կը սպասէին:

— Զարմանալի է, Նաթալի Ալեքսանտրովնա երբէք չուշանար սակայն:

— Կ'երեւի թէ բան մը պատահած է:

Նոյն միջոցին դռանը զանգակը կը հնչէր, երբ ես իմ մօտս գտնուող անձի մը կը հարցնէի.

— Նաթալի Ալեքսանտրովնա, կարծես թէ ծանօթ անուն է, Ռուս օրիորդ մը չէ՞:

— Այո՛, Բըթի-Ռիչարդսն մը, բժշկութեան ուսանողուհի:

Նոյն միջոցին Նաթալի կը մտնէր սենեակ ընկերացած չէկ պարոնին հետ: Երբ իր կրակի պէս աչքերը իմ վրաս դարձան՝ երբէք զարմացում չյայտնեցին եւ թողուց որ մեզ իրարու ներկայացնեն, բայց որովհետեւ իրականին մէջ օտար չէինք իրարու, քովս նստեցաւ եւ մինչեւ ետքը չէինք իրարու, քովս նստեցաւ եւ մինչեւ պարոնին ընկնուանք իրարու հետ: Նախ չէկ պարոնին ընկնուանք իրարու հետ՝ գալարած էր սիրտս եւ կերակրութիւնը նախանձէ գալարած էր սիրտս եւ խօսակցութեան սկիզբը ձայնս կը դողդղար յուզմունքէս, բայց քիչ վերջը տեսայ որ ասիկա բնաւ զբաղելու ձեւ չունէր Նաթալիով եւ մեր մտերմութիւնը ոչ միայն զինքը չէր շահագրգռեր, այլ նոյն իսկ կարծես թէ չէր տեսներ, այնպէս որ անտարբերութեամբ եւ միմիայն հետաքրքրութենէ դրդուած հարցուցի:

— Ձեզի ազգականն է այդ պարոնը:

— Ո՛չ, բարեկամ մը:

Եւ որովհետեւ մեզի, Փրանսացիներուս համար անըմբռնելի բան է, չէ՞, այլ ու կնոջ մէջ այդչափ ցուրտ բարեկամութիւն մը, զարմացումս չկրցայ զսպել:

րած, կախարդած էր զիս բոլորովին՝ իր բոլոր անկախութիւնը պահելով, այնպէս որ եթէ օրին մէկը ինծի հոն ձգէր այնպէս, իրաւունք չունէի բան մը, բան մը ըսելու:

Երբ այս դադարիս շուրջն անգամ մտքիս մէջ մտաւ, ինքզինքէս ելայ, տառապանքը բռնած էր հոգւոյս մէջ և ալ Նաթալիի համար սիրոյ և ատելութեան հակասական զգացումով մը լեցունած էի:

Նաթալի իր սովորական այցելութիւնը կատարեց. այն իրիկուն տենդ ունէի, չափազանց տրեւոյնած դէմքիս վրայ աչքերս կը փայլէին հիւսնադի աչքերու պէս. Նաթալի անմիջապէս նշմարեց:

— Տկար էք, պարոն տ'Անու, ինչո՞ւ չիմացուցիք ինծի նախապէս որպէս զի ձեզ անհանգիստ չընէի:

— Բայց ընդհակառակը, կակազեցի, ձեր ներկայութիւնը...

Ձգացի որ ու է շողոքորթիչ խօսք ծաղրելի պիտի ըլլար, այնքան պարզօրէն և բարեկամաբար կը խօսէր անիկա:

Յետոյ մօտիկցաւ, այնքան մօտ որ իր անձին հեշտագին ջերմութիւնը կը զգայի և ձեռքը դրաւ ձախիս:

Հրճուանքով և երախտագիտութեամբ իրեն դարձայ, աչքերս լեցունցան:

— Նաթալի Ալեքսանտրովնայ, չէք գիտեր թէ ինչ սպեղանի մը կը դնէք ցաւիս վրայ:

— Ահ, իրաւամբ:

Յուզուած, դողդոջուն, չէի գիտեր ի՞նչ բանի վրայ դարձնել խօսքը. չըմենէին առաջը ցած ակտուններու վրայ նստած — իրեն համար առած էի այդ ակտունները, որովհետեւ նշմարած էի որ կը սիրէր ցածը նստիլ — կը խօսէինք տարտամօրէն: Յանկարծ մեծ որոշում մը տուի, գրեթէ յիմարական որոշում մը:

— Նաթալի Ալեքսանտրովնայ, ըսի, ինչպէս իր քնկերուհիները սովոր էին զինքը կոչել մտերմօրէն, երբէք սիրած էք դուք:

Նախ զարմացած ինծի նայեցաւ, յետոյ իր դէպի քունքերը երկնցած աչքերը բոյալառեցան և ինքն ալ յուզուած՝ ըսաւ ջերմեանդութեամբ.

— Այո՛, խորապէս:

Իր շրթները կը դողդոջէին և կարծես դեռ բան մը պիտի ըսէր:

Եթէ ֆրանսացի օրիորդ մը պատասխանած ըլլար այսպէս, ո՛ր և է կարեւորութիւն պիտի չունէ նար, բայց գիտէի թէ ի՞նչ կ'արժէին այդ խօսքերը Ռուս աղջկան մը բերնին մէջ:

— Եւ դեռ կը սիրէ՞ք մինչեւ այսօր:

— Օհ, այո՛, բնականաբար:

Յետոյ ծանր լռութիւն մը տիրեց. տխրօրէն կը փպտէր ինծի և աչքերը, անթարթ, մեծ յուզում մը կ'արտայայտէին. թողուց որ ձեռքը առնեմ և ձեռքիս մէջ, բայց զգացի որ սառի պէս պաղ էր, քանի մը անգամ թոթովեցի:

— Նաթալիա... Նաթալիա...

Շատ յուզուած կը սեղմէի ձեռքը. անգամ մը

միայն գլուխը շարժելով իբր թէ տաժանելի բան մը ունենար ըսելիք, միմիջեց.

— Մտիկ ըրէք... :

Բայց չկրցաւ շարունակել, յետոյ իր աղւոր աչքերը իմ վրաս սեւեռեցան և իր նայուածքը երկարաձգուեցաւ, միմիջաւ. յայտնի էր թէ ուրիշ բանի վրայ կը մտածէր, ինչ կ'անցնէր իր պզտիկ, անողոք գլխուն մէջ ու մէկէն, կարծես զսպանակէ մը մղուած, ոտքի ելաւ :

Դռանը մօտ, ապահով Նաթալիի զգացումներուն վրայ, ուղեցի բառ մը ըսել, բառ մը որ սրտէր, ձեւով մը նուիրագործէր այն գիշերուան մեր սիրտերուն յայտնութիւնը, բայց այդ բառը չգտայ ու բնագդով թեւիս մէջ առի իր մէջքը և չրթներս հասան իր մազերուն. զգացի որ իր գեղեցիկ հասակը վայրկեան մը ծանրացաւ թեւերուս վրայ և ինքզինքը թողուց իմ փայփայանքիս, բայց անմիջապէս խուսափելով սանդուղներուն հասաւ և իր սովորական ձայնով որ կը կտրտուէր սակայն չնշառութեան արագութենէն :

— Պարոն տ'Անու, ըսաւ, քանի մը շաբաթ չափտի կրնամ գալ ձեզի, որովհետեւ չափազանց զբաղած եմ անձնական գործերով... :

Երկու շաբաթ շարունակ գայի իր տունը և դռնապանուհիէն ստացայ նոյն պատասխանը.

— Օրիորդը հոս չէ' :

Կ'ուզէի զինքը անձամբ տեսնել, կը զգուշանայի գրելու, վախճալով որ նշանակ չըլլամ իր բարեկամներուն մէջ : Այդ միջոցին էր որ իմացայ Նաթալիի ամուսնութիւնը, իր մէկ բարեկամին հետ

որուն նշանուած էր արդէն կ'ըսէին քանի տարիէ ի վեր :

Տառապանքի և regretներու ամիսներ անցուցի բուն դաւ մը բռնուած, մինչեւ որ անխուսափելի մոռացումը կամաց կամաց ամոքեց զիս և իր պատկերը աւերեց մտքէս, ինչպէս ժամանակը՝ լքուած աւարկայ մը իր փոշիին տակ. բայց քանի՛ լքուած աւարկայ մը իր փոշիին տակ. բայց քանի՛ տարիները կ'անցնէին, այնքան խորհելով Նաթալիին, ինքզինքս անկարող կը զգամ թափանցելու իր բուն զգացումին. Նաթալին զիս սիրեց վայրկեան մը թէ ոչ, ինծի համար անմահօթ պլաշտք մըն էր իր վարմունքը, թէ intriguante մըն էր պարզապէս որ պիտի շարունակէր իր խաղը եթէ չէ՛կ պարոնը ժամանակին չընդհատէր զայն. բայց եթէ երբեմն մտիկ ընէք իմ ներքին ձայնիս, անիկա նպաստաւոր է Նաթալիին համար և կ'ըսէ թէ անոր սիրտը բարասեց քեզի համար. ալ ո՞վ գիտէ :

Ժօրժ տ'Անու լուց, բայց զգալի կերպով յուզուած էր. այրերը երազկոտ դարձած էին. Նաթալին պատմութիւնը ինչ արձագանգ կուտար իրենց հոգւոյն մէջ, ինչ կիներու յիշատակները կ'անցնէին իրենց մտքէն, որոնց հոգիները նոյնքան գոց և առեղծուածային մնացած էին իրենց համար :

Միայն կիները իրարու կը նայէին սրամտօրէն ժպտելով. իրենք թերեւս հասկցած էին Նաթալին և պիտի կրնային հանելուկը լուծել, բայց անոնք ալ լուռ մնացին :

ՍԿԻՒՏԱՐԻ ՎԵՐՋԱԼՈՅՍՆԵՐ

ԴԱՒՕՏՈՒՆ Հայտարար-Բաշայի սքանչելի դե-
մոմանային մէջ բաւական դեղերեղէ ետ-
քը՝ Բերա. ի՞նչ հակասութիւն և ի՞նչպէս
ամբողջ օրը զլլայի հոճիներուն շուքը —
որոնց մթին և հոծ սկիւռէթը հետուէն շա-
տանց ի վեր զիս կը հրապուրէր — և անա-
հուսի բուրմունքը թողուցած և մեկնած ըլլալուս.
մոլորումներ նեղ շաւիղներու մէջ՝ բարձր հոճինե-
րուն տակ գրեթէ մթին, անոնց սօսաւիւնովը դաշ-
նակաւոր, կէս մը գինով ռետինի և անանուխի
բուրմունքէն խառնուած դերեղմաննոյններու յատուկ
անսահմանելի և տարտամ հոտի մը հետ որուն մէջ
փոսիորային և թարմ հողի երանգ մը կայ: Վար-
դագոյն կամ երկնագոյն տապանաքարեր, ցցուած
հողին մէջէն, ճակատին դարձուցած արեւելքին և
ծածկուած ոսկեղօծ արձանագրութիւններով. աւ-
զին անդին գմբէթներ, քիւրպիներու սկիւռէթներ
պերճօրէն դեղնցիկ իրենց ճարտարապետական նըր-
բութիւններով և քանդակներով, ու ամէնուն վրայ
միաձեւան և տիրական մթութիւնը հոճիներու ան-
տառին վէսօրէն բարձրացած և օրօրուն՝ կապոյտ և
ոսկեղօծ երկնիւն տակ:

Երբ Հայտար-Բաշայի նստամատոյցէն շողենաւը մեզ տարաւ, բաւական ատեն դեռ աչքերս սեւեռած մնացին գերեզմաննոցին՝ որ իր սգաւոր շուքը կ'երկարէ Սկիւտարի թաղերուն և տանիքներուն վրայ: Զարմանալի չէ՝ որ այսքան անուշ մեղամոլ-ձոտութեամբ տողորուած վայրի մը մէջ սիրոյ և վայելքի երգերը անգամ երկար ողբեր ըլլան, տխրութիւնով լեցուն՝ որոնց սարսուռին մէջ մահուան համը կայ արդէն:

Բերս՝ առաջին այցելութենէս իսկ հարկ եղաւ մոռնալ Հայտար-Բաշան իր նոճիներով և իր բուրմունքներով. աշխարհիկ խօսակցութիւններ, քիչ մը համեմուած բամբասանքով. միջավայրը փոխուած է արդէն. Սկիւտարի տիկիներուն հետ բաղդատութեան կարելի չէ դնել իրենց Բերայի քոյրերը: Հոս այլ եւս չեն ըսեր ինծի թէ ինչո՞ւ Բարիդ քորսէ կամ գլխարկ շինել չտրուեցայ, այլ ամէնքն ալ կը հարչան թէ ինչո՞ւ բան մը չեմ ընել, ինչո՞ւ բան մը չեմ գրել: Ինչպէս ամէն բան յարաբերական է. սոս Դիտողութիւնները զիս կը մխիթարեն և սիրտ կուտան, մինչև որ այնքան կը կրկնուին որ կը սկսիմ նեղանալ. վերջապէս... համար տալու սլարտական չեմ մէկու մը:

Հետզհետէ սակայն իրենց առաւել կամ նուազ ճարտիկ արդուդարդերուն, սիրուն խօսակցութիւններուն և սրամիտ բամբասանքներուն ներքեւէն մէջտեղ կուգայ այն անամէջ յաւակնութիւնը և ծիծաղելի ինքնահաւանութիւնը որ յատկանշական է Բերայի ամէն աղգէ միջակ դասու կարգերուն. աւելի ուշ կ'անդրադառնամ թէ Բերա բնակիլը

ճշմարտապէս հարուստ և աշխարհիկ կեանքի հաճոյքները կարենալ վայելողներուն շուքին տակ տեսակ մը պարծանք է իրենց համար, ինչ կ'ըսեմ, տիտղոս մը: Երեկոյեան դէմ կ'անցնինք մեծ փողոցէն կամուրջ իջնելու համար, ու հետզհետէ բազմայարկ և տգեղ շէնքերը, խուռն բազմութիւնը, արդուդարդերու baroque գոյները, կիներէ ոմանց գլխու և ազդերու մասնաւոր մէկ օրօրումը այնպէս մը ջլղերս կը գրգռեն որ կը սկսիմ գլխութեւ ցաւ մը ունենալ. տգեղ գոյներու և ձեւերու յաճախումը պարզապէս ֆիզիքական ազդեցութիւն մը կ'ունենայ իմ վրաս:

Ահաւասիկ բարեբաղդաբար կամուրջին վրայ թաթար ուխտաւորներ. ինչչափ երախտապարտ եմ իրենց անուշ և բարի աչքերուն, իրենց գլխու ու լորուած փաթթոցներուն համար, որ ներդաշնակ գիծեր կը շինեն երբ խմբովին կը յառաջանան rythmique շարժումներով հանդիսաւոր և հանդարտ վերջալոյսի կարմիր հորիզոնին վրայ:

* * *

Դեռ կանուխ է երբ Սկիւտար կը հասնիմ և կ'ուզեմ որ բոլորովին Բերայէն կրած տարտամ և անախորժ զգայնութիւնը մաքրուի իմ մէջէս. դէպի բարձունքը կ'ելլանք. բայց հոն ալ ֆագիմօին մէջ ուր խուռն բազմութիւն մը կայ, ու է ձեմոդէ երգ մը Եւրոպայի ֆափեֆօնիստներէն վտարուած կը հալածէ մեզ. քիչ մը կը դուարճանամ դիտելով քանի մը դաւակներու տէր ամուսներ որ իրենց սեբունդին հետ բերանաբաց մտիկ կ'ընեն ամէնէն

անպատկառ և ամէնէն թելագրիչ շօթաւորները
զարմանալիօրէն չպարուած և իր կարմիր լուսաւալ
մեղուէ հագուածին մէջէն դուրս պոռթկալու
սպառնացող մեղ երգչուհի մը բերնէն, որուն
կարմիր շարքը քրտինքին հետ թուշն ի վար կը
վազէ: Խեղճերը չեն հասկնար բնականաբար երգին
անառակ խօսքերը, այնքան անվրդով երեւոյթ
ունին և ինքզինքնին անմեղ զբօսանքի մը տուած
ըլլալու գոհունակութիւնը իրենց տմոյն աչքերուն
մէջ:

Ահաւասիկ Պէյլէրպէյ, որուն ճերմակ և շքեղ
պալատը իր պատկերը կը կրկնէ Վոսփօրի մէջ.
վերէն կը նայինք գեղին վրայ, շոճներու ներքեւ
սիրուն վայսաչէն տուններ, անցած գոյներով՝ ո-
րոնց երանգները մասնաւոր թրթռացում մը կու-
տան օդին. հետզհետէ թաղերը կը մտնանք. մարդ-
չկայ, ձայն չկայ. կարծես թէ ամէն ոք թողուցած
ու մեկնած է այդ վանդակապատ գեղեցիկ տունե-
րէն, որոնց մէջ այնքան հեշտ ըլլալու է կեանքը:
Հին աղուոր ժամանակներու բեկոր մըն է կարծես
Պէյլէրպէյ, Վոսփօրի եզերքը մոռցուած ուր ոչ
մէկ եւրոպայի չէ եկած իր տեղական գեղեցիկու-
թիւններու անհասկացողութիւնովը բան մը պղծե-
լու, բան մը քակելու կամ չինելու. ճերմակ և
վարդագոյն տուններ իրենց վանդակներուն ներքեւ
խստօրէն կը սլանն իրենց բնակիչներուն ուրախու-
թիւնները և յաւերը, օրօրելով զանոնք մնաւոր-
րիկ նոճիներու կամ դարաւոր շոճներու սօսափիւ-
նովը. ասդին անդին հազուադէպ անցորդներ,
լայն և հանդստաւէտ ճիւղալէով, կամ կնոջ սիլ-

ուէթներ, պաշտելիօրէն փափուկ և ներդաշնակ
երկայն ծալքերով զգեստնուն մէջ և իրենց քո-
ղարկուած գլուխներով որոնց կոր և պարզ գիծը
հաճելիօրէն կ'ուրուագծուի դուրս ցցուած շաննի-
շիւներու ներքեւէն և պարզ ու հանդարտ գիծե-
րով փողոցներու հեռապատկերներուն վրայ:

Այլ ուշ է ժամանակը և պէտք է վերադառնալ.
արեւը մայրը մտած է և հեռուէն Սկիւտար մէկիկ
մէկիկ կը մարէ իր բոցալաւ պատուհանները: Բար-
ձունքին վրայ չհեռացած անգամ մըն ալ կը նա-
յիմ հանդարտ և լոյն թաղերուն վրայ. ինծի կը
թուի թէ երջանկութիւնը հոտ է, լայց ահաւասիկ
կը մեկնիմ յանկարծ: Երբ տուն կը համնիմ, արդէն
բաւական յոգնած եմ և դիւսուս մէջ դադարաւոր-
ները կը պարեն: Նոյն միջոցին նամակ մը կը ստա-
նամ: Յանձնարարական մըն է տեղական թերթի
նամ: Յամակն ալ կ'ընէ թէ՛ պէտք
է աշխատիմ. լաւ, միայն թէ վերջին յետաճը-
գում մը. վաղը Հայոց գերեզմանատունը պի-
տի երթամ և անկէց ևտքը պիտի հեռանամ տուն
մը Սկիւտարէն, զմայլելի և ոսկեղօծ Սկիւտարէն,
որուն բաղմակողմանի հրապոյրները զիս վայելքով
կը լեցնեն ու կը հեռացնեն աշխատութիւնէն:

Սրտտպնդուելու համար նամակը անգամ մըն
ալ կը կարդամ, և որովհետեւ դեռ այն տունն չէի
գիտեր որ մեր գրականութեան մէջ պատուոյ տեղ
մը գրաւելու համար պէտք է չփանալ, ինքզինքը
ծանրէն քաշել և աղաչել տալ, միամտօրէն կարգի
կը դնեմ կարգ մը դրուածքներ և կը մտադրեմ
ես անձամբ ներկայացնել զանոնք խմբագրութեան:

մը պատանիներ կուգան շխտակ իր գերեզմանին, Պէրպէրեան վարժարանի աշակերտներ են, տապա- նին շուրջը բոլորուած կը սպասեն, քահանան կը մօտիկնայ, խօսակի ծուէնները կ'ողորուն գերեզ- մանաքարին շուրջը, պատանիները ջերմեռանդ և յուզուած մտիկ կ'ընեն. պէտք է շնորհաւորել իրենց մեծերը որ ուզեր են այդ յարգանքը և սէրը դնել իրենց դեռ աղու սրտերուն մէջ, Սկիւտարի բանաստեղծին համար:

Ի՛նչ մը հեռուն մենք ալ կեցած մտիկ կ'ընենք, ու կը խորհիմ ինքնիրենս:

Եթէ իրաւ է որ բան մը մնացած է քեզմէ, թէ քու աճիւնէդ անկորնչելի մաս մը ազատած է հողին բռնաւոր քայքայումէն, եթէ քեզմէ շունչ մը, զգացում մը կը գեգերի հող, թող գայ իմ էութեանս հետ խառնուի, ու իմ աչքովս տեսնայ, իմ տիանջովս լսէ դողդոջուն սաղարթներուն զմրուխտը և թռչուններուն երգերը ու բոլոր այն բաները որոնցմէ առանց յագեհնալու և կարօտով հեռացար. դուն օտար չպիտի ըլլաս իմ մէջս, քու յիշատակովդ օծուած դանաս իմ հողիս:

Ի՞նչ փոյթ նոյն իսկ եթէ քեզի հետ, քու ցաւդ ու տառապանքդ ալ տեղաւորուէր իմ մէջս:

ՆԻԻԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

ԿԵՆԴԱՆԱԳԻՐ ՏԿՆ. Զ. ԵՍԱՅԵԱՆԻ

ՏԿՆ. ԶԱՊԷԼ ԵՍԱՅԵԱՆ (Յառաջադան Տօմիցօի) . . .	5
ՇՆՈՐՀՔՈՎ ՄԱՐԴԻԿ	11
ԱԶՔԵՐԸ	161
ՑԱԻՆ ՇԵՏԱՆՔԸ	173
ԱՇՈՒՂԸ	181
ՏՂՈՒ ԲՆԱԶԴՆԵՐ	189
ՀԱՆԵԼՈՒԿԸ	195
ՍԿԻԻՏԱՐԻ ՎԵՐՋԱԼՈՅՍՆԵՐ	209

ԳՐԱՎԱՋԱՌ - ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ՆՇԱՆ - ՊԱՊԻԿԵԱՆ

Կ. Պոլիս, 73, Էսկի-Չապրիե Ճաֆեֆի, 73

ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Բազմապահանջ պէտքի մը գոհացում տալու համար է որ Նշան-Պապիկեան զրատունը իր հիմնարկութեան առաջին օրերէն իսկ ձեռնարկեց Նշան-Պապիկեան Մատենադարան անունին տակ նոր հաւաքոյթի մը որ երբեակ նպատակներու իրականացման պիտի աշխատէր:

Իրաւ ալ՝

1. Գրեթէ առանց բացառութեան մեր բոլոր գրողներու աշխատութիւնները հոս ու հոն, այս ու այն թերթին մէջ ցրուած են, և դիւրաւ հասկնալի է թէ այս տեսակ պայմաններու մէջ եթէ ոչ անկարելի, զոնէ չափազանց դժուար է մեր զրագէտներէն ու և է մէկին գործունէութեան վրայ հասուն և կատարեալ գաղափար մը կազմել. հետեւաբար անհրաժեշտ էր որ հրատարակիչ մը անոնց իւրաքանչիւրին գործերը հատորներու ձեւով հաւաքէր, այս կերպով միջոցը տալով մեր ընթերցող դասակարգին իր առջև ունենալու իր գրողներուն բոլոր աշխատութիւնները:

2. Պէտք կար որ ձեռներէց հրատարակիչ մը ամէն կերպով աշխատէր, ամէն գոհողութեան յանձնառու ըլլար որպէս զի մեր գրողները իրենց գործունէութիւնը չի սահմանափակէին միայն թերթերու առօրեայ յօդուածագրութեան վաղանցուկ ջանքերուն մէջ և իրենց ուսումնասիրութեանց ու հետազոտութեանց արդիւնքը երկարաշունչ աշխատութիւններով տալին հասարակութեան և հետեւաբար աւելի օգտակար զրականութիւն մը ընէին: Եւ

3. Ամէնուս ծանօթ է թէ օտար լեզուներէ զրեթէ բոլոր ծարգմանութիւնները առանց մէծոտի ափ յափոյ ընտրուած գործեր են կամ տեսակ մը թերթօնային գրականութեան հաւաքոթներ: Անհրաժեշտ էր ուրեմն որ հրատարակիչ մը իրեն համար որոշ ուղղութիւն մը զծէր ու երկարատե ջանքով հետզհետէ տար մեզի այն բոլոր օտար հրաշա- կերտները որոնց ծարգմանութիւնները ունենալ անհրա- ժեշտ է այսօր ու է հասարակութեան համար:

Ինչպէս կը տեսնուի, յախուռն ու անգիտակից զոր- ծունէութեան մը արդիւնք չէ սուրեմն **Նշան-Պապիկեան Մատենադարանը**, այլ շատ լաւ խորհրդածութիւն մը ու մեր գրական պէտքերուն էական գիտակցութիւնն է որ ծնունդ տուած է անոր, ու **Նշան-Պապիկեան Գրա- տունը** իր համեստ չափով որոշած է ու է դժուարու- թեան առջև չընկրկիլ ու զործադրել իրեն համար իր գծած ծրագիրը:

Ուրախ ենք նաև ըսելու թէ իր առաջին ջանքերուն գտած տաք համակրութիւնը գիտցուցած է իրեն թէ ճիշդ է իր ծրագիրը և ոյժ տուած է իրեն յարատեւելու իր ճիգին մէջ:

Նշան-Պապիկեան Մատենադարանին մէջ հրա- տարակուած են՝

Զ. Հ. ԱՍՏԱՏՈՒՐ (Սիպիլ)

ՑՈԼՔԵՐ

(Քերթուածներ, 1892—1902)

1902, հջ 92, Գին 5 դրշ.

Մ. Ա. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ԱՆՐԶԱՆՔ

(Քերթուածներ)

1904, հջ 76, Գին 5 դրշ.

ՄՈՒՇԵՂ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ

Ս. Գրոց Պատմութենէն

1904, հջ 214, Գին 10 դրշ.

Ա. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ԵՐԿՈՒՆՔ

(Քերթուածներ)

1906, հջ 80, Գին 5 դրշ.

ԳՐԱՎԱՃԱՌ - ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ ՆՇԱՆ - ՊԱՊԻԿԵԱՆ

Կ. Պոլիս, 73. Էսկի-Չապքիէ Ճափսքսի, 73

ՏԱՐԵՑՈՅՑ

ՆՇԱՆ - ՊԱՊԻԿԵԱՆ

Հայ ընթերցող դասակարգին համար ա՛լ պէտք մը դարձաւ **Նշան-Պապիկեան Տարեցոյցը** որ երեք տարիէ ի վեր իր ժամանակին մեզի կը բերէ ամէնէն համով գրական վայելքները և ամէնէն զուարթ սրամտութիւնները: Վայելք մըն են մանաւանդ մեր գրողներուն այն պատուական լուսանկարները, որոնց անթերի մաքրու- թեան համար ու է զոհողութեան առջև չեն ընկրկած հրատարակիչները, և որոնք մեր գրականութեան ամէնէն սուելի սիրուած գրողներուն ա՛յնչափ զեղեցիկ galeriւն կազմած են:

Ահաւասիկ թէ ինչո՞ւ համար անհրաժեշտ է որ ամէն հայ ընթերցող անպատճառ ունենայ իր տան մէջ **Նշան-Պապիկեան Տարեցոյցներուն** բոլոր հատորները:

ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԱԾ ԵՆ

ՏԱՐԵՑՈՅՑ

ՆՇԱՆ - ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1905.—Ա. ՏԱՐԻ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

(Այնտակցութեամբ՝ Մուշեղ Վրդ.ի, Ա. Փա- նոսեանի, Զապիլ Եսայեանի, Ա. Յարութիւնեանի, Մ. Մնացեանի, Յ. Գազանեանի, Յ. Հիմդլեանի, Տովմոցի եւ . . . Ե. Թօլայեանի):

Յաւելուած՝ ՆԱԽԵՐԳ (Barcarolle)
Եղանակ՝ Յ. ՍԻՆԱՆԵԱՆԻ ★ Խօսքեր՝ Ա. ՓԱՆՈՍԵԱՆԻ
1905, էջ 240: Գին 5 դրու

ՏԱՐԵՑՈՅՑ

ՆՇԱՆ — ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1906.—Բ. ՏԱՐԻ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

(Աշխատակցութեամբ՝ Զ. ԷԼ Է. Ասատուրներու,
Ալփասլանի, Ռ. Յ. Պերպերեանի, Դեր. Եղիշէ Եպս.
Դուրեանի, Յ. Գուրգենի, Մ. Անեմեանի, Մուշեղ
Վրդի, Արտաշէս Յարութիւնեանի, Զապէլ Եսայ-
եանի, Թլկատինցիի, Յովնանեան Գազանեանի եւ
. . . Ե. Թօլայեանի)

Յաւելում՝ Ս.ՊԱՐՄԱՆՁԱՆԸ

Կատակերգութիւն մէկ արարով

Մ. ՄՆԱԿԵԱՆԻ

1906, էջ 216: Գին 5 դրու

ՏԱՐԵՑՈՅՑ

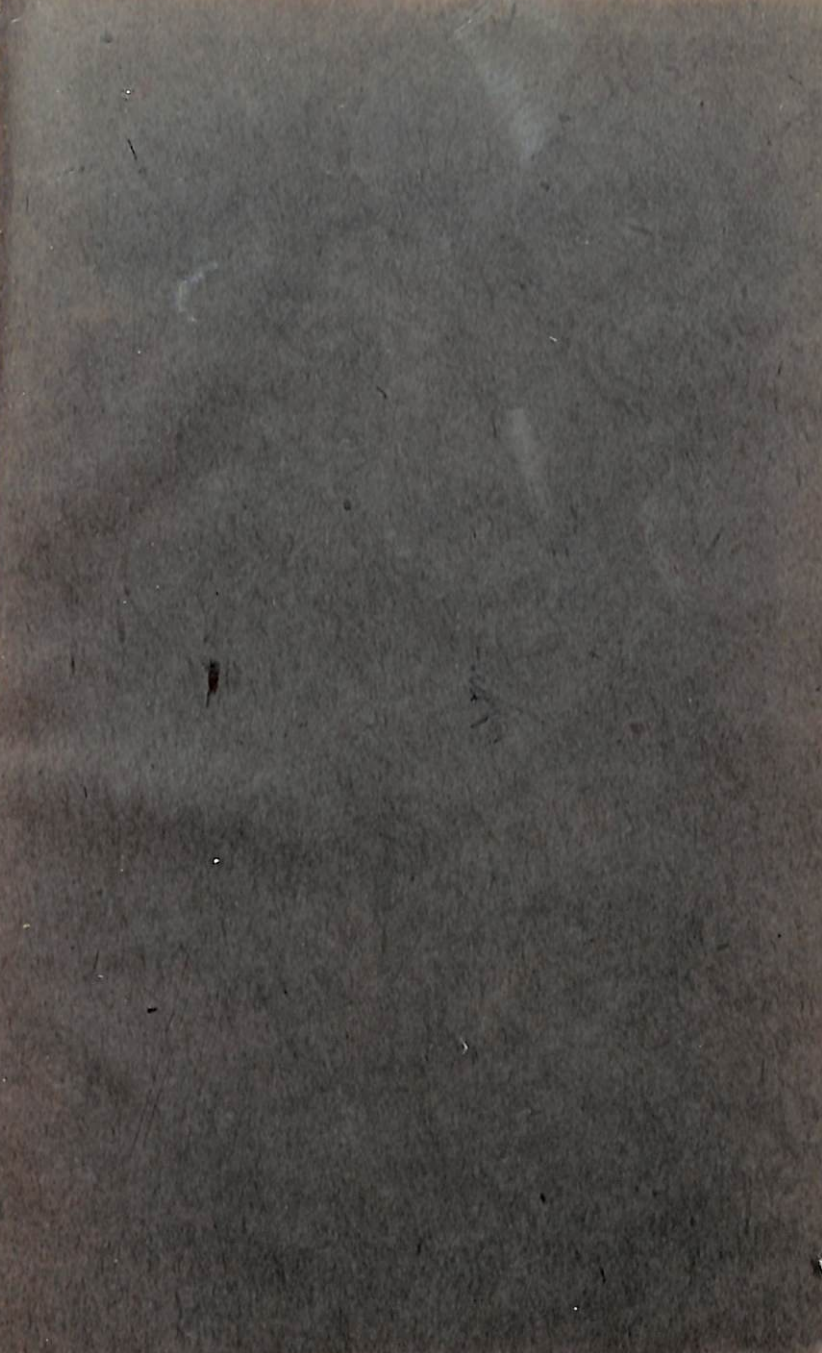
ՆՇԱՆ — ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1907.—Գ. ՏԱՐԻ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

(Աշխատակցութեամբ՝ Դեր. Մուշեղ Եպս. Սերոբեանի,
Մ. Նուպարեանի, Յ. Գ. Մրմըրեանի, Ե. Տեմիր-
նիպալեանի, Յ. Ալփիարի, Զ. Եսայեանի, Թլկա-
տինցիի, Յ. Գազանեանի, Օ. Զիֆթե-Սարաֆի, Ա.
Փանոսեանի, Տովինօի, Ա. Յարութիւնեանի, Գե-
ղամի եւ . . . միլտ Ե. Թօլայեանի)

1907, էջ 288: Գին 5 դրու

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0331368

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0331366

28567

28562